

ВЕРХОВНОГО *ВІСНИК* СУДУ України

**П'ятнадцять років незалежності:
крізь призму діяльності інститутів
судової влади**

**Судові рішення у цивільних,
адміністративних, господарських,
кримінальних справах та рішення
у справах про адміністративні
правопорушення**

**Судово-психологічна експертиза
та використання її висновків
у кримінальному судочинстві**

**Реформи правоохоронних органів
у Європі й Україні**

**Захист права на додержання розумних
строків судового провадження:
європейський досвід та українські реалії**

2007

№ 8(72)

Офіційне науково-практичне видання.
Виходить дванадцять разів на рік.
Засноване 22 липня 1994 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Журнал включено до переліку
наукових фахових видань
постановою Президії ВАК України
від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2

Голова редакційної колегії — **П.П. Пилипчук**

Редакційна колегія:

В.П. Барбара,

В.П. Білоус (д.ю.н.),

О.Ф. Волков,

І.П. Домбровський,

В.В. Земляной,

Н.О. Киреева (к.ю.н.),

Л.М. Козаченко (відп. секретар),

В.В. Кривенко,

Н.С. Кузнецова (д.ю.н.),

В.Д. Лисак,

Ф.М. Марчук,

С.М. Міщенко,

В.П. Потапенко,

З.В. Ромовська (д.ю.н.),

А.О. Селіванов (д.ю.н.),

М.П. Селіванов (заступник голови редколегії),

Є.Ф. Стрекалов,

В.І. Шакун (д.ю.н.),

М.Є. Шумило (д.ю.н.),

А.Г. Ярема

Редакція не завжди поділяє
думку авторів статей.

За точність наведених у статтях даних,
посилань на нормативні акти
й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів
здійснюється за письмовим дозволом
голови редакційної колегії
з обов'язковим посиланням на джерело

Анотована інформація про черговий номер
журналу ще до виходу його у світ подається на
web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

© Верховний Суд України, 1996—2006

2 У Верховному Суді України

At the Supreme Court of Ukraine

3 24 серпня — День Незалежності України

*The 24th of August — the Day
of Independence of Ukraine*

- 3 **Пилипчук П.П.** П'ятнадцять років незалежності:
крізь призму діяльності інститутів судової влади
Pylypchuk P.P. Fifteen years of independence: with relation
to judicial institutions' activity

7 Судова практика

Judicial Practice

- 7 **Рішення у цивільних справах**
Decisions in civil cases
- 12 **Рішення в адміністративних справах**
Decisions in administrative cases
- 14 **Рішення у господарських справах**
Decisions in commercial cases
- 15 **Рішення у кримінальних справах**
Decisions in criminal cases
- 18 **Рішення у справах про адміністративні
правопорушення**
Decisions in cases on administrative offences

19 На допомогу судді

To the Judge's Help

- 19 **Ахтирська Н.М.** Судово-психологічна експертиза
та використання її висновків у кримінальному
судочинстві
Akhtyrskaya N.M. Forensic psychiatric expert examination
and use of its conclusions in criminal justice

24 Проблеми судово-правової реформи

Issues of Judicial-Legal Reform

- 24 **Сірий М.І.** Реформи правоохоронних органів
у Європі й Україні
Siryi M.I. Reforms of the law-enforcement organs in Europe
and Ukraine

- 31** Застосування в Україні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in Ukraine

- 31** Шевчук С.В. Захист права на додержання розумних строків судового провадження: європейський досвід та українські реалії

Shevchuk S.V. Protection of the right for reasonable time of judicial proceeding: European experience and Ukrainian realia

- 37** Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства

Judicial Practice and Issues of Improving of Legislation

- 37** Сердюк В.В. Здійснення права на судовий захист у Верховному Суді України

Serdyuk V.V. Exercising the right of relief in the Supreme Court of Ukraine

- 42** Точка зору

Opinion

- 42** Мних А.М. Проблема правонаступництва Україною міжнародних договорів колишнього Радянського Союзу про правову допомогу у кримінальних справах

Mnykh A.M. Problem of legal succession of Ukraine to international treaties of the former Soviet Union on rendering legal assistance in criminal cases

- 46** Визначне досягнення вітчизняної школи кримінального права

Громадське обговорення праць, допущених до участі в конкурсі на здобуття Державних премій України в галузі науки і техніки 2006 р.

Great achievement of native school of criminal law
Public discussion of works allowed to a contest for State Premiums of Ukraine in science and technology 2006

- 48** Міжнародні зв'язки

International cooperation

Адреса редакції:

01024 Київ 24, вул. П.Орлика, 4^а,
кімн. 231, 516.

Телефони:

голова редакційної колегії (044) 253-3502,
відповідальний секретар (044) 253-1683,
редактори (044) 253-7081, 253-1683,
група технічного забезпечення
(044) 253-0687.

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори

**А.В. Гончарук,
І.М. Мариненко,
П.О. Мусієнко,
Н.М. Федоровська**

Комп'ютерний набір
Ж.М. Колодченко

Верстка

**С.І. Самкової,
В.М. Горобченка**

Репрографія

В.М. Горобченка

Фото

**В.С. Негребецького
В.А. Требенка**

Оформлення обкладинки

В.С. Жиборовського

Переклад англійською

М.В. Парфічевої

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»
04136 Київ 136, вул. Маршала Гречка, 13.
Телефони: (044) 434-8406, 449-9455.
E-mail:
istina_bk@ukr.net
istina_book@rambler.ru

Віддруковано:

ТОВ «Літера-Графік»
03038 Київ 38, вул. М. Грінченка, 4.
Телефони: (044) 496-3742, 496-3743, 496-3744,
факс (044) 496-3745.

Підписано до друку 15.08.2006.

Формат 60×90/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 02031і.

Наклад 6130 прим. Ціна договірна.

У Верховному Суді України

У зв'язку із завершенням діяльності **Василя Маляренка** на посаді Голови Верховного Суду України 31 липня 2006 р. в найвищому судовому органі у системі судів загальної юрисдикції відбулося урочисте засідання суддів Верховного Суду України за участю Голови Верховної Ради України **Олександра Мороза**.

Вікриваючи засідання, Перший заступник Голови Верховного Суду України Петро Пилипчук висловив подяку Василеві Маляренку «за багаторічну і плідну працю на благо України задля торжества в державі справедливості й закону, розвитку судової системи на засадах, визнаних усім цивілізованим світом, утвердження сильного й незалежного суду, зміцнення статусу судді, підвищення авторитету судової влади». Від імені суддів та працівників апарату Верховного Суду України Петро Пилипчук побажав Василю Маляренку міцного здоров'я, сімейного благополуччя та нових творчих злетів.

Олександр Мороз високо оцінив діяльність Василя Маляренка на посаді Голови Верховного Суду України, зазначивши, що при реформуванні судової системи хотілося б спиратися на досвід саме таких фахівців. «Сподіваюся, що ми разом будемо рухати демократію в Україні, захищатимемо людей від усіх антиподів, які є в цій демократії», — наголосив Голова Верховної Ради. При цьому він підкреслив: «Неприпустимо, щоб Верховна Рада приймала закони, які стосуються організації судочинства в Україні, статусу суддів, регламентації їх діяльності без думки тих людей, які через себе пропускали всі позитиви й негаразди, що трапляються у судочинстві».

З тієї ж нагоди Верховний Суд України відвідав Прем'єр-міністр України **Юрій Єхануров**.

Під час зустрічі з суддями глава Уряду відзначив значну роль Верховного Суду України та особистий внесок Василя Маляренка у становлення української державності, розбудову судової влади. «Реалізуючи принцип верховенства закону, Ви надійно забезпечували захист прав і свобод громадян, відстоювали інтереси держави. Завдяки Вашим особистим зусиллям втілюється в життя судово-правова реформа, основна мета якої полягає в утвердженні незалежної судової влади у незалежному демократичному суспільстві», — наголосив Юрій Єхануров.

Прем'єр-міністр вручив Василю Маляренку пам'ятний знак та Почесну грамоту Кабінету Міністрів України, як зазначається в нагороді, «за вагомий особистий внесок у становлення української державності, розбудову судової системи України, багаторічну сумлінну працю, забезпечення конституційних прав і свобод громадян та інтересів держави, утвердження принципів верховенства закону, конституційного ладу та піднесення міжнародного авторитету України».

Від імені урядовців Прем'єр-міністр побажав Василю Маляренку доброго здоров'я на довгі роки, щастя, добробуту. «Нехай людська шана буде подякою Вам за плідну працю», — сказав Юрій Єхануров.

Подякувавши за високу оцінку своєї діяльності, Василь Маляренко наголосив, що все життя дбав про створення у державі судової системи, яка відповідає вимогам часу, міжнародним стандартам та потребам демократичного устрою суспільства.

За плідну співпрацю Василю Маляренку подякували керівники Судових палат, апарат Верховного Суду України.

ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Про звільнення Маляренка В.Т. з посади судді Верховного Суду України

Відповідно до пункту 9 частини п'ятої статті 126 Конституції України, статей 15 і 43 Закону України «Про статус суддів» Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є**:

Звільнити **Маляренка Василя Тимофійовича** з посади судді Верховного Суду України у зв'язку з поданням заяви про відставку.

Голова
Верховної Ради України

О. МОРОЗ

м. Київ, 21 липня 2006 року
№ 18-V

П'ятнадцять років незалежності: крізь призму діяльності інститутів судової влади

П.П. Пилипчук,
*в.о. Голови Верховного Суду України,
заслужений юрист України*

Здобуття Україною державної незалежності п'ятнадцять років тому стало подією надзвичайної історичної ваги, воно знаменувало собою зміну політичного устрою країни, демократизацію всіх сфер суспільного життя, відкрило широкі можливості для утвердження давно визнаних світовою спільнотою людських цінностей і стандартів, розбудови України як правової держави, в якій найвищу юридичну силу має Конституція і в якій діє принцип верховенства права.

Проголошення незалежності України у серпні 1991 р. і подальші кроки в напрямі творення Української держави на нових засадах не могли не вплинути на наші уявлення про місце і роль суду в суспільстві та на практичні заходи щодо створення суду й законодавства, яке забезпечує його діяльність, за світовими зразками.

Не можна сказати, що цей процес відбувався безболісно. Адже, на відміну від законодавчої та виконавчої влади, зміни у правосудді відбувалися еволюційним шляхом. Це, з одного боку, дозволило зберегти досягнутий на той час рівень захищеності людини в суспільстві та кадровий потенціал судів. З іншого боку, окремі аспекти цього процесу мали й негативне забарвлення: важко долалися радянські стереотипи у мисленні суддів (перш за все щодо співвідношення інтересів держави і людини), не сприймалися у суспільстві і в найвищих ешелонах влади ідеї про незалежність суду та суддів при

здійсненні правосуддя, зберігалися старі підходи у питаннях фінансового та організаційного забезпечення судів. І нині ми відчуваємо рудиментарні залишки тієї країни, із нетрів якої вийшла в 1991 р. Україна...

Здобуття незалежності в Україні символізувало початок масштабної судової реформи, перед якою постала мета — засобами правосуддя надійно захистити права людини як від посягань з боку фізичних і юридичних осіб, так і від свавілля влади та її структур. 28 квітня 1992 р. Верховна Рада України Постановою за № 2296-ХІІ затвердила Концепцію судово-правової реформи в Україні, яка відіграла значну роль у реформуванні судових органів, забезпеченні незалежності судової влади, утвердженні статусу суддів, поліпшенні організаційного та матеріально-технічного забезпечення діяльності судів та соціального захисту суддів. Важливим етапом стало прийняття 15 грудня 1992 р. Закону України № 2862-ХІІ «Про статус суддів», яким утверджено високий статус судді, його особливе матеріальне і соціальне становище.

Головним правовим демократичним надбанням після розпаду СРСР та відновлення Україною незалежності стало прийняття 28 червня 1996 р. Основного Закону. Ця Конституція, що істотно відрізнялася від попередньої (Конституції Української РСР 1978 р.) своєю демократичною спрямованістю та змістом багатьох прогресивних положень, у тому числі й тих, що

стосувалися побудови судової системи й засад функціонування органів правосуддя, стала взірцем для багатьох тогочасних європейських Конституцій.

Погляди про перевагу прав і свобод людини над інтересами держави, які визначали ідеологію пошуків перших років незалежності, одержали конституційне визнання. Визначаючи порядок регулювання, захисту і практичного здійснення цих прав та свобод, Конституція суверенної України проголосила, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави». Стаття 8 Основного Закону, проголошуючи принцип верховенства права, передбачила для кожного громадянина суверенної України можливість захищати свої права у суді, посилаючись на відповідні норми Конституції.

У незалежній Українській державі суду відведено головну роль у захисті та забезпеченні практичної реалізації людських і громадянських прав та свобод. Цей захист передбачає низка конституційних положень. Так, одним із суттєвих демократичних принципів українського правосуддя є положення, згідно з яким ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне і те ж саме правопорушення. Не менш важливу роль у забезпеченні судового захисту прав людини і громадянина відіграє принцип презумпції невинності, відповідно до якого людина вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може зазнати кримінального покарання, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду.

Передбачено право особи на відмову від дачі свідчень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, право на захист у процесі слідства та судового розгляду справи, визначено статус засудженого.

Містяться в Конституції і такі норми, наявність яких в актах, скажімо, 30—50 років ХХ ст., в умовах існування Української РСР, унеможливила б репресії мільйонів безвинних громадян. Йдеться про положення, згідно з яким ніхто не зобов'язаний виконувати злочинні розпорядження чи накази. За лаконічними рядками цієї новели — глибока сутність, турбота держави про виховання людини з високою правовою свідомістю, людини, здатної завжди, за найскладніших обставин, тверезо оцінювати будь-

яке розпорядження керівника, а вже потім виконувати його. Ця правова норма є одним із свідчень кардинальної зміни у ставленні держави до людини. Відтепер вона, держава, домагається не сліпого, механічного виконання громадянином будь-якого розпорядження (що притаманно авторитарним режимам), а насамперед дбає про людину, її мораль, громадянську позицію, правову свідомість та політичну культуру.

Загалом законодавчі акти 90-х років минулого століття, народжені в умовах становлення незалежної Української держави, закріпили принципові положення та норми, що притаманні цивілізованій, демократичній державі та характерні для правового суспільства. Суспільства, де закон — понад усе; де ніхто не може бути примушений чинити те, що не передбачають правові акти; де будь-який громадянин, відповідно до норм законодавства, має можливість захистити свої права у суді; де пряма дія норм Конституції і вона, Конституція, має найвищу юридичну силу. Фактично, Конституція України увібрала і відповідно гарантувала всі положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Основний Закон, вимагаючи максимально високого рівня діяльності судових органів, наприкінці 90-х років ХХ ст. вказав лише на основні орієнтири розвою українського правосуддя. 7 лютого 2002 р. на розвиток конституційних ідей було прийнято Закон України № 3018 «Про судоустрій України», яким визначені правові засади організації судової влади, реалізовані конституційні принципи територіальності та спеціалізації в побудові судової системи. Законом визначено систему судів загальної юрисдикції та організаційні засади участі суддів і представників народу у здійсненні правосуддя, передбачено механізми призначення та звільнення суддів, вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, основи здійснення суддівського самоврядування, порядок організаційного забезпечення діяльності судів. Покладені в основу цього Закону правові норми та принципи символізують сукупність цінностей українського суспільства, що випробувані часом, освячені мораллю і звичаями сивої давнини, глибинною пам'яттю народу, збагачені віковою вітчизняною практикою та досвідом країн, які мають давні демократичні традиції. Прийняття Закону «Про судоустрій України» стало можливим лише тепер, у ХХІ ст., коли суспільство досягло нових горизонтів соціального поступу, подолавши тернистий

шлях від тоталітаризму до свободи, незалежності та демократії.

У рамках судово-правової реформи в процесуальне законодавство були внесені принципи зміни, запроваджено апеляційний та касаційний перегляди судових рішень. Прийняті нові Цивільний, Господарський і Кримінальний кодекси, які змінили зміст та напрями діяльності судів України.

Проте, в силу різних причин, судова реформа просувалася повільно і безсистемно, реформування постійно поєднувалося з контрреформуванням, намаганнями переглянути ті рішення, які вже ухвалила Верховна Рада України. І нині ця робота (проведення судової реформи) ще далека до свого завершення. При цьому Концепція 1992 р. в значній мірі втратила значення програмного документа, а заходи в напрямі подальшої розбудови судової влади та судочинства здійснювалися без чітких уявлень щодо напрямку, в якому потрібно рухатися.

Судді України нині підтримують ідею прийняття нової Концепції подальшого здійснення судово-правової реформи. Метою останньої повинно стати посилення рівня захисту громадянських, соціально-економічних і політичних прав громадян, забезпечення доступу громадян до правосуддя, підвищення якості правосуддя, подолання судової тяганини та забезпечення розгляду судових справ у розумні строки.

Також слід зазначити, що успішною судова реформа може бути лише як складова правової. Не може бути досконалим та ефективним судочинство, якщо ми, реформуючи суди, залишаємо поза увагою інші аспекти правової політики держави.

Правова реформа, крім заходів, спрямованих на удосконалення судового устрою і судочинства, має передбачати: удосконалення законотворчого процесу, підвищення якості законів, приведення їх у повну відповідність з Конституцією України та міжнародним законодавством; якісне оновлення законодавства, яке регулює економічне життя країни; підвищення якості юридичної освіти; подолання правового нігілізму у представників влади; підвищення рівня юридичної освіти громадян (особливо молоді) і виховання їх у дусі поваги до закону та суду; реформування прокуратури, органів досудового слідства, інших правоохоронних органів, адвокатури, нотаріату та інших споріднених державних і недержавних інституцій, які забезпечують правопорядок, захист прав і свобод людини.

Нова програма дій має бути розроблена за участю науковців і практиків, перш за все професійних суддів, пройти широке обговорення в суспільстві та затверджена Верховною Радою України — єдиним державним органом, який відповідно до ст. 85 Основного Закону визначає засади правової політики держави, затверджує загальнодержавні програми розвитку, приймає закони та визначає режим фінансування їх реалізації.

У новій Концепції необхідно передбачити перспективні заходи, спрямовані на забезпечення ефективної діяльності судової влади як незалежної складової державної влади. До першочергових належать ті, які можна здійснити без внесення змін до Конституції України. Насамперед, це подальше зміцнення незалежності суду і суддів, подолання кризових явищ у судочинстві. Це і створення умов для доступності суду для пересічного громадянина, удосконалення системи добору та навчання суддівських кадрів, призначення та обрання суддів на адміністративні посади, їх заохочення і притягнення до відповідальності, вирішення проблем істотного поліпшення матеріально-технічного забезпечення діяльності судів, надання їм належних приміщень, необхідних нормативних матеріалів, удосконалення та законодавче закріплення системи оплати суддів та працівників апаратів судів.

Зважаючи на те, що кризові явища значною мірою зумовлені неадекватно високим навантаженням на суди (насамперед йдеться про місцеві та Верховний Суд України), необхідно чітко визначити шляхи його зменшення, маючи на увазі, що держава не може постійно збільшувати штат суддів. Адже збільшення суддівського корпусу — не панацея вирішення проблеми перевантаження. Цієї мети можна досягти за допомогою внесення змін до процесуального законодавства (запровадження скорочених судових процедур, розширення заочного розгляду справ, у тому числі з використанням можливостей конференцв'язку, передача окремих категорій справ на розгляд іншим органам, використання інституту позасудових способів урегулювання спорів, у тому числі за участю посередників, розвиток третейських судів та розширення їх компетенції). У кримінальному судочинстві доцільно запровадити досвід демократичних країн та рекомендації ООН зі здійснення відновного (реституційного) правосуддя; не порушуючи права потерпілої сторони, слід істотно розширити можливості суду щодо закриття справ з не реабілітуючих підстав

(у зв'язку з примиренням, дійовим каяттям, відшкодуванням збитків). Необхідно ґрунтовно вивчити пропозиції щодо запровадження інституту мирових суддів.

Варто посилити процесуальні заходи впливу та відповідальність учасників процесу за несумлінне використання процесуальних прав та невиконання процесуальних обов'язків, за неявку до суду та неповагу до нього, за невиконання судових рішень, а також встановити її за умисне ігнорування вимог суду. Напевно, треба шукати й інші підходи в організації судочинства.

До перспективних мають бути віднесені ті заходи, здійснення яких пов'язане із внесенням змін до Конституції України і, зокрема, спрямованих на усунення неточностей та суперечностей окремих її положень щодо побудови й функціонування судової системи.

Перш за все треба визначити систему органів судової влади. Адже, визнавши, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову та назвавши органи законодавчої і виконавчої влади, Конституція України не дала чіткої відповіді на питання про органи судової влади. На нашу думку, органами судової влади, крім судів, мають бути визнані органи суддівського самоврядування, Державна судова адміністрація України, Вища рада юстиції, кваліфікаційні комісії суддів, Академія суддів України.

У документі слід передбачити істотне посилення ролі Верховного Суду України. Лише за цієї умови правосуддя в державі здійснюватиметься на високому рівні, а права та свободи людини, інтереси держави будуть надійно захищені. Зокрема, судові повноваження мають здійснювати не тільки судові палати, а й Пленум Верховного Суду України. У Пленуму має бути право надавати судовим рішенням у конкретних справах в частині застосування права обов'язкового для судів значення, тлумачити правові норми та визначати неврегульовані за-

коном процедури розгляду справ судами. Роз'яснення Пленуму повинні мати не рекомендаційний, а обов'язковий характер. Верховному Суду України необхідно повернути право законодавчої ініціативи. Слід надати повноваження ініціювати перегляд судових справ у разі виявлення фактів постановлення судами явно незаконних або несправедливих рішень не тільки учасникам процесу, а й суддям Верховного Суду України.

Набутий досвід, безперечно, свідчить, що Верховний Суд України повинен виконувати і контрольну функцію: не втручаючись у розгляд судових справ, проводити перевірки скарг і звернень, а також діяльності судів та суддів із питань дотримання законів при здійсненні правосуддя. Для цього в його складі має бути створений та діяти відповідний структурний підрозділ.

На нашу думку, слід вивести Державну судову адміністрацію із системи виконавчої влади з тим, щоб вона функціонувала при Верховному Суді України, передавши їй усі повноваження щодо формування та функціонування судової системи. Це, безперечно, буде кроком уперед на шляху до європейських та світових стандартів функціонування судової влади.

Треба істотно підвищити статус Академії суддів України, підпорядкувавши її Верховному Суду України.

Це, так би мовити, основні орієнтири нової Концепції у баченні багатьох суддів України.

За пережиті п'ятнадцять літ після проголошення позачерговою сесією Верховної Ради Української РСР 24 серпня 1991 р. Акта про незалежність України ми стали іншими. І не тільки тому, що відтоді на території України стали чинними тільки Конституція, закони, постанови уряду та інші законодавчі акти суверенної республіки. Змінилися ми та наші погляди на світ, на державу, закони. Останні, як відомо, уособлює судова влада. Вона теж змінилася. Проте головні зміни у неї — попереду...

Рішення у цивільних справах

Згідно з п. 4 ст. 221 ЦПК України 1963 р. суд зупиняє провадження в справі у випадках неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається у цивільному, кримінальному чи адміністративному порядку, в тому числі відповідно до вимог п. 3 ст. 224 ЦПК України 1963 р. провадження в справі зупиняється у випадку, передбаченому п. 4 ст. 221 цього Кодексу, — до набрання законної сили вироком, рішенням, ухвалою або постановою, від яких залежить вирішення справи.

Проте закон не передбачає зупинення провадження у цивільній справі до закінчення розслідування кримінальної справи, порушеної за фактом вчинення злочину

*Ухвала колегії суддів Судової палати
у цивільних справах Верховного Суду України
від 26 квітня 2006 р.
(в и т я г)*

У липні 2003 р. Ш.О. та Ш.Р. звернулися до суду із позовом до Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України, Державного казначейства України про відшкодування моральної шкоди. Позивачі зазначали, що 4 жовтня 2001 р. зазнав катастрофи літак ТУ-154 авіакомпанії «Сибір», який виконував пасажирський чартерний рейс за маршрутом «Тель-Авів — Новосибірськ». У результаті катастрофи літак був повністю зруйнований і затонув. Пасажири та члени екіпажу загинули. Серед пасажирів були дочка й онуки позивачів.

Посилаючись на те, що згідно з висновком Міждержавного авіаційного комітету вказана катастрофа стала наслідком ураження повітряного судна бойовою частиною ракети зенітного ракетного комплексу, яка стартувала під час навчань військ ППО України з позиції, розташованої в районі м. Феодосії, позивачі просили відшкодувати завдану їм моральну шкоду в розмірі 8 млн грн кожному.

Печерський районний суд м. Києва ухвалою від 12 грудня 2003 р. провадження у справі зупинив за клопотанням представника Міністерства оборони України до вирішення кримінальної справи, порушеної 16 жовтня 2001 р. за фактом авіакатастрофи літака ТУ-154 рейсу «Тель-Авів — Новосибірськ» 4 жовтня 2001 р.

Апеляційний суд м. Києва ухвалою від 22 січня 2004 р. зазначену ухвалу скасував, а справу направив до суду першої інстанції для розгляду по суті.

У поданій касаційній скарзі Міністерство оборони України просило скасувати ухвалу апеляційного суду й залишити в силі ухвалу Печерського районного суду м. Києва, посилаючись на порушення норм процесуального права.

Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга не підлягає задоволенню з таких підстав.

Згідно з п. 4 ст. 221 ЦПК 1963 р. суд зупиняє провадження в справі у випадках неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається у цивільному, кримінальному чи адміністративному порядку.

Відповідно до вимог п. 3 ст. 224 ЦПК 1963 р. провадження в справі зупиняється у випадку, передбаченому п. 4 ст. 221 цього Кодексу, — до набрання законної сили вироком, рішенням, ухвалою або постановою, від яких залежить вирішення справи.

Оскільки закон не передбачає зупинення провадження у цивільній справі до закінчення розслідування кримінальної справи, порушеної за фактом вчинення злочину, апеляційний суд обґрунтовано скасував ухвалу районного суду й повернув справу до суду першої інстанції для розгляду по суті.

Ураховано було також те, що між позивачами та відповідачами виникли цивільно-правові відносини.

Зважаючи на наведене та керуючись статтями 336, 337 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу Міністерства оборони України залишила без задоволення, ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 22 січня 2004 р. — без зміни.

При вирішенні позову про визнання права власності на майно як майнового паю, що виділяється особі, яка вийшла зі складу засновників господарського товариства, суд має з'ясувати організаційно-правову форму цього господарського товариства, а також на підставі яких нормативно-правових актів, у тому числі внутрішніх актів цього товариства у вигляді статуту та протоколів зборів засновників, можливий перехід права власності на майно.

Необхідно також установити, яким шляхом до цього товариства перейшли права та обов'язки щодо спірного майна, враховуючи вимоги Закону України «Про підприємства в Україні», що був чинний до 1 січня 2003 р., згідно з якими в разі злиття підприємства з іншим підприємством усі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до підприємства, яке виникло в результаті злиття, а при приєднанні одного підприємства до іншого до останнього переходять усі майнові права та обов'язки приєднаного підприємства

*Ухвала колегії суддів Судової палати
у цивільних справах Верховного Суду України
від 27 квітня 2006 р.
(в и т я г)*

Р. звернувся до суду з позовом до Державної податкової інспекції в м. Феодосії (далі — ДПІ) про визнання права власності, посилаючись на те, що рішенням виконавчого комітету м. Вознесенська Миколаївської області (далі — виконком) від 12 квітня 1991 р. № 90 було зареєстроване мале підприємство «Біакс». Розпорядженням цього ж органу від 22 квітня 1994 р. № 66-р зазначене підприємство було перетворено на мале виробниче багатопрофільне підприємство (далі — МВБП «Біакс»), яке розпорядженням від 25 березня 1998 р. № 140-р виконкому реорганізовано шляхом злиття з малим виробничим ремонтно-будівельним підприємством (далі — МВРБП «Ольвія»). Розпорядженням від 20 липня 1999 р. за № 331-р скасована державна реєстрація МВБП «Біакс» на підставі заяви засновників від 10 листопада 1998 р. та протоколу зборів засновників від 1 грудня 1997 р. Цим же розпорядженням встановлено, що МВРБП «Ольвія» є правонаступником МВБП «Біакс», у зв'язку з чим усі майнові права МВБП «Біакс» перейшли до МВРБП «Ольвія», зокрема права на нерухоме майно. Передача майна проведена на основі акта передачі з балансу на баланс. Однак акт прийому-передачі в нього відсутній, і відновити його неможливо у зв'язку з ліквідацією МВБП «Біакс». До теперішнього часу квартири № 32, 33, 34, 35 в одному з будинків по вул. Дружби в м. Феодосії зареєстровані на ліквідоване та виключене з державного реєстру МВБП «Біакс».

Згідно із розпорядженням виконкому від 25 червня 2001 р. № 271 МВРБП «Ольвія» перетворено на ТОВ «Ольвія», у зв'язку з чим останньому видано свідоцтво про державну реєстрацію. Вказані квартири фактично є власністю ТОВ «Ольвія», однак оформити право власності у встановленому законом порядку позивач не має можливості у зв'язку з відсутністю акта прийому-передачі квартир з балансу МВБП «Біакс» на баланс МВРБП «Ольвія».

Л. звернувся до суду із зустрічним позовом до ТОВ «Ольвія», К., виконкому Феодосійської міської ради, треті особи — ДПІ, Р. та Феодосійське МБТІ — про визнання рішень державних органів незаконними та визнання права власності, посилаючись на те, що згідно з рішенням виконкому м. Феодосії від 22 грудня 1995 р. № 588 та свідоцтвом про право власності на квартири № 32, 33, 34, 35 у будинку по вул. Дружби в м. Феодосії належать МВПБ «Біакс». Відповідно до ст. 54 Закону від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ «Про господарські товариства» та рішення засновників МВПБ «Біакс» від 1 липня 1997 р. він вийшов зі складу засновників цього підприємства з виділенням майнового паю у вигляді вказаних квартир. Таким чином, він є власником квартир, проте право власності на них ним не було зареєстровано. У березні 2004 р. йому стало відомо, що власником спірних квартир на основі рішення виконкому міської ради м. Феодосії від 24 лютого 2004 р. № 116 став К. Оскільки Л. вважав, що таке рішення є незаконним, просив його скасувати та визнати право власності на спірні квартири за ним.

Апеляційний суд Автономної Республіки Крим рішенням від 30 червня 2005 р. рішення Феодосійського міського суду Автономної Республіки Крим від 24 січня 2005 р., яким позов Р. до ДПІ про визнання права власності задоволено та відмовлено у задоволенні зустрічного позову Л., скасував та постановив нове, в якому у задоволенні позовних вимог Р. до ДПІ про визнання за ТОВ «Ольвія» права власності на квартири № 32, 33, 34, 35 в будинку по вул. Дружби у м. Феодосії відмовив, а позовні вимоги Л. задовольнив та визнав за ним право власності на спірні квартири.

У касаційній скарзі Р. просив скасувати рішення Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 30 червня 2005 р. у зв'язку з порушенням судом норм матеріального та процесуального права та залишити в силі рішення Феодосійського міського суду від 24 січня 2005 р.

У касаційному поданні прокурор м. Феодосії просив скасувати рішення Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 30 червня 2005 р. у зв'язку з порушенням судом норм матеріального та процесуального права, справу направити на новий розгляд до суду першої інстанції.

Касаційна скарга Р. підлягає задоволенню частково, касаційне подання прокурора м. Феодосії — задоволенню в повному обсязі з таких підстав.

Скасовуючи рішення міського суду та ухвалюючи нове рішення про задоволення позовних вимог Л., суд апеляційної інстанції виходив з того, що останній на підставі рішення зборів засновників МВБП «Біакс» від 1 липня 1997 р. вийшов з цього підприємства з часткою, яку він мав

у цьому підприємстві — 55 % у вигляді спірних квартир. Тому Л. з цього часу є їх власником, а реєстрація цих квартир не проведена з поважних причин.

Проте погодитися з такими висновками не можна.

Згідно з ч. 5 ст. 34 Закону від 27 березня 1991 р. № 887-ХІІ «Про підприємства в Україні» (далі — Закон № 887-ХІІ), що був чинним на час виникнення спірних правовідносин, у разі злиття підприємства з іншим підприємством усі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до підприємства, яке виникло в результаті злиття.

При приєднанні одного підприємства до іншого до останнього переходять усі майнові права та обов'язки приєданого підприємства.

Судами встановлено, що правонаступником малого підприємства «Біакс» внаслідок декількох реорганізацій стало ТОВ «Ольвія». До нього згідно з положеннями зазначеного Закону перейшли усі майнові права та обов'язки, у тому числі право власності на майно, що належало цим підприємствам, якщо інше не доведено у встановленому законом порядку.

Згідно зі ст. 128 ЦК 1963 р., чинного на час виникнення спору, право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передачі речі, якщо інше не передбачено законом або договором.

Передачею визнається вручення речей набувачеві, а також здача транспортній організації для відправки набувачеві та здача на пошту для пересилки набувачеві речей, відчужених без зобов'язання доставки. До передачі речей прирівнюється передача коносаменту або іншого розпорядчого документа на речі.

Як на підставу набуття права власності на спірне майно Л. посилається лише на протокол засідання засновників МВБП «Біакс» від 1 липня 1997 р. про вихід із числа засновників цього підприємства з часткою у вигляді спірних квартир.

Проте цей протокол свідчить лише про згоду учасників підприємства передати йому майно, що дорівнює його частці у статутному фонді підприємства.

Але чи відбувся сам факт передачі цього майна у встановленому законодавством порядку та чи було воно прийняте Л. і зареєстроване у встановленому законодавством порядку, судом не досліджено, і висновки суду про це відсутні.

Крім того, судом не досліджено, яка була організаційно-правова форма цього підприємства та за яким законом був можливий перехід цього права власності.

Згідно з преамбулою, ст. 10 Закону № 887-ХІІ, який був чинним на час виникнення спору та по-

ширювався на всі види й організаційні форми підприємств, майно підприємства належить йому на праві власності або повного господарського відання. Підприємству надається право реалізувати це майно на свій розсуд за встановленим зазначеним Законом порядком.

Відповідно до ст. 23 Закону від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ «Про власність» у майні колективного підприємства визначаються вклади його працівників. Розмір вкладу працівника у майні колективного підприємства визначається залежно від його трудової участі в діяльності підприємства, а також участі у збільшенні майна колективного підприємства після його створення.

Працівникові, який припинив трудові відносини з підприємством, а також спадкоємцям померлого працівника виплачується вартість вкладу. Тому суду слід було з'ясувати, чи є зазначений протокол засідання засновників МВБП «Біакс» від 1 липня 1997 р. підставою для набуття Л. права власності на спірне майно, чи могло воно за чинним законодавством бути йому передано, чи відповідало це рішення засновників статутним документам цього підприємства та закону про можливість такої передачі майна підприємства.

Крім того, суд не взяв до уваги пояснення позивача про те, що протокол засідання засновників МВБП «Біакс» від 1 липня 1997 р. підписаний неуповноваженими особами, передача квартир Л. не відбулася й відповідно до чинного законодавства не могла відбутися, і з цих причин вони не були зареєстровані, а також за правом правонаступництва перейшли до останньої юридичної особи. Мотивів, чому ці пояснення є необґрунтованими, судом не наведено.

З рішенням суду першої інстанції також не можна погодитися, оскільки спір фактично не вирішено, у ньому не зазначено, в якій частині позов позивача задовольняється, тому виконати його неможливо. Крім того, суд не навів правових підстав задоволення позову позивача та відмови у задоволенні цього позову.

За таких обставин рішення суду першої та апеляційної інстанцій підлягають скасуванню, а справа — направленню на новий розгляд до суду першої інстанції.

Керуючись ст. 336 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних правах Верховного Суду України касаційну скаргу Р. задовольнила частково, а касаційне подання прокурора м. Феодосії — в повному обсязі: рішення Феодосійського міського суду Автономної Республіки Крим від 24 січня 2005 р. та рішення Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 30 червня 2005 р. скасувала, справу направила на новий розгляд до суду першої інстанції.

Згідно з п. 3 ст. 238 ЦК України представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом

*Ухвала колегії суддів Судової палати
у цивільних справах Верховного Суду України
від 1 березня 2006 р.
(в и т я г)*

У січні 2005 р. К.М.М. звернувся до суду з позовом до дочірньої компанії «Укргазвидобування» (далі — ДК) Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» (далі — НАК) у м. Києві в особі філії газопромислового управління «Полтавагазвидобування» в м. Полтаві (далі — ГПУ) про визнання додаткової угоди недійсною, розірвання договору та стягнення збитків, зазначаючи, що 23 квітня 1999 р. між ГПУ ДК та відкритим акціонерним товариством «Оржицький цукровий завод» (далі — ВАТ) був укладений договір № 500, згідно з яким ГПУ взяло на себе зобов'язання протягом 1999 р. поставити ВАТ 530 т бензину марки А-76 та 1 тис. 134 т дизельного пального загальною вартістю 983 тис. грн. Зазначений договір був укладений на підставі рішення сесії Полтавської обласної ради та розпорядження генерального директора ДК від 13 квітня 1999 р. ВАТ у повному обсязі провело розрахунки згідно з договором, і йому було поставлено 458 тис. 102 т бензину А-76 і 228 тис. 203 т дизельного пального на суму 320 тис. 675 грн 76 коп. 8 грудня 1999 р. між ГПУ ДК та ВАТ було укладено додаткову угоду № 1 до вищезазначеного договору, згідно з якою ГПУ ДК замість недопоставлених нафтопродуктів взяло на себе зобов'язання поставити 1 млн 197 тис. 988 т газового конденсату протягом 1999 р. за ціною 450 грн за 1 т, а всього на суму 539 тис. 94 грн 60 коп. Однак на порушення умов основного та додаткового договорів поставка нафтопродуктів здійснена не була. 19 квітня 2004 р. між ВАТ і приватним виробничо-господарським підприємством «Полтаватрансгаз» (далі — ПВГП) укладено договір, згідно з яким останньому передано право вимоги поставки нафтопродуктів за договором від 23 квітня 1999 р. № 500.

12 січня 2005 р. між ПВГП та позивачем укладено договір уступки права вимоги, згідно з яким право вимоги перейшло до позивача. У зв'язку з тим, що відповідач порушив умови договору й виконання зобов'язання за договором втратило інтерес для нього, К.М.М. просив розірвати договір від 23 квітня 1999 р. № 500, визнати додат-

кову угоду від 8 грудня 1999 р. № 1 недійсною та стягнути з відповідача збитки в розмірі вартості недопоставлених нафтопродуктів.

3 лютого 2005 р. ДК звернулася до суду із зустрічним позовом до ПВГП і К.М.М. про визнання договору уступки права вимоги від 17 січня 2005 р., зазначаючи, що вказаний договір укладений на порушення вимог закону, оскільки К.М.М., виконуючи обов'язки директора ПВГП, не мав права вчиняти правочин у власних інтересах.

Октябрський районний суд м. Полтави рішенням від 11 березня 2005 р. позов К.М.М. задовольнив: поновив строк звернення до суду; визнав недійсною додаткову угоду від 8 грудня 1999 р. № 1 до договору № 500; договір від 23 квітня 1999 р. № 500, укладений між ВАТ та ДК в особі філії ГПУ, розірвав; стягнув з ДК в особі філії ГПУ на користь К.М.М. 2 млн 749 тис. 910 грн 10 коп. на відшкодування завданих збитків у зв'язку з невиконанням умов договору та 1 тис. 700 грн — державного мита; у задоволенні зустрічних позовних вимог відмовив.

Апеляційний суд Полтавської області ухвалою від 24 травня 2005 р. рішення суду першої інстанції залишив без зміни.

Перший заступник прокурора Полтавської області звернувся до Верховного Суду України з касаційним поданням на ухвалені в справі рішення, в якому порушив питання про їх скасування, посилаючись на неправильне застосування судом норм матеріального та процесуального права.

ДК в особі філії ГПУ звернулася до Верховного Суду України з касаційною скаргою на ухвалені у справі рішення, в якій просила їх скасувати, посилаючись на порушення судом норм матеріального та процесуального права.

Обговоривши наведені у скарзі доводи та перевіривши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України встановила, що касаційне подання та касаційна скарга підлягають задоволенню частково з таких підстав.

Задовольняючи позов К.М.М. і відмовляючи в задоволенні зустрічного позову, суд першої інстанції, з висновком якого погодився й апеляційний суд, виходив з того, що додаткова угода від 8 грудня 1999 р. № 1 до договору від 23 квітня 1999 р. № 500 укладена на порушення ст. 68 ЦК 1963 р., оскільки керівник ГПУ А.В.І. не мав права змінювати умови зазначеного договору. Крім того, ураховуючи той факт, що внаслідок прострочення боржника виконання зобов'язання за договором від 23 квітня 1999 р. № 500 втратило інтерес для К.М.М. як кредитора за договором уступки права вимоги й від виконання він від-

мовився, суд дійшов висновку про розірвання вказаного договору та відшкодування збитків на користь останнього відповідно до вимог статей 612, 623 ЦК.

Проте, виходячи з наведеного, з такими висновками суду погодитися не можна.

Згідно з ч. 3 ст. 238 ЦК представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом.

Як убачається з матеріалів справи, договір уступки права вимоги від 17 січня 2005 р. № 1/01-05 укладений між першим кредитором ПВГП в особі директора К.М.М. і новим кредитором — цим же К.М.М., тобто у власних інтересах.

У зв'язку з цим висновок судів, що зазначена угода відповідає вимогам закону, не можна визнати обґрунтованим.

Крім того, поновлюючи К.М.М. строк звернення до суду з вимогою про розірвання договору від 23 квітня 1999 р. № 500, за яким зобов'язання мало бути виконано в строк до кінця червня 1999 р. й строк позовної давності закінчився 1 липня 2002 р., суд виходив з того, що ДК перебувала в стані банкрутства, а тому діяв мораторій на задоволення вимог кредиторів через те, що відповідно до ст. 263 ЦК перебіг позовної давності зупинявся. Проте з таким висновком суду погодитися не можна, оскільки згідно зі ст. 1 Закону від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (з подальшими змінами) мораторієм на задоволення вимог кредиторів визнається зупинення виконання боржником виключно грошових зобов'язань, однак зобов'язання поставки бензину не є грошовим і на нього не поширюється мораторій, тому кредитор міг у будь-який час звернутися до суду.

За таких обставин, коли оскаржувані судові рішення ухвалено з порушенням норм матеріального та процесуального права, вони підлягають скасуванню з направленням справи на новий розгляд.

Керуючись статтями 336, 338 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційне подання заступника прокурора Полтавської області та касаційну скаргу ДК НАК в особі філії ГПУ «Полтавагазвидобування» задовольнила частково: рішення Октябрського районного суду м. Полтави від 11 березня 2005 р. та ухвалу Апеляційного суду Полтавської області від 24 травня 2005 р. скасувала, справу направила на новий розгляд до суду першої інстанції.

Рішення або ухвала суду, якими закінчено розгляд справи, можуть бути переглянуті у зв'язку з нововиявленими обставинами. Нововиявленими можуть бути визнані такі обставини, що обґрунтовують вимоги або заперечення сторін чи мають інше істотне значення для правильного вирішення справи, які існували на час постановлення рішення, ухвали, постанови, але про них не знали і не могли знати заявник та суд.

Не можуть бути визнані нововиявленими ті обставини, що виникли чи змінилися після постановлення рішення, а також обставини, на які посилалася особа, яка брала участь у справі, у своїх поясненнях, касаційній скарзі або які могли бути встановлені при виконанні судом вимог ст. 15 ЦПК під час розгляду справи

*Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14 червня 2006 р.
(в и т я г)*

Позивачка Р. звернулася з позовом до Голосіївської районної державної адміністрації м. Києва, Дослідного заводу зварювального устаткування Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона (далі — Завод), управління справами Національної академії наук України, К., С. про визнання за нею права на квартиру в будинку по вул. Метрологічній у м. Києві, визнання недійсними ордеру на квартиру, виданого К., її приватизацію і договору купівлі-продажу та про виселення С.

Голосіївський районний суд м. Києва рішенням від 22 квітня 2003 р. позов задовольнив: визнав за Р. право на спірну квартиру, визнав недійсними ордер на квартиру, виданий К., та договір купівлі-продажу квартири, а С. постановив виселити зі спірної квартири без надання іншого жилого приміщення.

У липні 2004 р. С. звернувся до суду із заявою про перегляд рішення суду у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Голосіївський районний суд м. Києва ухвалою від 23 грудня 2004 р. у задоволенні заяви відмовив. Апеляційний суд м. Києва ухвалою від 10 червня 2005 р. ухвалу суду першої інстанції скасував, справу направив до суду першої інстанції для розгляду заяви.

У касаційній скарзі Р. просила скасувати ухвалу апеляційного суду, посилаючись на її необґрунтованість та порушення судом норм процесуального права.

Обговоривши наведені у скарзі доводи та перевіривши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду Украї-

ни вирішила, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 347² ЦПК 1963 р., яким суд керувався під час розгляду справи, підставою для перегляду рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами є істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі заявникові.

У п. 5 постанови від 27 лютого 1981 р. № 1 «Про практику перегляду судами у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень, ухвал і постанов у цивільних справах, що набрали законної сили» Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що як нововиявлені можуть розглядатись обставини, що обґрунтовують вимоги або заперечення сторін чи мають інше істотне значення для правильного вирішення справи, які існували на час постановлення рішення, ухвали, постанови, але про них не знали і не могли знати заявник і суд.

Не можуть бути визнані нововиявленими нові, тобто такі, що виникли чи змінилися після постановлення рішення обставини, а також обставини, на які посилалася особа, яка брала участь у справі, у своїх поясненнях, касаційній скарзі або які могли бути встановлені при виконанні судом вимог ст. 15 ЦПК.

У заяві про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами рішення суду заявник С. посилався на те, що Р. не працювала на Заводі, не перебувала першою на квартирній черзі.

Однак питання щодо порушення прав позивачки на спірну квартиру було предметом судового розгляду і обставини, на які посилався заявник, могли бути встановлені при виконанні судом вимог ст. 15 ЦПК 1963 р.

За таких обставин суд першої інстанції дійшов правильного висновку, що зазначені обставини не можуть бути визнані нововиявленими в розумінні ЦПК, та обґрунтовано відмовив у задоволенні заяві.

Отже, суд першої інстанції постановив ухвалу з додержанням вимог закону, а апеляційний суд зазначених вище роз'яснень не врахував та скасував її помилково.

Керуючись п. 4 ч. 2 ст. 336, п. 4 ч. 1 ст. 344 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу Р. задовольнила: ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 10 червня 2005 р. скасувала, ухвалу Голосіївського районного суду м. Києва від 23 грудня 2004 р. залишила в силі.

Рішення в адміністративних справах

Органи державної податкової служби законодавцем віднесено до суб'єктів владних повноважень, їх діяльність входить до системи публічно-правових відносин, тому оскарження їх рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності належить до компетенції адміністративних судів України

ПОСТАНОВА

Іменем України

11 квітня 2006 р. колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, розглянувши в порядку письмового провадження скаргу Державної податкової інспекції у Московському районі м. Харкова (далі — ДПІ) про перегляд за винятковими обставинами ухвали Вищого адміністративного суду України від 7 листопада 2005 р. у справі за позовом Відкритого акціонерного товариства «Харківське автотранспортне підприємство-16327» (далі — ВАТ «ХАТП-16327») до ДПІ про визнання недійсними податкових повідомлень-рішень, **встановила:**

У лютому 2005 р. ВАТ «ХАТП-16327» звернулося до Господарського суду Харківської області з позовом, в якому просило податкові повідомлення-рішення ДПІ від 28 грудня

2004 р. № 1928/0003932310/0, № 1929/0003922310/0, № 1935/0002081701/0, № 1936/0002091701/0 визнати недійсними, посилаючись на їх невідповідність вимогам закону.

Рішенням Господарського суду Харківської області від 4 серпня 2005 р., залишеним без зміни ухвалою Харківського апеляційного господарського суду від 27 вересня 2005 р., позов ВАТ «ХАТП-16327» задоволено частково: визнано недійсними податкові повідомлення-рішення ДПІ від 28 грудня 2004 р. № 1928/0003932310/0, № 1929/0003922310/0, № 1936/0002091701/0; у задоволенні іншої частини позову відмовлено.

27 жовтня 2005 р. ДПІ подала до Вищого адміністративного суду України касаційну скаргу на зазначені судові рішення.

Ухвалою судді Вищого адміністративного суду України від 7 листопада 2005 р. відповідачу відмовлено у прийнятті касаційної скарги та повернено йому її без розгляду в зв'язку з тим, що цей спір є господарським і не підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства.

6 грудня 2005 р. ДПІ звернулася до Верховного Суду України зі скаргою про перегляд за винятковими обставинами вищезгаданої ухвали судді Вищого адміністративного суду України та її скасування з підстав неправильного й неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї самої норми права.

Ухвалою колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України від 20 грудня 2005 р. ця скарга ДПІ допущена до провадження за винятковими обставинами.

Підставою для перегляду згаданої ухвали судді Вищого адміністративного суду України стало виявлення неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї самої норми права в аналогічних справах, а саме п. 1 ч. 1 ст. 17 КАС.

Розглянувши скаргу ДПІ про перегляд за винятковими обставинами ухвали судді Вищого адміністративного суду України від 7 листопада 2005 р., колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку про обґрунтованість скарги.

Вищий адміністративний суд України, відмовляючи відповідачу у порушенні касаційного провадження у справі за його касаційною скаргою, виходив з того, що цей спір є господарським і не належить до сфери публічно-правових відносин, тому не підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства.

Такий висновок суду касаційної інстанції є помилковим, зробленим із порушенням норм процесуального законодавства.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 17 КАС компетенція адміністративних судів поширюється на спори фізичних та юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішення (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності.

Статтею 67 Конституції України встановлено, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори у порядку і розмірах, встановлених законом. Забезпечення податкової політики держави згідно з ч. 3 ст. 116 Конституції віднесено до компетенції органів виконавчої влади.

Відповідно до ст. 4 Закону від 4 грудня 1990 р. № 509-ХІІ «Про державну податкову службу в Україні» Державна податкова адміністрація є центральним органом виконавчої влади, а ст. 2 цього Закону встановлено, що завданням органів державної податкової служби є здійснення контролю за додер-

жанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством.

З огляду на викладене органи державної податкової служби законодавцем віднесено до суб'єктів владних повноважень, її діяльність входить до системи публічно-правових відносин, тому оскарження їх рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності належить до компетенції адміністративних судів.

Суд касаційної інстанції, відмовляючи в прийнятті касаційної скарги ДПІ, на зазначені обставини уваги не звернув та не застосував норму процесуального права, що підлягає застосуванню.

Разом із тим в аналогічній справі ухвалою судді Вищого адміністративного суду України від 11 листопада 2005 р. відповідно до вимог п. 1 ч. 1 ст. 17 КАС відкрито касаційне провадження за касаційною скаргою ДПІ на судові рішення у справі за позовом приватного підприємця Корх А.М. до ДПІ про визнання недійсним податкового повідомлення-рішення про нарахування штрафних (фінансових) санкцій.

Враховуючи наведене, колегія суддів вважає, що судом касаційної інстанції допущено неоднакове застосування однієї й тієї самої норми права, тому ухвала судді Вищого адміністративного суду України від 7 листопада 2005 р. є незаконною, оскільки при її ухваленні порушено вимоги КАС, що призвело до неправильного вирішення справи. Ця ухвала підлягає скасуванню, а матеріали справи — направленню до Вищого адміністративного суду України для вирішення питання про прийняття касаційної скарги ДПІ й відкриття касаційного провадження.

Керуючись статтями 242, 243 КАС, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України **п о с т а н о в и л а:**

скаргу ДПІ задовольнити; ухвалу судді Вищого адміністративного суду України від 7 листопада 2005 р. про відмову у прийнятті та відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою ДПІ на рішення Господарського суду Харківської області від 4 серпня 2005 р. та ухвалу Харківського апеляційного господарського суду від 27 вересня 2005 р. скасувати; матеріали справи направити до Вищого адміністративного суду України для вирішення питання про прийняття касаційної скарги ДПІ й відкриття касаційного провадження.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, встановленого п. 2 ст. 237 КАС.

Рішення у господарських справах

Абзац 3 підпункту 5.2.4 п. 5.2 ст. 5 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» передбачає, що процедура адміністративного оскарження закінчується днем отримання платником податків рішення контролюючого органу про повне задоволення скарги, викладеної у заяві. Та обставина, що пізніше митниця направила позивачу лист про анулювання раніше прийнятого рішення про задоволення скарги, не має правового значення, оскільки процедура адміністративного оскарження була вже закінчена

Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 19 квітня 2005 р.

У серпні 2004 р. українсько-німецьке закрите акціонерне Товариство «Графія України» (далі — ЗАТ) звернулося до суду з позовом про визнання недійсним податкового повідомлення Черкаської митниці (далі — Митниця) від 31 березня 2004 р. про нарахування позивачу податкового зобов'язання зі сплати ввізного мита на суму 25 тис. 441 грн. На обґрунтування вимог позивач посилався на відсутність правових підстав для такого нарахування та перевищення митницею своїх повноважень.

Відповідач проти позову заперечував, посилавшись на те, що оспорюване повідомлення винесене у відповідності з вимогами чинного законодавства та в межах наданої законом компетенції.

Господарський суд Черкаської області рішенням від 20 вересня 2004 р. у позові відмовив з огляду на те, що при подачі вантажної митної декларації від 10 червня 2003 р. (далі — митна декларація) позивач допустив методологічну помилку й у ній не застосовано ставку ввізного мита, встановлену Законом від 15 травня 2003 р. № 745-IV «Про внесення змін до деяких законів України», який було належним чином оприлюднено в офіційному друкованому виданні — газеті «Голос України» — 10 червня 2003 р.

Постановою від 12 листопада 2004 р. Київський міжобласний апеляційний господарський суд зазначене рішення скасував, позов задовольнив. Постанова мотивована тим, що оскільки митне оформлення імпортованого товару за заявленим позивачем митним режимом було завершено, то він не допустив методологічних помилок при складанні митної декларації від 10 червня 2003 р. Оспорюване податкове повідомлення було винесене відповідачем з перевищенням повноважень, наданих контролюючому органу згідно із Законом від 21 грудня 2000 р. № 2181-III «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджета-

ми та державними цільовими фондами» (далі — Закон № 2181-III). Крім того, на момент оформлення митної декларації публікація Закону № 745-IV у газеті «Голос України» від 10 червня 2003 р. не була офіційною публікацією.

Вищий господарський суд України постановою від 9 лютого 2005 р. постанову Київського міжобласного апеляційного господарського суду від 12 листопада 2004 р. залишив без зміни.

31 березня 2005 р. Верховний Суд України порушив провадження за касаційною скаргою Митниці, в якій йдеться про скасування постанови Вищого господарського суду України від 9 лютого 2005 р. та направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції. На обґрунтування скарги зроблено посилання на неправильне застосування судом норм матеріального права, невідповідність оскаржуваної постанови положенням Конституції України та рішенням Верховного Суду України з питань застосування норм матеріального права.

Розглянувши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга не підлягає задоволенню з таких підстав.

Залишаючи без змін постанову апеляційного суду, суд касаційної інстанції обґрунтовано виходив з того, що вона відповідає вимогам чинного законодавства.

Як було встановлено судами, оспорюване податкове повідомлення Митниці від 31 березня 2004 р. 25 тис. 441 грн є повторним.

Перше податкове повідомлення Митниці від 17 липня 2003 р. про нарахування позивачу податкового зобов'язання зі сплати ввізного мита на таку ж суму стосовно того ж декларування ввезення товару за митною декларацією від 10 червня 2003 р. було оскаржене позивачем в адміністративному порядку.

Як впливає з відповіді Північної регіональної митниці від 29 вересня 2003 р., вона визнала обґрунтованість скарги позивача, зазначивши про те, що Закон № 745-IV набрав чинності 13 червня 2003 р., з моменту публікації у газеті «Урядовий кур'єр».

Згідно з абз. 3 підпункту 5.2.4 п. 5.2 ст. 5 Закону № 2181-III процедура адміністративного оскарження закінчується днем отримання платником податків рішення контролюючого органу про повне задоволення скарги, викладеної у заяві.

Та обставина, що пізніше, 16 березня 2004 р., Північна регіональна митниця направила позивачу листа, а начальнику Митниці його копію, про анулювання раніше прийнятого рішення (від 29 вересня 2003 р.), не має правового значення, ос-

кільки процедура адміністративного оскарження була вже закінчена.

Разом з тим не можна погодитися з обґрунтованістю висновку суду апеляційної та касаційної інстанцій про те, що на момент оформлення митної декларації публікація Закону № 745-IV у газеті «Голос України» від 10 червня 2003 р. не була офіційною публікацією.

Відповідно до ч. 1 ст. 6.10.3 Регламенту Верховної Ради України*, підписані Президентом закони та інші акти, прийняті Верховною Радою, публікуються державною та російською мовами Президією Верховної Ради у «Відомостях Верховної Ради України» протягом 30 днів, а також у газеті «Голос України» протягом п'яти днів і є офіційною публікацією.

Згідно з п. 1 розд. XV «Перехідні положення» Конституції України закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції.

Наведене положення Регламенту не суперечить Конституції. Аналогічні приписи містяться й у інших нормативно-правових актах, зокрема тих, що прийняті після набрання чинності Конституцією.

Так, ст. 22 Закону від 23 вересня 1997 р. № 539/97-ВР «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» встановлено, що закони України, постанови Верховної Ради України, укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, постанови Верховного Суду України та Конституційного Суду України, рішення органів місцевого самоврядування, інші нормативно-правові акти публікуються в офіційних виданнях (відомостях, бюлетенях, збірниках, інформаційних

листках тощо) та друкованих засобах масової інформації відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Посилання на публікацію у газеті «Голос України» як на офіційну міститься, зокрема, у Законах від 11 січня 2001 р. № 2210-III «Про захист економічної конкуренції» (ст. 56), від 7 грудня 2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» (ст. 9), від 14 травня 1992 р. № 2343-XII «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (у редакції Закону від 30 червня 1999 р. № 784-XIV; ст. 1).

Згідно з ч. 2 ст. 7 МК, що був чинним на момент виникнення спірних правовідносин, офіційною публікацією вважається публікація у періодичному виданні Верховної Ради України або Кабінету Міністрів України.

Таким чином, оприлюднення Закону № 745-IV у друкованому виданні — газеті «Голос України» — 10 червня 2003 р. робило цей Закон таким, що набрав чинності з дня його опублікування в цьому виданні, оскільки воно є офіційним, а набрання чинності цим законом пов'язується з моментом його опублікування.

Проте наведений помилковий висновок судів не впливає на законність постанови Вищого господарського суду України від 9 лютого 2005 р., якою залишено без зміни постанову апеляційного суду про визнання недійсним оспорюваного податково-повідомлення Митниці.

Враховуючи наведене та керуючись статтями 111¹⁷—111²⁰ ГПК, Верховний Суд України постановив: касаційну скаргу Митниці залишити без задоволення; постанову Вищого господарського суду України від 9 лютого 2005 р. залишити без зміни.

Рішення у кримінальних справах

Закриття справи у зв'язку примиренням сторін допускається лише у справах про злочини невеликої тяжкості

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 28 лютого 2006 р. (в и т я г)

Михайлівський районний суд Запорізької області постановою від 21 грудня 2004 р. закрав на підставі п. 2 ч. 1 ст. 7¹ КПК та ст. 46 КК кримінальну справу щодо Г., обвинувачуваного за ч. 1 ст. 122 і ч. 1 ст. 186 КК, у зв'язку з примиренням підсудного з потерпілим.

В апеляційному порядку справа не розглядалася.

Як визнав суд, 10 серпня 2004 р. Г., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, умисно завдав потерпілому К. ударів руками по голові, заподіявши тілесні ушкодження середньої тяжкості, та відкрито викрав належний йому мобільний телефон вартістю 475 грн.

У касаційному поданні прокурор порушив питання про скасування постанови і направлення справи на новий судовий розгляд, пославшись на те, що суд закрав кримінальну справу всупереч підставам, зазначеним у ст. 46 КК.

Перевіривши матеріали кримінальної справи та обговоривши наведені у поданні доводи, колегія

суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що подання підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до ст. 46 КК особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Проте суд, виносячи постанову про звільнення Г. від кримінальної відповідальності та закриття справи в порядку, встановленому ст. 8 КПК, і на підставі ст. 46 КК, не врахував, що він обвинувачувався у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 122 і ст. 186 КК, які згідно зі ст. 12 КК належать до злочинів середньої тяжкості.

З огляду на це колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України подання прокурора задовольнила: постанову Михайлівського районного суду Запорізької області від 21 грудня 2004 р. щодо Г. скасувала і справу направила на новий судовий розгляд.

Коли особа, яку звільнено від відбування покарання з випробуванням, вчинила до постановлення вироку у першій справі інший злочин, за який вона засуджується до покарання, що належить відбувати реально, застосування принципів поглинення, часткового чи повного складання призначених покарань не допускається. За таких умов кожен вирок виконується самостійно

*Ухвала колегії суддів Судової палати
у кримінальних справах Верховного Суду України
від 18 квітня 2006 р.
(в и т я г)*

Кам'янсько-Дніпровський районний суд Запорізької області вироком від 19 травня 2005 р. засудив П. за ч. 3 ст. 185 КК на чотири роки позбавлення волі, на підставі ч. 4 ст. 70 КК частково приєднав до цього покарання невідбуту частину покарання за вироком Великобілозерського районного суду Запорізької області від 20 грудня 2004 р. і остаточно призначив засудженому п'ять років три місяці позбавлення волі.

П. визнано винним у тому, що 1 листопада 2004 р. він за попередньою змовою з О., якого засуджено цим же вироком, що в касаційному порядку не оскаржено, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, проник у будинок, звідки таємно викрав належне С. майно на суму 1 тис. 535 грн.

В апеляційному порядку справа не переглядалася.

У касаційній скарзі П. послався на незаконне засудження його вироком від 20 грудня 2004 р., що потягло безпідставне застосування щодо нього ч. 4 ст. 70 КК при засудженні за новий злочин.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши викладені у касаційній скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що скарга підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Законність та обґрунтованість вироку від 20 грудня 2004 р., яким П. засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК, перевіріці в касаційному порядку не підлягає.

Висновок суду, викладений у вироку від 19 травня 2005 р., про доведеність винуватості П. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК, підтверджений доказами, дослідженими судом у порядку, встановленому в ч. 3 ст. 299 КПК, і засудженим не заперчується.

Покарання за вчинення цього злочину призначено П. відповідно до вимог ст. 65 КК (з урахуванням тяжкості вчиненого ним злочину, даних про його особу, обтяжуючих та пом'якшуючих покарання обставин). Це покарання є необхідним та достатнім для виправлення засудженого і запобігання вчиненню ним нових злочинів.

Разом із тим при призначенні П. і О. покарання суд порушив вимоги ч. 4 ст. 70 КК і не врахував роз'яснень, що містяться в п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», відповідно до яких у випадках, коли особа, яку звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитивим строком, вчинила до постановлення вироку в першій справі інший злочин, за який вона засуджується до покарання, що належить відбувати реально, застосування принципів поглинення, часткового та повного складання призначених покарань не допускається. За таких умов кожний вирок виконується самостійно.

Як убачається із матеріалів справи, П. було засуджено вироком від 20 грудня 2004 р. на п'ять років позбавлення волі та звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитивим строком два роки, а О. — вироком від 7 лютого 2005 р. на чотири роки позбавлення волі та звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитивим строком три роки.

Злочин, передбачений ч. 3 ст. 185 КК, за який вони засуджені вироком від 19 травня 2005 р. до покарання, яке належить відбувати реально, вони вчинили 1 листопада 2004 р., тобто до засудження за попереднім вироком.

За таких обставин суд при призначенні П. і О. покарання на підставі ч. 4 ст. 70 КК не повинен був застосовувати принцип часткового складання покарань, оскільки в такому випадку вирок мали виконуватися самостійно.

Враховуючи наведене, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду Украї-

ни вирок Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області від 19 травня 2005 р. щодо П. та в порядку, передбаченому ст. 395 КПК, щодо О. змінила: виключила з нього рішення суду про часткове приєднання до покарання, призначеного за вироком від 19 травня 2005 р., невідбуте засудженнями покарання за попередніми вироками. На підставі ч. 4 ст. 70 КК постановлено вважати П. і О. засудженими до покарання за ч. 3 ст. 185 КК на чотири роки позбавлення волі та до покарання, визначеного їм за попередніми вироками, які належить виконувати самостійно.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 366 КК України, визнається закінченим із моменту вчинення однієї із зазначених у цій нормі дій незалежно від того, чи спричинили вони які-небудь наслідки і чи був використаний підроблений документ

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 16 березня 2006 р. (в и т я г)

Рожищенський районний суд Волинської області вироком від 17 січня 2005 р. засудив П. за ч. 1 ст. 366, ч. 2 ст. 368 КК на п'ять років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків, строком на три роки. На підставі ст. 75 КК її звільнено від відбування основного покарання з випробуванням з іспитовим строком три роки та відповідно до ст. 76 КК покладено на неї обов'язки повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну місця роботи, проживання та періодично з'являтися для реєстрації в зазначені органи.

Апеляційний суд Волинської області ухвалою від 8 липня 2005 р. виключив з мотивувальної частини вироку обвинувачення щодо одержання П. хабара як службовою особою, яка займала відповідальне становище. У решті вирок залишено без зміни.

П. визнано винною в тому, що вона, працюючи головою районної спілки споживчих товариств, 22 березня 2004 р., використовуючи своє службове становище, одержала від Г. хабар — товари на суму 273 грн і 300 доларів США — за сприяння у невідвищенні оплати за оренду магазинів та позитивне вирішення питання про передавання магазину № 10 в оренду.

Крім того, П. визнано винною в тому, що вона, будучи службовою особою, всупереч інтересам служби склала завідомо неправдиві документи — довідки про перебування С. на посаді менеджера товарного відділу райспоживспілки та про те, що Г.М. працював вантажником оптової бази зазначеної спілки.

У касаційній скарзі засуджена П. зазначила, що суд неправильно застосував щодо неї кримінальний закон та істотно порушив кримінально-процесуальний, що потягло прийняття незаконних рішень.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені у касаційній скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України відмовила П. у задоволенні скарги з таких підстав.

Винність П. в одержанні від Г. хабара та у складанні завідомо неправдивих документів підтверджується показаннями потерпілої про обставини давання хабара, даними протоколу огляду місця події, висновком дактилоскопічної експертизи щодо вилучених купюр, речовими доказами (довідками, що не відповідають дійсності) тощо.

Доводи засудженої про те, що хабар вона не вимагала і збиралася повернути Г. речі та гроші, колегія суддів не взяла до уваги, оскільки вони спростовані наявними у справі доказами.

Твердження П. про те, що в її діях немає складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК, тому що довідки вона нікому не передавала, а лише їх зберігала, також не заслуговують на увагу, оскільки злочин, передбачений цією нормою, визнається закінченим із моменту вчинення однієї із зазначених у ній дій незалежно від того, чи спричинили вони які-небудь наслідки і чи був використаний підроблений документ.

Враховуючи, що суд правильно кваліфікував дії П. за ч. 1 ст. 366, ч. 2 ст. 368 КК, покарання призначив їй у межах санкцій закону, істотних порушень норм КПК під час розгляду справи не встановлено, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у задоволенні касаційної скарги П. відмовила.

Фіксування судового процесу за допомогою технічного засобу здійснюється на вимогу хоча б одного учасника судового розгляду справи. За відсутності вказаної вимоги незастосування такого запису не є порушенням закону і не тягне скасування судових рішень

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 28 лютого 2006 р. (в и т я г)

Дніпровський районний суд м. Херсона вироком від 13 червня 2005 р. засудив М. і М.К. за ч. 2 ст. 186 КК на чотири роки позбавлення волі, на підставі ст. 71 КК частково приєднав до призначеного М.К. покарання невідбуте покарання за попереднім вироком та остаточно визначив йому чотири роки шість місяців позбавлення волі.

М. і М.К. визнано винними в тому, що у червні 2004 р. вони за попередньою змовою між собою застосували до Д. фізичне насильство і відкрито заволоділи належним йому спортивним костюмом вартістю 150 грн.

Апеляційний суд Херсонської області ухвалою від 30 серпня 2005 р. вирок місцевого суду залишив без зміни.

У касаційних скаргах: М.К. зазначив, що суд неправильно застосував кримінальний закон, висновки суду не підтверджені дослідженими в судовому засіданні доказами, М. послався на неповноту й однобічність досудового та судового слідства. Крім того, засуджені вважали, що їхні дії потрібно пере-кваліфікувати з ч. 2 ст. 186 на ст. 126 КК (оскільки, завдаючи потерпілому Д. тілесні ушкодження, вони не мали умислу на заволодіння його майном), а також стверджували, що місцевий суд порушив таємницю нарадчої кімнати. У зв'язку з наведеним засуджені просили судові рішення скасувати, при чому М.К. — із направленням справи на новий судовий розгляд, а М. — із її закриттям.

Захисник засудженого М. у касаційній скарзі порушив питання про скасування судових рішень щодо свого підзахисного та закриття справи, посилаючись на неповноту й однобічність досудового та судового слідства. Він зазначив, що в матеріалах справи відсутні докази про винність М. у вчиненні інкримінованого йому злочину, місцевий суд порушив таємницю нарадчої кімнати, а апеляційний усупереч вимогам ст. 362 КПК не фіксував судовий процес за допомогою технічних засобів.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені у касаційних скаргах доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України відмовила в задоволенні скарг з таких підстав.

Із матеріалів кримінальної справи вбачається, що висновки суду про доведеність винності М. і

М.К. у вчиненні грабежу та кваліфікація їхніх дій за ч. 2 ст. 186 КК відповідають фактичним обставинам справи, які ґрунтуються на зібраних у справі доказах. Зокрема, вони підтверджені показаннями потерпілого Д. під час досудового слідства, свідків (у котрих, як свідчать матеріали справи, не було підстав для обмови засуджених), даними протоколів слідчих дій, іншими доказами.

Суди першої та апеляційної інстанції ретельно перевірили доводи засуджених про безпідставність їх засудження, а останній — і про порушення місцевим судом таємниці нарадчої кімнати, й дійшли висновку, що вони не відповідають матеріалам справи. Такі висновки колегія суддів визнала правильними.

Не встановлено процесуальних порушень при збиранні, дослідженні й оцінці доказів, які б ставили під сумнів обґрунтованість висновків щодо винності засуджених, правильності кваліфікації їхніх дій.

Твердження захисника про те, що апеляційний суд на порушення вимог ст. 362 КК не фіксував судовий процес за допомогою технічних засобів, є необґрунтованим, оскільки таке фіксування проводиться на вимогу хоча б одного з учасників судового розгляду справи. Такої вимоги у судовому засіданні ніхто не заявляв.

Призначене М. і М.К. покарання відповідає вимогам ст. 65 КК, оскільки суд урахував тяжкість вчиненого злочину, особи винних та інші обставини справи.

Зважаючи на наведене, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у задоволенні касаційних скарг засуджених М.К., М. та захисника останнього відмовила.

Рішення у справах про адміністративні правопорушення

Суб'єктом порушення спеціальних обмежень, передбачених у п. «в» ч. 1 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією», може бути лише уповноважена на виконання функцій держави особа, яка входить до складу виконавчого органу підприємства, установи чи організації, що здійснює підприємницьку діяльність.

Створення (заснування) суб'єкта підприємницької діяльності, а також володіння корпоративними правами не є підприємницькою діяльністю, а тому такі дії не можуть визнаватись як корупційні

Постанова в.о. Голови Верховного Суду України від 3 квітня 2006 р. (в и т я г)

Радомишльський районний суд Житомирської області постановою від 11 липня 2005 р. визнав Х. винуватою у вчиненні адміністративного правопо-

рушення — у порушенні спеціальних обмежень, передбачених у п. «в» ч. 1 ст. 5 Закону від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР «Про боротьбу з корупцією» (далі — Закон № 356/95-ВР), — і піддав її стягненню у виді штрафу в розмірі 425 грн.

Виконуючий обов'язки голови Апеляційного суду Житомирської області у перегляді зазначеного судового рішення відмовив.

Як визнав суд, Х., працюючи головним бухгалтером сільської ради та будучи державним службовцем 13-го рангу, із 28 січня 1998 р. по 29 червня 2005 р. всупереч вимогам ч. 1 ст. 16 Закону від 16 грудня 1993 р. № 3723-ХІІ «Про державну службу» була засновником і входила самостійно до органу управління Сільськогосподарського товариства з обмеженою відповідальністю та здійснювала підприємницьку діяльність, порушивши таким чином спеціальні обмеження, передбачені в п. «в» ч. 1 ст. 5 Закону № 356/95-ВР.

(Продовження на с. 30)

Судово-психологічна експертиза та використання її висновків у кримінальному судочинстві

Н.М. Ахтирська,
*завідувач кафедри кримінального судочинства
Академії суддів України,
кандидат юридичних наук,
доцент*

Неоднозначність психологічних особливостей учасників кримінального процесу зумовлює необхідність застосування для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи спеціальних знань у галузі психології та психіатрії. З метою отримання кваліфікованих результатів такого дослідження призначається судова експертиза.

Згідно із Законом України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ «Про судову експертизу» судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» (зі змінами, внесеними постановою Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 № 15) звернено увагу суддів на необхідність суворого дотримання вимог закону при призначенні судових експертиз та використанні їх висновків. Зокрема зазначено, що для встановлення рівня загального розвитку неповнолітнього, ступеня його розумової відсталості та для з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними, може бути проведена відповідно до вимог ст. 433 КПК судово-психіатрична, психологічна або комплексна психолого-психіатрична експертиза (п. 15).

Заслугує на увагу питання щодо сучасних можливостей судово-психологічної експертизи та використання її висновків під час розгляду кримінальної справи.

Зауважимо, що перші наукові праці, які сприяли становленню та розвитку судово-психологічної експертизи, з'явилися в кінці ХІХ ст. Так, австрійський криміналіст Г. Гросс у праці «Кримінальна психологія» (1898) зазначив, що особливості пам'яті непатологічного характеру, які вважаються дивними, рідкісними, мають бути досліджені експертом-психологом¹. У журналі «Архів кримінальної антропології», заснованому Г. Гроссом, у 1898—1899 рр. була опублікована низка статей про необхідність спеціального дослідження свідків та перевірки достовірності їхніх показань, у тому числі з використанням можливостей судово-психологічної експертизи.

На ці джерела посилався у своєму дослідженні німецький психолог В. Штерн, на думку якого, психологічну експертизу проводитимуть тільки у складних випадках, коли виникне сумнів щодо достовірності показань головних свідків у справі. Учений також вважав, що з часом інститут психологічної експертизи ліквідують, оскільки судді опанують ґрунтовні науково-психологічні знання та зможуть самостійно давати точну оцінку показанням свідків, а за необхідності — їх досліджувати².

Праці В. Штерна з психології показань свідків стали об'єктом наукових дискусій. Пропозицію німецького вченого проводити судово-психологічну експертизу підтримали О.Б. Гольдовський, О. Щеглов³. А.Ф. Коні та І.Г. Щегловитов висту-

¹ Цит. за: Штерн В. Изучение свидетельских показаний // Проблемы психологии. Ложь и свидетельские показания. — М., 1907. — Вып. 1. — С. 52.

² Див.: Штерн В. Значч. праця. — С. 51.

³ Див.: Гольдовский О.Б. Психология свидетельских показаний // Вестник права. — 1904. — № 6. — С. 190—193; Див.: Щеглов О. Психологическая диагностика данных судебного дела // Вестник психологии. — С.-Пб., 1913. — Т. 10. — Вып. 2. — С. 7—8.

пали з критичними зауваженнями. На думку І.Г. Щегловитова, перешкодою до введення в кримінальний процес судово-психологічної експертизи є недостатня кількість відповідних спеціалістів. Така проблема, зауважив дослідник, існує навіть у найрозвинутіших країнах⁴. Зробити правильний психологічний аналіз показань свідків у суді можна лише за умови спеціальної підготовки суддів.

А.Ф. Коні був переконаний, що запровадження в кримінальному процесі психологічної експертизи для встановлення достовірності показань свідків може підірвати засади судочинства, тому що, по-перше, їхні показання, пройшовши через психологічну редакцію та цензуру експерта, втрачать свою безпосередність; по-друге, недовіра до можливості свідка адекватно сприймати обставини справи поставить під сумнів особливості уваги, пам'яті суддів та присяжних, яким доводиться запам'ятовувати більший обсяг інформації⁵. Але цей учений не заперечував проти ідеї процесуаліста Л.Є. Владимірова поглибленіше досліджувати психічні особливості й стан обвинуваченого.

Л.Є. Владиміров відстоював науковий підхід до вивчення обставин кримінальної справи, що мають психологічну природу. Проаналізувавши промови талановитих судових ораторів А.Ф. Коні, В.Д. Спасовича, С.А. Андрієвського, вчений писав: «Неразумно отдавать расследование душевной жизни на произвол сторонам, представляющим судьям рассуждения и соображения чисто субъективного свойства... есть науки — психология и психиатрия, — которые специально занимаются душевной жизнью и, следовательно, более способны правильно оценивать явления ее, чем представители методов изящной словесности»⁶.

За твердженням одного із основоположників судово-психологічної експертизи М.М. Коченова, першу спробу такого дослідження було зроблено в 1883 р. під час розслідування кримінальної справи за обвинуваченням нотаріуса Назарова у зґвалтуванні актриси-аматорки Черемньової в день її дебюту. Слідчий з метою визначити ступінь емоційного хвилювання цієї актриси перед виступом допитав відомих актрис Г.Я. Гламу-Мещерську та М.М. Єрмолову. Як зауважив учений, у цьому випадку ще не проводилася професійна судово-психологічна експертиза, а була лише спроба ввести в кримінальний процес об'єктивне психологічне дослідження⁷.

⁴ Див.: Щегловитов И.Г. Непроизвольное искажение истины в свидетельских показаниях по новейшим наблюдениям // Право. — 1902. — № 18 — С. 922.

⁵ Див.: Кони А.Ф. Свидетели в суде // Проблемы психологии. Ложь и свидетельские показания. — М., 1907. — Вып. 1. — С. 114. — (Тут і далі — переклад автора).

⁶ Див.: Владиміров Л.Е. Психологическое исследование в уголовном суде. — М., 1901. — С. 121.

⁷ Див.: Коченов М.М. Судебно-психологическая экспертиза. — М., 1977. — С. 6.

Питанням, що пов'язані з розвитком судово-психологічної експертизи, присвячено багато праць. Так, В.Т. Нор і М.В. Костицький зробили історичний аналіз кримінально-процесуального законодавства, в якому врегульовано призначення та проведення судово-психологічної експертизи⁸. Пізніше М.В. Костицький не лише розглянув теоретичні та методичні аспекти цієї експертизи, а й дослідив питання щодо організації проведення та особливостей оцінки її висновків⁹.

Проте можливості судово-психологічної експертизи в слідчій та судовій практиці використовуються не повною мірою, хоча необхідність в її проведенні є, зокрема: для встановлення мотивації злочинної поведінки; для з'ясування причин зміни показань (відмови від показань); під час розслідування випадків суїциду; при посмертній судово-психологічній експертизі; під час доказування рольових функцій та індивідуальних дій учасників злочинних формувань; під час розгляду справ про серійні вбивства¹⁰.

Відповідно до науково-методичних рекомендацій з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз (містяться в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень; затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5; зареєстрована в Міністерстві юстиції України 19 січня 2005 р. за № 61/10341) психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки (п. 148). Вона призначається на стадії досудового та судового слідства у кримінальних та цивільних справах. Об'єктом експертизи є психічно здорові особи (підозрювані, обвинувачені, свідки, потерпілі, позивачі, відповідачі: малолітні, неповнолітні, дорослі та особи похилого віку (п. 149)). Головними завданнями психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивотворних чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей (п. 151).

Розглянемо деякі аспекти реалізації цих завдань. Питання щодо встановлення мотивації вчинків із застосуванням судово-психологічної експертизи залишається дискусійним. Основним аргументом противників такого виду судово-пси-

⁸ Див.: Нор В.Т., Костицький М.В. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. — Киев, 1985. — С. 284.

⁹ Див.: Костицький М.В. Судебно-психологическая экспертиза. — Львов, 1987. — С. 351.

¹⁰ Див.: Китаев Н.Н., Китаева В.Н. Экспертные психологические исследования в уголовном процессе. — Иркутск, 2002. — С. 54—56.

хологічної експертизи є те, що мотив — одна із ознак суб'єктивної сторони злочину і, як ціль та вина, належить до сфери правової науки, тому не може бути предметом дослідження експерта-психолога. Насправді ж для встановлення обставин суб'єктивної сторони злочину використовують різні методи, засоби доказування. При цьому слід врахувати, що прибічники встановлення мотивації злочину із застосуванням судово-психологічної експертизи предметом останньої вважають психологічну мотивацію (психологічний мотив) вчинків обвинувачених, потерпілих, свідків. На їхню думку, експертів-психологів необхідно залучати до проведення досліджень, коли слідчий або суддя стикається зі складною мотивацією поведінки особи. Судово-психологічну експертизу можна призначати й для встановлення мотиву злочину в тих випадках, коли в ході судово-психіатричної експертизи не виявлено ознак психічного захворювання злочинця, а вчинений злочин не відповідає характеристиці його особи, морально-етичним установкам. Одним із приводів призначення судово-психологічної експертизи М.В. Костицький називає незвичайність мотивації поведінки обвинуваченого, свідка, потерпілого¹¹.

При розгляді в суді справи про злочин, вчинений неповнолітнім, крім обставин, зазначених у ст. 64 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК), необхідно з'ясувати стан його здоров'я та загального розвитку, а за наявності для того підстав, — чи не вчинив він злочин у стані обмеженої осудності.

Так, Буринський районний суд Сумської області вироком від 16 грудня 2002 р. засудив К.В. за ч. 2 ст. 121 Кримінального кодексу України (далі — КК) із застосуванням ст. 69 КК на п'ять років позбавлення волі.

Апеляційний суд Сумської області ухвалою від 18 лютого 2003 р. вирок щодо засудженого залишив без зміни.

К.В. визнано винним у тому, що він під час бійки з однокласником М.Є. умисно завдав йому удару кулаком у скроню, заподіявши тяжке тілесне ушкодження, внаслідок чого потерпілий того ж дня помер.

У касаційній скарзі було зазначено, що ініціатором конфлікту був М.Є., засуджений за станом здоров'я — обмежено осудний.

Перевіривши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що наведені в касаційній скарзі доводи слід врахувати з таких підстав.

Згідно зі ст. 433 КПК при розгляді в суді справи про злочини, вчиненні неповнолітніми, крім обставин, зазначених у ст. 64 цього Кодексу, необхідно

з'ясувати стан здоров'я та загального розвитку неповнолітнього, не пов'язаного з душевним захворюванням, а також, — чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними.

Як убачається із матеріалів справи, на стадії досудового слідства щодо К.В. було проведено стаціонарну судово-психіатричну експертизу. Відповідно до її висновку засуджений як під час проведення експертизи, так і в період вчинення злочину не страждав на хронічне душевне захворювання, недумство, тимчасовий розлад душевної діяльності або інший хворобливий стан, але виявляв ознаки психічного розладу у формі легкої розумової відсталості та не здатний був повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Отже, у справі наявні обставини, які суд першої інстанції повинен був з'ясувати. Зі змісту ч. 2 ст. 20 КК випливає, що визнання особи обмежено осудною має враховувати суд при призначенні покарання. Проте районний суд не вирішив питання щодо визнання чи невизнання К.В. обмежено осудним, і це не врахували при призначенні покарання¹².

Н. Подольна, Р. Мельман вважають, що судово-психіатричну експертизу обов'язково треба проводити у справах неповнолітніх, при «неусвідомлених» мотивах дорослих злочинців та за наявності даних, які дають підстави вважати, що злочин було вчинено з афектогенних мотивів¹³. Експерт-психолог встановлює не юридичні (хуліганські) мотиви злочину, а психологічні мотиви конкретного вчинку, аналізує особливості мотиваційної сфери особи, що підлягає дослідженню. Такі дослідження не суперечать загальним принципам проведення судової експертизи. Результатом дослідження є встановлення мотиву-стимулу криміногенної поведінки особи, тобто процесів, які спонукали її до вчинення злочину.

Наведемо приклад розгляду справи, в якій мала місце така експертиза. *М., котра мала судимість, без певного місця проживання, познайомилася з пенсіонером В., розраховуючи переночувати та повечеряти в нього. Через декілька днів його труп було виявлено у квартирі, з якої зникли коштовності. Частину речей виявили у затриманій М. Підозрювана визнала себе винною у крадіжці та вбивстві В., яке, як пояснила, вчинила з метою самозахисту, оскільки господар квартири схилив її до статевих зносин. Корисливий мотив злочину вона заперечувала.*

У справі було призначено судово-психологічну експертизу. Згідно з її висновком М. притаманні такі риси, як егоїзм, жорстокість, брехливість, під час

¹² Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 22 січня 2004 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 4. — С. 24.

¹³ Див.: Подольна Н., Мельман Р. Значення судебно-психологічної експертизи для доказування мотивів преступлення // Советская юстиция. — 1989. — № 18. — С. 18.

¹¹ Костицький М.В. Судебно-психологическая экспертиза. — Львов, 1987. — С. 82.

вбивства її дії мали цілеспрямований, обміркований характер і були зумовлені намаганням заволодіти коштовностями потерпілого. Суд при постановленні вироку щодо М. посилався на висновок цієї експертизи.

У судовій практиці розглядався інший випадок: двоє неповнолітніх із матеріально забезпечених сімей вбили на будівельному майданчику робітників, які, не поїхавши теплої ночі додому, спали. З'ясувати мотив злочину було непросто. Під час проведення судово-психологічної експертизи встановлено, що для неповнолітніх характерні ознаки гомоцидоманії («ненависть до людей, схильність до вбивства»).

Вбивство без очевидної підстави або з незначного приводу прийнято кваліфікувати як вчинене з хуліганських мотивів. Слідчим і суддям часто складно оцінити такі мотиви (мотиваційний комплекс), оскільки вони можуть виражати різні якості особистості, зокрема, зверхнє ставлення до оточуючих, схильність до насильства, егоцентризм, деформоване прагнення до самоствердження, які неоднаково характеризують особу злочинця, ступінь суспільної небезпечності його самого та вчиненого ним злочину.

Наприклад, суд вироком засудив Т., який, перебуваючи в нетверезому стані, зайшов у дім С. й почав погрожувати присутнім ножем, спричиняючи тяжкі тілесні ушкодження господарю. Налякани гості втекли, а наступного дня біля огорожі садиби знайшли труп С. Т. заперечував свою причетність до вбивства.

У ході розслідування було зібрано докази про винуватість Т. і призначено судово-психологічну експертизу для визначення його психологічної характеристики та мотивації поведінки. Експерти-психологи виявили у Т. схильність до ворожо-нудливого настрою з постійно зростаючою дратівливістю, пошуку об'єкта, на якому можна «зірвати злість». З цим станом пов'язана афективна поривчастість обвинуваченого. У людей такого типу алкогольне сп'яніння супроводжується озлобленістю та агресією.

Згідно з висновком експертизи мотивацію вбивства можна пояснити наявними у Т. характерологічними особливостями, що було підсилено алкогольним сп'янінням.

Велике значення має судово-психологічна експертиза для встановлення сексуальної мотивації злочинної поведінки. Обвинувачені, соромлячись вчиненого (особливо, коли потерпілим є дитина), а також побоюючись суворого покарання і негативного ставлення до них ув'язнених, яких тримають в одній камері з ними, висувають виправдувальні версії. Так діяв В., який звинувачувався у викраденні малолітньої. Смерть дівчинки настала від черепно-

мозкової травми, на трупі були виявлені сліди сексуального насильства. Експерти-психологи дійшли висновку, що основним мотивом дій обвинуваченого було задоволення сексуальної потреби, яка посилювалася внаслідок алкогольного сп'яніння та дії наркотичних речовин. У момент викрадення дитини В. не мав наміру вбити дівчинку — він виник пізніше, як ситуативний прояв агресії в результаті задоволення статевої пристрасті.

У випадках, коли потерпілою є малолітня чи неповнолітня особа, необхідно проводити судово-психологічну експертизу, щоб установити, чи схильна вона до фантазування або перебільшення. Прикладом проведення такої експертизи є справа за обвинуваченням П., який здійснив замах на згвалтування малолітньої та задовольнив статеву пристрасть неприродним способом з використанням безпорадного стану потерпілої (її малолітній вік).

У суді потерпіла засвідчила, що батько її забрав з дитячого садка, вдома роздягнув і «торкав» у ділянці статевих органів та сідниць, від чого вона плакала, оскільки було боляче. Висновком судово-психологічної експертизи було підтверджено здатність малолітньої правильно сприймати зовнішню, фактичну сторону обставин, максимально наближену до кримінальної ситуації¹⁴.

Як свідчить судова практика, учасники судового процесу (обвинувачені, свідки) часто змінюють свої показання. Щоб установити мотиви зміни ними показань, судді інколи призначають судово-психологічну експертизу, під час якої вирішується питання: виходячи з психологічного аналізу матеріалів справи та даних обстеження, якими причинами можна пояснити такі дії обвинувачених і свідків?

За даними Міністерства з надзвичайних ситуацій України, в 2004 р. 11 500 осіб загинуло від самогубства¹⁵. Занепокоєння викликає той факт, що кожного року 70—80 дітей до 12 років і 350—400 дітей 12—15 років вчиняють суїцид. Фахівці визначають чотири категорії таких дітей: що мають проблеми в школі та вдома (непомірне навантаження шкільних програм, батьки зловживають алкоголем, насильство, інцест); «зразкові», налаштовані на безумовний успіх (будь-яка невдача призводить до самогубства); дівчатка, які страждають на депресію; що страждають на психоз¹⁶. Слідчий повинен установити причину смерті особи (вбивство, самогубство, доведення до самогубства, нещасний випадок), тому вбачається доцільність залучення експерта-психолога для встановлення істини у таких категоріях справ.

¹⁴ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 30 червня 2005 р.

¹⁵ Див.: <http://www.for-ua.com>

¹⁶ Див.: Борисова А. Инстинкт самоуничтожения // www.sobitie.com.ua

Метод посмертної судово-психологічної експертизи був започаткований у 60-х роках ХХ ст. в США групою учених Центру запобігання вчиненню суїциду м. Лос-Анджелеса. Під час такої експертизи психолог, доставши необхідну інформацію, моделює психічний стан, який передував смерті особи, реконструює її життєві обставини, психологічні фактори, що могли спричинити її смерть, після чого робить висновок, чи були у неї підстави для суїциду.

Актуальною є проблема розслідування нещасних випадків зі смертельними наслідками при аномальній сексуальній активності (аутоеротизмі), що супроводжувалася дозованою асфіксією. Такого роду статеві аномалії в літературі визначені як «сексуальна асфіксія», «аутоасфіксіофілія», «асфіксіофілія». Механічна асфіксія здебільшого викликає сексуальне збудження. Тому у деяких осіб виникає психоасфіктична залежність, вони намагаються повторити небезпечні для життя ситуації дозованого самозадушення з метою отримати психофізіологічне задоволення. Діагностичними ознаками аутоеротизму є складний механізм дозованого здавлення шії та оголення статевих органів. Більшість «жертв» аутоеротизму — юнаки, підлітки. Виявивши трупа, рідні та близькі можуть внести зміни в обстановку місця події, щоб приховати справжні причини смерті особи, що ускладнює процес розслідування. У випадку смерті особи від асфіксії експерти-психологи для встановлення істини повинні вимагати не тільки протокол огляду місця події, а й психіатричну документацію.

Вкрай важливим є проведення судово-психологічної експертизи для доказування рольових функцій та індивідуальних дій учасників злочинних формувань. В такій категорії справ необхідно з'ясувати: які соціально-психологічні фактори могли сприяти виникненню та функціонуванню злочинної групи; які індивідуально-психологічні особливості кожно-

го з учасників цієї групи сприяли вступу до неї та участі у вчиненні злочинів, зокрема в насильницьких; як впливали учасники злочинної групи один на одного та на діяльність групи в цілому?

Явище лідерства осіб, які перебувають під вартою, є предметом дослідження фахівців. Розроблені прийоми дискредитації лідерів, котрі здійснюють негативний вплив в малих групах засуджених. У місцях позбавлення волі фахівці виявляють ієрархію таких груп, тому експерт-психолог, що володіє спеціальними методиками, може встановити психологічну залежність учасників злочинної групи, передбачити наслідки такого впливу на стадії досудового слідства та в суді.

Техногенні аварії, катастрофи становлять 76 % від усіх надзвичайних ситуацій. Разом з тим психологічним та психіатричним наслідкам аварій чи катастроф досі не приділяється належної уваги, що призводить до зростання серед потерпілих та їхнього оточення кількості випадків виникнення граничної психічної патології, психосоматичних та соматопсихічних розладів, алкоголізму, наркоманії тощо. Посттравматичні стресові розлади, що виникають внаслідок тривалого впливу емоційно-стресових чинників, мають різні прояви, що супроводжуються емоційно-афективними порушеннями¹⁷. З огляду на складність соціального життя, появу нових факторів, що впливають на емоції людини (комп'ютерні технології, екранізація насильства), судова практика потребує проведення комплексних психологічних досліджень, розроблення нових методик проведення судово-психологічних експертиз, висновки яких мають частіше використовувати судді для доказування взагалі та, зокрема, для з'ясування тих обставин, що стосуються психічної сфери людини.

¹⁷ Табачніков С.І., Ігнатов М.Ю., Маркова М.В. Психічне здоров'я населення України з точки зору фахівців соціальної психології // Охорона здоров'я України. — 2002. — № 1. — С. 7.

S y m m a r y

Examines issue, related to modern possibilities of forensic-psychological expertise and implementation of its results in the criminal proceeding. The author defines the main tasks of this expertise and considers some aspects of their realization.

Проблеми судово-правової реформи

Реформи правоохоронних органів у Європі й Україні

М.І. Сірий,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук

Із здобуттям Україною незалежності розпочався і триває процес пошуку ефективної моделі побудови системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів. Його перші кроки супроводжувалися динамічними дискусіями, в результаті яких було запропоновано принципові положення, що в подальшому було відображено у Концепції судово-правової реформи, схваленої Верховною Радою України 28 квітня 1992 р., в окремих законодавчих актах, а згодом у Конституції України.

Майже до кінця 2004 р. на реформування кримінальної юстиції суттєво впливав тісно пов'язаний із відомчими інтересами політичний адміністративно-командний чинник. Але в період президентських виборів 2004 р. Україною було зроблено принциповий вибір на користь демократичних цінностей, а в 2005 р. Президентом України та Урядом проголошено курс на реформи у галузі правосуддя та організації правоохоронних органів. Після прийняття відповідних політичних рішень процес пошуку оптимальних складових реформи був спрямований на підготовку нової концепції розвитку судової системи, концептуальних засад реформування правоохоронних органів та підготовку нового проекту Кримінально-процесуального кодексу України. На початку 2006 р. стало помітним уповільнення розвитку в цих напрямках, навіть було запропоновано низку пропозицій, деякі з яких не відповідали основним тенденціям розвитку юстиції у демократичних країнах.

З огляду на зазначене особливої актуальності набуває необхідність повернення до першоджерел. При цьому основним стратегічним питанням реформи кримінальної юстиції та правоохоронних

органів є питання вибору моделі попереднього (до-судового) розслідування злочинів.

Основні реформи правоохоронних органів у Європі (XVII—XX ст.)

Сучасний порядок попереднього розслідування злочинів і системи правоохоронних органів європейських держав сформувались у результаті реформ XVII—XIX ст. Після тривалих пошуків у епоху середньовіччя Великобританія, пізніше Франція, а згодом Росія та Німеччина утвердились у розумінні того, що процес попереднього розслідування злочинів потребує одночасної діяльності щонайменше двох окремих різнорідних влад, а саме, поліцейсько-адміністративної та судової (поліції та юстиції). Кожна з них має виконати свій обсяг роботи при чіткому розподілі функцій.

Основне завдання цих реформ полягало в тому, щоб поліцейську діяльність із розшуку та переслідування підозрюваних відділити від діяльності з проведення слідчих дій, спрямованих на процесуальне закріплення доказів. Як наслідок у Європі було сформовано англійську, французьку та німецьку моделі попереднього розслідування злочинів. Стисло їх можна охарактеризувати так.

Англійська модель (др. пол. XVII — поч. XVIII ст.). Згідно з нею докази процесуально поза приміщенням суду не створюються. Вони формуються, тобто процесуально закріплюються, лише в суді.

Органи розслідування й обвинувачення виступають стороною у справі й не мають самостійних владних повноважень по відношенню до обвину-

ваченої сторони (захисту). У всіх випадках необхідності проведення примусових заходів, заходів з переслідування осіб та вилучення доказів вони зобов'язані отримувати судовий наказ. Ці органи у своїй діяльності з розслідування злочинів є відповідальними перед судом. Розпорядження суду в процесі розслідування мають для них обов'язкову силу. Суд визначає строк розслідування справи.

Дії, спрямовані на отримання доказів (примусовий виклик, допит свідка, обшук та ін.), поліція проводить за наказом судді. Жодні акти (рішення, дії) поліції чи іншого органу кримінального переслідування як сторони обвинувачення, проведені самостійно й без розпорядження суду, не мають доказового значення. У цій моделі попереднього розслідування поліція здійснює мінімум паперової роботи, що дає можливість їй діяти швидко та ефективно.

Основним органом попереднього провадження є місцевий суд (мирові судді чи магістрати), який має владу здійснювати повний контроль за попереднім розслідуванням у справі. Саме в суді визнається достатність зібраних доказів і для пред'явлення обвинувачення, і для передання до суду першої інстанції.

Поліція та орган публічного обвинувачення мають ті ж самі повноваження з розслідування, що і приватна або службова особа, які діють у справі в разовому порядку, маючи в розпорядженні наказ суду.

Ця модель забезпечує безпосередність дослідження доказів та їх оцінку в суді, максимально відповідає формі й змісту суду присяжних. Через послідовну реалізацію засад змагальності вона забезпечує найвищий рівень довіри до процесуально зібраних на досудових стадіях доказів та їх достовірності.

Французька модель (поч. XIX ст.). До складу системи органів попереднього розслідування у Франції входили: прокуратура, слідчий суддя та судова поліція. Судова поліція не мала власних повноважень проводити слідчі дії. За ініціативою прокуратури досудове слідство вів слідчий суддя, уповноважений виявляти власну ініціативу й активність у пошуку істини та вибору стратегії і тактики проведення слідчих дій.

Прокуратура не мала відповідної відокремленої відомчої структури. Прокурори діяли при судах різних рівнів. У попередньому розслідуванні вони скеровували роботу поліції, ініціювали дії слідчого судді, робили зауваження щодо його дій та рішень. Слідчий суддя, зберігаючи свій суддівський статус, а також незалежність та безсторонність, невідкладно повідомляв прокуратуру про всі свої дії та рішення у справі.

Отже, у французькій системі попереднього розслідування передбачається паралельна дія двох

основних суб'єктів розслідування — прокурора та слідчого судді. У процесі розслідування вони відкриті один для одного і перебувають у режимі взаємовпливу. Діючи при суді, прокурор вправі давати оцінку діям і рішенням слідчого судді, але останній залишається у процесі провадження справи повністю незалежним і самостійним у питаннях проведення слідчих дій. При цьому останнє слово має колегіальний орган — обвинувальна камера, що діє при суді апеляційної інстанції.

Судова поліція виконує розшукові дії за вказівкою і під наглядом прокурора. За слідчим дорученням слідчого судді вона може виконувати і слідчі дії, спрямовані на процесуальне закріплення доказів.

Німецька модель (др. пол. XIX ст.). У Німеччині до системи попереднього розслідування входили прокурорсько-поліцейське дізнання та провадження слідчих дій суддею. У цій моделі функцію слідчого судді виконував за разовим призначенням один із суддів місцевого суду (не передбачалося виділення постійнодіючого окремого органу — слідчого судді). За необхідності проведення окремих слідчих дій зазначений суддя міг доручити судді нижчого рівня (дільничному судді).

Ця модель формувалася на основі концепції виявлення достатньої підозри, а тому передбачала обмеження обсягу слідчих дій на стадії попереднього розслідування. Слідчі дії з процесуального закріплення доказів проводилися суддею на вимогу прокуратури лише за необхідності.

У німецькій моделі в попередньому розслідуванні віддається перевага дізнанню, що здійснюється поліцією під керівництвом прокуратури та не передбачає дій з процесуального закріплення доказів, за винятком невідкладних випадків. У разі проведення прокуратурою невідкладної слідчої дії всі зібрані докази негайно надаються судді для перевірки та підтвердження законності їх отримання.

Формально у Німеччині поліція не визнавалась самостійним органом дізнання. Її завдання полягали в необхідності проводити невідкладні дії «по гарячих слідах», а після їх завершення вона зобов'язана була негайно передати всі матеріали до прокуратури.

У цій моделі суддя, який виконував функцію слідчого судді, приймав попередні рішення, а остаточне слово щодо проведення попереднього розслідування та слідчих дій надавалося колегіальному судовому органу — нарадчій камері, що діяла при суді вищого рівня.

У Росії др. пол. XIX ст. в результаті судової реформи було також запроваджено модель попереднього розслідування на зразок європейського. В основних своїх рисах вона повторювала французь-

ку модель, визнаючи основними суб'єктами попереднього розслідування судового слідчого, прокурора та поліцію (з розшуку). Але ця модель була сконструйована під суд присяжних, який вимагав безпосередності дослідження доказів, і тому набула особливих рис. Вони полягали у тому, що попереднє слідство здійснювали як судові слідчі, так і мирові судді за допомогою поліції, що діяла під наглядом прокурора.

На рубежі XVIII—XIX ст. англійська модель із певними модифікаціями була перенесена в Північну Америку, а згодом і на інші континенти разом з основами англо-саксонського права. Нині це США, Канада, Австралія, Нова Зеландія та ін.

У країнах континентальної Європи системи попереднього розслідування формувались, насамперед, на основі французького та німецького досвіду, отримуючи ті чи інші модифікації з огляду на особливості правових систем та історичні традиції.

Зазначені вище моделі мають певні відмінності, але загальним для них є те, що в поліцейському відомстві не може бути органу, наділеного повноваженнями на самостійне проведення попереднього розслідування, на самостійне виконання слідчих дій, спрямованих на процесуальне закріплення доказів; у системі попереднього розслідування злочинів роль і функцію основного суб'єкта виконує прокуратура; процесуальне закріплення доказів на досудових стадіях шляхом проведення слідчих дій здійснює судовий орган.

На основі тривалої практики англійської, французької та німецької моделей у др. пол. XX ст. були сформовані європейські демократичні стандарти в галузі кримінального процесу. Практика цих моделей покладена в основу прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) та її подальшої реалізації.

Якщо сформований у XVII—XIX ст. в Європі тип попереднього розслідування поступово розвивався, то в Росії у 1917—1920 рр. європейська модель попереднього розслідування була зруйнована і перетворена на радянську, інквізиційну за змістом. Після Другої світової війни вона була частково перенесена в правові системи країн соціалістичного табору.

Перехід на радянську модель організації попереднього розслідування (розслідування відбувається переважно таємно, оперативна діяльність, розшук і слідство сконцентровано в поліцейському відомстві, слідчі дії з процесуального закріплення доказів здійснюються представником поліцейського відомства (міліції) без дотримання вимог змагальності) повернув республіки колишнього СРСР та країни соціалістичного табору в питаннях принципів побудови процесуальної форми на досудових

стадіях та організації правоохоронних органів до стану XVIII—XIX ст.

Радянська система попереднього розслідування була результативною в умовах соціальної зрівнялівки, панування однієї форми власності, закритого суспільства, однопартійності та жорсткого партійного контролю за правоохоронними органами, прокуратурою і судами.

Демократичні зміни кін. 80-х — поч. 90-х років XX ст. у країнах Центральної та Східної Європи зумовили євроінтеграційний напрям їх розвитку та реформи правоохоронних органів шляхом відродження досоціалістичних процедур і застосування елементів сучасних європейських моделей попереднього розслідування, що зформовані на засадах англійської, французької та німецької моделей.

У др. пол. XX ст. системи попереднього розслідування злочинів у країнах Європи динамічно розвивалися. Значний вплив на загальний процес удосконалення цих систем мало прийняття основоположних міжнародно-правових актів у галузі захисту прав і свобод людини, створення Європейського суду з прав людини. Європейський процес утвердження демократії та верховенства права знайшли відображення у численних рекомендаціях та конвенціях, у кроках з розвитку юридичної професії. Це період активного впливу на континентальну Європу змагального англійського кримінального процесу.

Іntenсивно реформи кримінального судочинства і щодо удосконалення попереднього розслідування злочинів відбувались у країнах Західної Європи на рубежі 80-х — 90-х років XX ст. Характерним для них було зміцнення та утвердження засад змагальності на досудових стадіях. На цьому шляху найбільші досягнення мали Італія та Фінляндія, а згодом Албанія, які запровадили суттєві складові англійського змагального кримінального процесу. Менш радикальним чином реформування відбулось у Франції, Німеччині та Австрії. Нові інтегровані змагальні форми досудового провадження були запроваджені в Іспанії та Португалії.

Незалежно від відмінностей реформ кримінального судочинства і моделей попереднього розслідування, що діють у країнах Європи, базовим для демократичних правових систем у частині попереднього розслідування було і залишається положення про те, що поліція здійснює лише агентурну і розшукову роботу, а також є інструментом примусу при затриманні підозрюваних, арештах, обшуках, виїмках тощо. Вона не має власних повноважень на проведення офіційних допитів, проведення впізнання, призначення судової експертизи, тобто вона не уповноважена самостійно й на

власний розсуд проводити процесуальні слідчі дії (досудове слідство).

Це положення як на доктринальному, так і на практичному рівні обґрунтовується недопустимістю поєднання в одному відомстві агентурно-розшукових повноважень з функціями обвинувачення і процесуального закріплення доказів. Вказане поєднання породжує обвинувальний ухил, провокує порушення прав людини, жорстокість і катування під час допитів, незаконні методи слідства, фальсифікацію доказів; а також, як наслідок, — обґрунтовану недовіру до процесу збирання та закріплення доказів.

У європейських країнах основними суб'єктами виконання слідчих дій на досудових стадіях (виконання діяльності з процесуального закріплення доказів) є органи судової влади (мирові судді, магістрати, слідчі судді, судді із захисту конституційних прав і свобод) та прокуратура під наглядом останніх.

Між судом і прокуратурою розподілені повноваження з пред'явлення та формування обвинувачення, ведення розслідування або керування ним, з ініціювання та проведення слідчих дій, з визначення достатності обсягу доказів для віддання особи до суду.

Важливим досягненням європейських реформ у галузі кримінальної юстиції є те, що завжди після (чи в процесі) реформування моделі попереднього розслідування відбувалась організаційна реформа в прокуратурі, поліції та інших правоохоронних органах. Так, визначеність щодо процесуального порядку розслідування зумовила у Англії на поч. XIX ст. новий загальнодержавний устрій поліції, яка відтоді стала ділитися на «наружну» та розшукову (Акт Піля 1827 р.). Запровадження у Франції на поч. XIX ст. нової моделі попереднього розслідування злочинів також спричинило реформу поліції, яка була послідовно поділена на адміністративну (охорона громадського порядку) та судову (розслідування злочинної діяльності). У Росії в процесі здійснення судової реформи 1864 р. перехід на нову модель розслідування злочинів зумовив суттєві зміни в організації поліції, щодо її централізації, послаблення виборності та колегіальності, диференціації на загальну («наружну») поліцію, розшукову та особливу (жандармерію). Принципово змінилась і структура прокуратури, яка втратила в Російській імперії централізацію та адміністративний характер своєї попередньої діяльності.

Реформи попереднього розслідування, що мали місце у 80-х — 90-х роках XIX ст. в країнах Центральної та Східної Європи, також були тісно пов'язані з організаційними змінами у системах правоохоронних органів.

Стан і перспективи реформування правоохоронної системи України

Якщо країни Центральної та Східної Європи здійснили у 90-х роках XX ст. перехід до діючих у Західній Європі моделей попереднього розслідування, то у республіках, які раніше входили до Радянського Союзу, мали місце різновекторні тенденції. А саме, країни Балтії, Молдова, Грузія обрали європейський підхід до реформування системи попереднього розслідування та системи правоохоронних органів. А інші, насамперед Росія, прагнули зберегти та модифікувати радянську систему, намагаючись до її основи приєднати окремі елементи демократичного спрямування. До них належить і Україна.

За останні 15 років Україна декілька разів мала шанс сформувати чітку європейську стратегію реформування попереднього розслідування та правоохоронних органів. Уперше така можливість з'явилася на поч. 90-х років у період становлення основ державності. Згодом, за результатами парламентських виборів 2002 р., вона отримала новий шанс щодо початку європейського демократичного розвитку кримінально-процесуальної форми, але кардинальних змін не відбулося. Протягом 2002—2006 рр. домінувала тенденція збереження в Україні радянської системи попереднього розслідування, не зверталась увага ні на критику з боку українських фахівців та представників правозахисних організацій, ні на критичні висновки експертів Ради Європи. Виконати ж рекомендації Ради Європи шляхом накладання європейських стандартів на радянську форму попереднього розслідування неможливо.

Значним прорахунком слід вважати ту обставину, що з поч. 2005 р. державні органи не замовили підготовку жодного аналітичного, науково обґрунтованого матеріалу щодо основних проблем реформування правоохоронної та судової системи. Таким чином, на концептуальному рівні не було відкритого діалогу з питань розробки Кримінально-процесуального кодексу України та з питань реформування системи попереднього розслідування чи системи правоохоронних органів.

Показовим є стан речей щодо нинішньої реформи діяльності правоохоронних органів в Україні, якщо порівнювати його з європейськими підходами, вимогами й тенденціями на рівні окремих інститутів та елементів правоохоронної системи.

У європейських країнах судді або слідчому (мировому) судді відводиться основна процесуальна роль у системі попереднього розслідування. Представник судової влади на підставі не «матеріалів», а винятково на підставі наданих стороною обвинувачення доказів приймає рішення про арешт (взяття під варту), обшук, виїмку, зняття інформації з ка-

налів зв'язку, проведення оперативно-розшукових заходів. При цьому, наприклад, рішення про арешт особи суддя приймає на підставі тих фактів та матеріалів, які були надані для ознайомлення адвокатуві (рішення приймається лише в режимі змагальної процедури). При взятті під варту суддя обов'язково допитує особу, тобто, він отримує і закріплює докази та на їх підставі приймає рішення про тимчасове обмеження конституційних прав і свобод обвинуваченого.

У Європі слідчі судді є відповідальними перед спеціальними колегіальними органами (обвинувальними камерами, нарадчими палатами), рішення яких з питань застосування обмежень та примусу є остаточними.

В Україні суддя, приймаючи рішення про взяття особи під варту, ні перед ким не несе відповідальності. Він приймає рішення на підставі власного ознайомлення з усіма матеріалами кримінальної справи та інколи матеріалами оперативно-розшукової справи, тобто в таємному від підозрюваного (обвинуваченого) та його захисника режимі (на підставі матеріалів, закритих для адвокатського ознайомлення). Адвокат знайомиться лише з текстом подання слідчого про взяття особи під варту, а це одна-дві сторінки тексту, в якому зазначається стаття, що інкримінується, біографічні дані особи затриманого, короткі дані про обставини затримання та посилення, як правило, лише на можливу протиправну поведінку останнього.

Суддя в Україні на досудових стадіях не проводить процесуального закріплення доказів і не здійснює контроль за взятими за його рішенням під варту особами.

В Україні домінує ідея необхідності відділення прокуратури від системи попереднього розслідування та покладання на неї лише функції з підтримання державного обвинувачення в суді. Ця ідея породжена збереженою радянською формою, за якою прокуратура одночасно виконує функції розслідування злочинів, включаючи процесуальне закріплення доказів та нагляду за ним у повному обсязі. На визнанні шкідливості конкуренції між функціями ґрунтується висновок про вилучення прокуратури із кола суб'єктів попереднього розслідування.

Посилання на недопустимість конкуренції між функціями є правильним лише «зовні». Проблема ж полягає не у конкуренції між функціями прокуратури, а у необхідності реформи досудового слідства. В європейських країнах прокуратура не здійснює нагляду за виконанням слідчих дій з процесуального закріплення доказів, тому що це діяльність суду. А прокуратура не наглядає за судом.

Прокурорський нагляд за досудовим слідством — це сучасна інтерпретація радянського витвору. Отже, потрібно проводити реформу досудового слідства,

а не боротись із конкуренцією між функціями прокуратури. При поверненні суду його природних повноважень з процесуального закріплення доказів на досудових стадіях відпаде і необхідність у прокурорському нагляді за цією діяльністю.

Прокуратура в усіх демократичних країнах є основним суб'єктом системи попереднього розслідування. Вона керує процесом розслідування з усіх значимих кримінальних справ.

Таким чином, замість наближення прокуратури до європейських стандартів пропонується фактична ліквідація її основної функції — державного обвинувачення. Чому ліквідація? Тому, що ця функція формується переважно на досудових стадіях, коли прокурор бере участь у розслідуванні злочину в якості основного суб'єкта, визначає стратегію розслідування, послідовність проведення процесуальних дій та формує обвинувачення.

Щодо намірів реформування прокуратури можна зробити висновок — цей напрям не відповідає сучасним європейським та демократичним підходам.

В Україні основний наголос у справі реформування системи попереднього розслідування «по інерції» і нині робиться в напрямі створення «незалежного і самостійного слідчого», який є працівником Міністерства внутрішніх справ (далі — МВС). Це суперечить тому, що зроблено за останні триста років у Європі. Європейські держави, а також Росія наприк. XIX — на поч. XX ст. показали, що в поліцейському відомстві не може бути особи з повноваженнями на проведення офіційних допитів, впізнання осіб чи предметів, призначення судових експертиз, проведення інших слідчих дій із закріплення доказів.

Надання слідчому як працівнику поліцейського (міліцейського) відомства повноважень з процесуального закріплення доказів неминуче призводить до обвинувального ухилу, фальсифікації доказів, катування підозрюваних та обвинувачених, і все це з однією метою — продемонструвати успішну роботу поліції (міліції) щодо боротьби зі злочинністю.

Спроби радянської системи у 60-х — 80-х роках зі створення відокремленої від судової влади прокурорсько-міліцейської слідчої структури (в різних інтерпретаціях від слідчих комітетів, управлінь у складі МВС до окремого слідчого комітету) намагаються реалізувати деякі сучасні автори українських реформ. Так, вони прагнуть реалізувати комуністичний міф про незалежного слідчого у міліцейському мундирі.

У політичному діалозі з питань реформування правоохоронних органів, реформування системи попереднього розслідування злочинів також домінує ідея перерозподілу підслідності (передачі повноваження з розслідування певних категорій справ від одного до іншого відомства). Ця ідея неоднора-

зово обговорювалася на рівні керівників правоохоронних відомств. Але це основна ідея радянської доби у цій сфері. Основним питанням під час нарад правоохоронних органів за радянської доби було те, щоб слідство з певних категорій справ передати від одного органу до іншого.

Для світової практики характерними є констатувати організації взаємодії органів, які беруть участь у здійсненні розслідування злочинів, коли прокуратура входить до складу органів юстиції, поліція розшуку (судова поліція) перебуває у адміністративно-дисциплінарному підпорядкуванні прокуратури та ін. Навпаки, в основі радянської системи була спрямованість на розбудову відокремлених один від одного правоохоронних органів: прокуратури, міліції, служби безпеки, згодом — податкової міліції. Як наслідок, породження надмірної конкуренції між органами, постійні взаємні звинувачення, неможливість налагодити ефективну взаємодію, блокування спільної роботи, конфлікти про підслідність. А на загальнополітичному рівні — розмови про недосконалість ст. 112 Кримінально-процесуального кодексу України, якою регламентуються правила підслідності.

Один із сутнісних напрямів реформи має полягати в тому, щоб на основі завдання із забезпечення ефективного розслідування злочинів здійснити організаційну взаємодію правоохоронних органів, у результаті якої будуть сформовані постійно діючі «комплекси з розслідування» (прокурорський працівник — кваліфікований інспектор розшуку (детектив) — група розшуку — негласні агенти). Роботу вказаних працівників поліції (міліції) має оцінювати прокурор і від його рішення (рекомендації) мають залежати їх преміювання, надання надбавок, чергових звань тощо.

У демократичних країнах з ринковою економікою актуальним є питання боротьби з корупцією. Воно не менш важливе і для України. Побудова системи боротьби з корупцією прямо стосується визначення моделі попереднього розслідування злочинів. Система боротьби з корупцією — це специфічна складова правоохоронної системи та системи попереднього розслідування.

Нині в Україні на політичному рівні зусилля щодо вирішення питань побудови системи боротьби з корупцією, на жаль, зводять до того, щоб зруйнувати накопичений у прокуратурі та Службі безпеки України досвід із розслідування злочинів, перевести слідчі підрозділи цих відомств при збереженні їх нинішніх повноважень у новостворену структуру — слідчий комітет чи Національне бюро розслідувань. На який результат при цьому слід очікувати? З високою вірогідністю можна стверджувати, що ця нова структура згодом стане найкорумпованішою і найбільш політично залежною.

При формуванні сучасних органів боротьби з корупцією насамперед необхідно змістити акценти із силових методів на аналітичну роботу, моніторинг, попередження. Правоохоронний блок органу боротьби з корупцією потребує повноважень на проведення оперативної (агентурної) роботи та розшуку (без повноважень на проведення слідчих дій, спрямованих на процесуальне закріплення доказів).

Розбудова системи боротьби з корупцією передбачає: альтернативну підслідність як форму відомчого взаємоконтролю, при якій орган по боротьбі з корупцією за власною ініціативою проводить розслідування, або (при виявленні ознак корупції) справа за рішенням спеціального прокурора передається від іншого органу розслідування до антикорупційного органу; запровадження в системі прокуратури спеціальних антикорупційних прокурорів із окремим порядком призначення та звільнення з посади, з самостійним незалежним статусом, тобто безпосередньо не підлеглих Генеральному прокурору України; запровадження в судах посад спеціальних суддів (як слідчих суддів, так і суддів з розгляду справ) з компетенцією на провадження та розгляд саме корупційних справ.

Спеціальні антикорупційні прокурори можуть бути наділені повноваженнями з розслідування злочинів, вчинених вищими посадовими особами в державі, міністрами, народними депутатами, Генеральним прокурором України, що, зокрема вимагається у ст. 111 Конституції.

У питанні щодо реформи досудового слідства необхідно враховувати такі два пункти.

1. У розумінні недемократичної радянської системи кримінальної юстиції досудове слідство — це діяльність слідчого, який наділений повноваженнями: 1) органу, що здійснює розшук; 2) обвинувача, який пред'являє обвинувачення, формує його і формулює у закінченому вигляді в обвинувальному висновку; 3) судді, який проводить слідчі дії, метою яких є процесуальне закріплення доказів.

2. У демократичному розумінні досудове слідство — це одночасна діяльність двох-трьох суб'єктів, перш за все прокурора і слідчого судді, коли прокурор ініціює проведення слідчих дій, а слідчий суддя їх проводить. Коли слідчий суддя проводить слідчу дію за власною ініціативою, він обов'язково повідомляє про це прокурора, який бере участь у ній; коли в більшості слідчих дій бере участь адвокат (захисник) обвинуваченого. Отже, в цьому розумінні досудове слідство — це не функція одного суб'єкта кримінального процесу, а діяльність з доказування, в якій в обов'язковому порядку одночасно беруть участь декілька суб'єктів.

Із прийняттям Конституції попереднє слідство перейменували у досудове слідство, що не зовсім правильно. Поняття «досудове слідство» вказує

лише на часову характеристику виконання процесуальних дій, а в поняттях «попереднє розслідування», «попереднє слідство» акцентується увага саме на попередньому характері дій щодо збирання, закріплення доказів та їх оцінки. Поняття «попереднє розслідування» є більш поширеним у сучасних правових системах.

Запровадження слідчого судді як органу судової влади в систему органів попереднього розслідування є загальноєвропейською тенденцією останніх трьох століть, тенденцією, що домінує у демократичних країнах світу.

Повноцінна діяльність судової влади на стадії розслідування злочинів, окрім вищезазначеного, також дає змогу вирішити проблему організації розслідування у Збройних силах України та у місцях позбавлення волі, де до цього часу процес розслідування перебуває під впливом авторитету та повноважень командира військової частини або начальника виправно-трудової установи (слідчого

ізолятора). Коли слідчі дії «на території» цих установ та організацій будуть проводитися винятково представником судової влади — слідчим суддею, а Військова служба правопорядку буде у дисциплінарному підпорядкуванні прокуратури, тоді буде достатньо підстав очікувати як істотного підвищення ефективності правоохоронної діяльності у цій сфері, так і посилення гарантій захисту прав і свобод людини.

Орієнтація на європейські моделі формування системи кримінальної юстиції та попереднього розслідування злочинів із урахуванням власного історичного досвіду часів судової реформи 1864 р. забезпечить Україні не лише умови запровадження високих стандартів з дотримання прав і свобод людини в галузі кримінального судочинства, не лише високий рівень ефективності правоохоронної діяльності разом із довірою до неї, але й пришвидшення інтеграції у механізми міжнародної співпраці в галузі кримінального правосуддя та внутрішніх справ.

S y m m a r y

The author examines issues of reforming Ukrainian law enforcement bodies on the base of constitutional provisions, international legal standards and national and foreign experience. It is proposed to introduce a present-day model of preliminary crimes investigation.

Рішення у справах про адміністративні правопорушення

(Закінчення. Початок постанови на с. 18)

Перевіривши матеріали справи, виконуючий обов'язки Голови Верховного Суду України скасував постанову місцевого суду з таких підстав.

Відповідно до змісту Закону № 356/95-ВР суб'єктом порушення спеціальних обмежень, передбачених у п. «в» ч. 1 ст. 5 цього Закону, може бути лише уповноважена на виконання функцій держави особа, яка входить до складу саме виконавчого органу підприємства, установи чи організації, що здійснює підприємницьку діяльність. Ця обставина закладена і в п. 23 Загальних правил поведінки державного службовця (затверджені Наказом Головного управління державної служби України від 23 жовтня 2000 р. № 58; зареєстровані Міністерством юстиції України 7 листопада 2000 р. за № 783/5004).

Матеріали справи, зокрема судові рішення, свідчать про те, що Х., будучи державним службовцем, була одним із засновників товариства, але не входи-

ла до його виконавчого органу, яким відповідно до підпунктів 5.12—5.21 Установчого договору є дирекція товариства.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону від 7 лютого 1991 р. № 698-ХІІ «Про підприємництво»¹ створення (заснування) суб'єкта підприємницької діяльності, а також володіння корпоративними правами не є підприємницькою діяльністю.

Таким чином, висновок суду про порушення Х. спеціальних обмежень, передбачених у п. «в» ч. 1 ст. 5 Закону № 356/95-ВР, є помилковим. Тому виконуючий обов'язки Голови Верховного Суду України постанову Радомишльського районного суду Житомирської області від 11 липня 2005 р. щодо Х. скасував і провадження у справі закрит за відсутністю в її діях складу адміністративного правопорушення.

¹ Закон втратив чинність із 1 січня 2004 р., крім ст. 4, на підставі Господарського кодексу від 16 січня 2003 р.

Застосування в Україні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Захист права на додержання розумних строків судового провадження: європейський досвід та українські реалії

С.В. Шевчук,
професор кафедри публічного права
Міжнародного Соломонового університету м. Києва,
кандидат юридичних наук

Дотримання вимоги щодо розумного строку розгляду справ у судах стала чи не найбільшою проблемою для правових систем більшості країн—членів Ради Європи (далі — РЕ). Нині немає чіткого плану дій щодо її подолання ні у національних урядів, ні у Європейського суду з прав людини (далі — Європейський суд). До речі, найбільша кількість справ проти України за останні роки стосується саме порушення національними судами права на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку. За інформацією, наданою Міністерством юстиції України, на кінець 2005 р. Європейський суд розпочав розгляд щодо прийнятності та суті ще понад 40 справ, за якими були надіслані зауваження Уряду України, стосовно тривалості провадження в судах. Кількість скарг щодо перевищення розумних строків розгляду справ, які надходять до Європейського суду від громадян та юридичних осіб України, зростає. При цьому громадяни зазвичай скаржаться на тривалість розгляду, яка перевищує п'ять, сім і навіть десять років¹.

Згідно зі статистичною інформацією, наданою Державною судовою адміністрацією та Верховним Судом України, лише у 2003 р. з порушенням процесуальних строків розгляду судами першої інстанції та в апеляційному порядку було розглянуто 307 165 цивільних, 21 088 кримінальних та 24 господарські справи. Станом на 15 жовтня 2004 р. на розгляді Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України за касаційними скаргами та касаційними поданнями перебувало 25 000 справ, що само собою

вже може порушувати ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція). Це призвело до того, що у справі *Pavlyulynets v. Ukraine* Європейський суд справедливо вказав на невіршеність проблеми щодо переважаності Верховного Суду України:

«50. Уряд пояснив, що затримки в касаційному провадженні були спричинені збільшенням кількості справ, поданих до Верховного Суду України. Європейський суд зазначає, що Конвенція покладає на Договірні держави обов'язок організувати свою правову систему у спосіб, який би дав змогу судам дотримуватися вимог ч. 1 ст. 6 Конвенції, включаючи вимогу вирішення справ упродовж «розумного строку» (див. також *Delić v. Croatia*, рішення від 27 червня 2002 р., § 106). Європейський суд також вказує, що Уряд не зміг запропонувати будь-який приклад заходу методологічного чи структурного характеру, який би відображав бажання держави вирішити цю проблему (див.: *Zimmermann and Steiner v. Switzerland*, рішення від 13 липня 1983 р., § 31).

51. Європейський суд зазначає, що затягування строку провадження значною мірою було спричинене переглядом справи. Він вказує, що справу не можна назвати особливо складною, проте вона розглядалася судами чотири рази. Хоча Європейський суд не може аналізувати якість судової практики національних судів, він вважає, що оскільки повернення справ на повторний розгляд зазвичай призначається внаслідок помилок, допущених судами нижчих інстанцій, повторення таких ухвал у межах одного провадження свідчить про істотні недоліки у функціонуванні судової системи (див.: *Wierciszewska*

¹ Лист в.о. Голови Верховного Суду України П.П. Пилипчука головам апеляційних судів України від 25 січня 2006 р.

v. Poland, рішення від 25 листопада 2003 р., § 46)» (див.: *Pavlyulynets v. Ukraine*, рішення від 6 вересня 2005 р., § 50—51) ².

Отже, Європейський суд звернув увагу на системні проблеми щодо забезпечення в Україні права на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку. Хоча тут можна навести багато суб'єктивних та об'єктивних причин загострення такої ситуації. Вона навряд чи може бути виправлена найближчим часом, оскільки це є проблемою не лише для української правової системи, а й для правових систем усіх країн Європи.

Важливим та першочерговим завданням для України є запровадження надійного механізму захисту права на додержання розумних строків судового провадження, що передбачає не так інституційну, кадрову, фінансову спроможність судової системи, як наявність юридичних (у тому числі процесуальних) гарантій цього права. На цей аспект також звертає увагу Європейський суд, оскільки відсутність зазначених юридичних гарантій становить «велику небезпеку» для верховенства права, коли у межах національних правових систем трапляються «надмірні затримки у здійсненні правосуддя», щодо яких сторони у провадженні не мають ніяких національних засобів захисту порушеного права (див., напр.: *Bottazzi v. Italy*, рішення від 28 липня 1999 р.; *Di Mauro v. Italy*, рішення від 28 липня 1999 р.; *A.P. v. Italy*, рішення від 28 липня 1999 р.; *Ferrari v. Italy*, рішення від 28 липня 1999 р.).

Для вирішення вказаної проблеми у ч. 4 п. 4 «Плану заходів на 2006 рік щодо вдосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів» (затверджений Указом Президента України від 20 березня 2006 р. № 242/2006) доручено Міністерству юстиції України підготувати та подати в установленому порядку проект закону щодо забезпечення гарантій права на ефективне судочинство, зокрема права на додержання розумних строків судового провадження відповідно до вимог Конвенції.

Цікавим є факт, що Міністерство юстиції України вже здійснювало спроби розробити відповідний законопроект ще у 2004 р., а Секретаріат Комітету Міністрів РЄ позитивно сприйняв про це інформацію, яку надав Уряд України. Йдеться про проект Закону «Про порядок захисту права особи на судовий розгляд протягом розумного строку» (далі — Проект). Відповідно до ст. 1 зазначеного Проекту особа має право на подання скарги про перевищення розумного строку розгляду справи та відшкодування завданої цим шкоди, якщо розгляд її справи тривав довше, ніж необхідно для встановлення юридичних та фактичних обставин справи.

У Проекті передбачено лише два типи рішень у скаргах, які подаватимуться на підставі його положень (ст. 8 Проекту): 1) рішення про задоволення вимоги, визнання перевищення розумного строку і присудження відшкодування завданої цим шкоди; 2) рішення про відмову в задоволенні скарги.

По суті, Проект є рецепцією Закону Польщі від 17 червня 2004 р. «Про скарги на порушення права сторони на розгляд справи без необґрунтованої затримки судового розгляду», прийнятого для належної імплементації рішення Європейського суду у справі *Kudla v. Poland* (2004), та аналогічного Закону Італії від 24 березня 2001 р. (Закон Пінто).

Слід також зауважити, що при визначенні розумності строку розгляду справи Європейський суд зазвичай бере до уваги такі чинники (див.: *Pélissier and Sassi v. France*, рішення від 25 березня 1999 р., § 67; *Philis v. Greece*, рішення від 27 червня, 1997 р., § 35): складність справи; поведінку сторін та органів влади; важливість для заявника предмета розгляду ³. Окрім зазначених основних чинників Європейський суд також зважав і на інші: затримки, пов'язані з необхідністю отримати експертні висновки (див.: *Arena v. Italy*, рішення від 27 лютого 1992 р.); відсутність ключових свідків (*Arvelakis v. Greece*, рішення від 12 квітня 2001 р.); поведінку юридичних представників сторін (*Konig v. Germany*, рішення від 28 червня 1978 р.).

Для порівняння можна навести позицію Верховного суду Канади, який поділяє думку, що розумність строку розгляду справи визначається за допомогою зваження та балансування таких чотирьох чинників: строку зволікання із початком судового розгляду та ухваленням рішення; процесуальних строків та їх пропуску або поновлення; причин зволікання; негативного впливу на обвинуваченого ⁴.

На думку Верховного суду Канади, метою такої конституційної гарантії є зменшення негативного впливу трьох основних чинників: часу, протягом якого обвинувачений був затриманий; психічного неспокою обвинуваченого, який очікує на судовий розгляд; «знецінення» доказів, необхідних для захисту обвинуваченого (див.: *R. v. CIP*, рішення від 9 квітня 1992 р., 1 SCR 843). Час розумності строку судового розгляду визначається починаючи з моменту пред'явлення обвинувачення (див.: *R. v. Kalanj*, рішення від 22 червня 1989 р., 1 SCR 1594).

Конституційний Суд України тлумачить поняття «розумний строк» у контексті досудового слідства в рішенні у справі про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора: «Поняття «розумний строк досудового слідства» є оціночним, тобто

² Повний текст рішень англійською мовою, на які посилається автор статті, див.: <http://www.echr.coe.int> (Тут і далі — переклад автора).

³ Так, у справі *Schaal v. Luxembourg* (2003) Європейський суд визнав порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції, коли заявникові було відмовлено у відвіданні своєї дитини у зв'язку з тривалістю кримінального провадження проти нього.

⁴ Див.: D. Stuart Charter Justice in Canadian Criminal Law (1991). — P.228—246; P. Hogg Constitutional Law of Canada (4th edn). — Chap. 49.

таким, що визначається у кожному конкретному випадку з огляду на сукупність усіх обставин вчинення і розслідування злочину (злочинів). Визначення розумного строку досудового слідства залежить від багатьох факторів, включаючи обсяг і складність справи, кількість слідчих дій, число потерпілих та свідків, необхідність проведення експертиз та отримання висновків тощо.

Але за будь-яких обставин строк досудового слідства не повинен перевищувати меж необхідності. Досудове слідство повинно бути закінчено у кожній справі без порушення права на справедливий судовий розгляд і права на ефективний засіб захисту, що передбачено статтями 6, 13 Конвенції про захист прав людини та основних свобод»⁵.

Слід зазначити, що саме держава—член РЄ відповідає за недотримання положень Конвенції, тому ті затримки, що були спричинені діями особи, як, наприклад, її втеча (див.: *Vendittelli v. Italy*, рішення від 18 липня 1994 р.; *Bunkate v. Netherlands*, рішення від 26 травня 1993 р.; *Boddaert v. Belgium*, рішення від 12 жовтня 1992 р.), або застосування процесуальних заходів з метою затримки провадження (див.: *Beaumartin v. France*, рішення від 24 листопада 1994 р.), не враховуються при визначенні розумності строку судового розгляду. Проте держава не може уникнути відповідальності, посилаючись на те, що розгляд було відкладено для того, щоб, наприклад, кілька справ могли бути розглянуті разом (див. справу *Hentrich v. France*, рішення від 22 вересня 1994 р., в якій затримка з цієї підстави мала місце під час касаційного провадження). Отже, держава несе відповідальність за будь-які затримки, що можуть розцінюватися як дії цієї держави.

Визначення розумності строку судового провадження та його можливе порушення тісно пов'язано з вимогою, про яку йдеться у ст. 13 Конвенції, до держав—членів РЄ запровадити механізм захисту прав, гарантованих Конвенцією, який би реалізував принцип субсидіарності діяльності Європейського суду. Це положення вимагає від держав—членів РЄ запровадити засоби правового захисту, які б уможливили розгляд справ про порушення прав, гарантованих Конвенцією, спочатку на національному рівні. У такому сенсі ст. 13 співвідноситься зі ст. 35 Конвенції, яка вимагає вичерпання всіх наявних засобів правового захисту, запроваджених у національному законодавстві. Доречним буде виклад практики Європейського суду у справах за ст. 13 Конвенції, наведений в рішенні у справі *Merit v. Ukraine*:

«57. Європейський суд зазначає, що відповідно до його усталеного прецедентного права метою норми про національні засоби правового захисту, яка міститься у ч. 1 ст. 35 Конвенції, є надання До-

говірним Сторонам можливості запобігти або виправити стверджувані порушення прав до того, як ці заяви будуть передані до Європейського суду. Проте лише ефективні засоби правового захисту повинні бути використані. На Уряд, який стверджує про невичерпання, покладений обов'язок переконати Європейський суд, що засіб правового захисту був ефективним і доступним як теоретично, так і на практиці у відповідний час. Якщо цей тягар доведення був задоволений, то заявник повинен довести, що засіб правового захисту, запропонований Урядом, був фактично вичерпаний чи з будь-яких причин був неадекватний та неефективний у певних обставинах справи, або що існували виняткові обставини, які звільняють заявника від цього обов'язку (див.: *Dankevich v. Ukraine*, рішення від 27 квітня 2003 р., § 107).

59. Суд далі вказує, що вирішальним питанням при визначенні ефективності засобу правового захисту стосовно скарги на тривалість провадження є те, чи може заявник заявити до національного суду позов про відшкодування, тобто, чи існує засіб правового захисту, який би задовольнив позов, забезпечуючи безпосереднє і швидке відшкодування, а не просто непрямий захист прав, гарантованих ст. 6 Конвенції (див.: *Deweert v. Belgium*, рішення від 27 лютого 1980 р., § 29). Європейський суд також постановив, що засіб правового захисту є «ефективним», якщо його можна використати для того, щоб або прискорити ухвалення рішення судом, який розглядає справу, або забезпечити позивача адекватним відшкодуванням за затримку, яка вже допущена (див.: *Kudla v. Poland* [GC], рішення від 26 жовтня 2000 р., § 157—159; *Mifsud v. France* [GC], рішення від 11 вересня 2002 р., § 17)» (*Merit v. Ukraine*, рішення від 30 березня 2004 р.; *Kudla v. Poland*, рішення від 26 жовтня 2000 р., § 156).

Мабуть, першою державою, в якій проблема захисту права на судовий розгляд протягом розумного строку постала найбільш гостро, стала Італія. РЄ порушувала питання захисту зазначеного права у цій країні ще на початку 90-х років ХХ ст. Так, у 1992 р. після ухвалення рішення у справі *Motta v. Italy* (рішення від 19 лютого 1991 р.), яка стосувалася перевищення строку кримінального провадження в Італії, Касаційний суд Італії терміново вжив заходів щодо прискорення розгляду кримінальних справ, чому сприяло прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу в 1989 р.⁶ У 1995 р. після ухвалення Європейським судом рішення у справі *Zanghi v. Italy* (рішення від 10 лютого 1993 р.) Комітет Міністрів РЄ знову розглянув питання про строки судового провадження у цивільних справах. Незважаючи на реформу судів першої

⁶ Див.: Resolution DH (92) 26 concerning the Judgment of the European Court of Human Rights of 19 February 1991 in the Case of *Motta against Italy* (adopted by the Committee of Ministers on 15 June 1992, at the 477th meeting of the Ministers' Deputies) / <http://www.coe.int>

⁵ Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2002—2003. — К., 2004. — С. 125.

інстанції, проведено згідно з Законом Італії від 1 лютого 1989 р. № 30, відповідно до якої були реформовані територіальна юрисдикція та кількість претур (судів першої інстанції), ситуація не змінилася на краще. Пізніше в Італії прийнято Закон від 26 листопада 1990 р. № 353, згідно з яким вжито «невідкладних заходів щодо цивільної процедури», за допомогою яких реформуються різні стадії судового розгляду, та Закон від 21 листопада 1991 р. № 374, яким запроваджено інститут мирових суддів, що мали б перебрати на себе частину навантаження державних судів⁷.

Проте, незважаючи на вжиті заходи, поставлені цілі так і не були досягнуті. У 1997 р. Комітет Міністрів РЄ приймає спеціальну резолюцію на підставі інформації, отриманої від Уряду Італії⁸, в якій постановляє відновити спостереження за реформами в Італії, спрямованими на вирішення проблеми надмірної тривалості судових проваджень. У 1999 р. Комітет Міністрів РЄ знову відновив спостереження за реформами, проведеними Італією для зменшення строків провадження у справах⁹.

Однак ситуація зі справами про перевищення розумних строків судового розгляду залишалася складною. Станом на 2000 р. Уряд Італії розпочав реформування судової системи за такими напрямками¹⁰:

1. Глибока структурна модернізація судової системи для забезпечення довгострокової ефективності (зокрема шляхом інкорпорації положень ст. 6 Конвенції до Конституції, чіткої деталізації компетенції цивільних та адміністративних судів, підвищення ролі процедур за участі одного судді, створення інституту мирових суддів та розширення кола їх повноважень щодо розгляду незначних кримінальних справ, запровадження нових спрощених механізмів вирішення спорів, модернізації багатьох норм процесуального законодавства).

2. Прискорення проваджень у старих справах, що ще перебувають у провадженні; вжиття спеціальних заходів, спрямованих на забезпечення структурного вдосконалення судової системи, які здатні дати негайні позитивні результати. Також створені тимчасові судові палати (*sezioni stralcio*), які складаються з почесних суддів, суттєво збільше-

на кількість суддів та адміністративного персоналу. До відання таких судових палат віднесено розгляд старих справ. Верховна рада магістратів (*Consiglio superiore della Magistratura*) також прийняла дві надзвичайні резолюції, якими запровадила кілька механізмів моніторингу та видала спеціальні вказівки (посібники) для попередження в подальшому нерозумно тривалих строків розгляду справ.

3. Зменшення потоку заяв до Європейського суду шляхом запровадження спеціального механізму розгляду скарг щодо порушення права на розгляд справи протягом розумного строку на національному рівні (Закон Пінто). Відповідно до ст. 4 цього Закону заява про відшкодування за порушення розумного строку судового розгляду може бути подана або протягом провадження, яке здійснюється з порушеннями, або протягом шести місяців з дня набрання чинності остаточним рішенням у справі.

Щодо прийняття цього Закону Комітет Міністрів РЄ зазначив, що він зацікавлений інноваційним характером заходів третьої групи, які отримали визнання на національному рівні, вказують на повну та безпосередню відповідальність національних органів влади за порушення Конвенції з огляду на надмірні затримки в адміністрації правосуддя, а також наголошує, що створення нового національного засобу захисту в жодному випадку не зменшує зобов'язання добросовісно намагатися вжити загальні заходи, спрямовані на попередження нових порушень¹¹.

Але прийнятий Закон не виправдав сподівань. Вже у 2001 р. Комітет Міністрів РЄ висловив занепокоєння, що Закон Пінто не сприяє прискоренню провадження, а його застосування спричиняє ризик збільшення завантаженості апеляційних судів¹².

Після прийняття Закону Пінто 11 171 справа, порушена Європейським судом на підставі заяв, у яких оскаржувалася тривалість судового розгляду справ у італійських судах, була повернута заявникам¹³. З них станом на січень 2003 р. лише приблизно 600 вирішені на національному рівні¹⁴. Подальша практика Європейського суду, до якого повернулися деякі з поданих раніше заяв, виявила значні труднощі, пов'язані з застосуванням Закону Пінто. Зокрема, було розглянуто декілька справ проти Італії, що надійшли уже після запровадження процедури, встановленої Законом Пінто (див., напр.: *Ernestina Zullo v. Italy*, рішення від 10 листопада 2004 р.; *Di Sante v. Italy*, рішення від 24 червня 2004 р.; *Cocchiarella v. Italy*, рішення

⁷ Див.: Resolution (95) 82 concerning the Judgment of the European Court of Human Rights of 19 February 1991 and 10 February 1993 in the Case of *Zanghi against Italy* (adopted by the Committee of Ministers on 7 June 1995, at the 539th meeting of the Ministers' Deputies) / Там само.

⁸ Див.: Resolution DH (97) 336 Length of Civil Proceedings in Italy: Supplementary Measures of a General Character (adopted by the Committee of Ministers on 11 July 1997, at the 597th meeting of the Ministers' Deputies) / Там само.

⁹ Див.: Interim Resolution DH (99) 436 Excessive Length of Proceedings Concerning Civil Rights and Obligations before the Administrative Courts in Italy: Measures of a General Character (adopted by the Committee of Ministers on 15 July 1999, at the 677th meeting of the Ministers' Deputies) / Там само.

¹⁰ Див.: Interim Resolution ResDH(2000)135 Excessive length of judicial proceedings in Italy. General measures (Adopted by the Committee of Ministers on 25 October 2000 at the 727th meeting of the Ministers' Deputies) / Там само.

¹¹ Там само.

¹² Press release of 03/10/2001 / <http://www.coe.int>

¹³ Див.: Independence of Judiciary, Administration of Justice, Immunity, Report of the UN Commission on Human Rights Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers, Dato' Param Kumaraswamy, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 2002/43 E/CN.4/2003/65/Add.4, § 27 / Там само.

¹⁴ Там само, § 28.

від 10 листопада 2004 р.; *Apicella v. Italy*, рішення від 10 листопада 2004 р.).

Немає також офіційних даних щодо ефективності аналогічного закону в Польщі, прийнятого після рішення Європейського суду у справі *Kudla v. Poland*. У параграфі 160 цього рішення зазначено, що у справі наявне порушення ст. 13 Конвенції, оскільки заявник не мав у розпорядженні національного засобу правового захисту, за допомогою якого він би міг реалізувати своє право на судовий розгляд протягом розумного строку, як це гарантовано ч. 1 ст. 6 Конвенції. Варто лише зауважити, що відповідно до ст. 2 зазначеного Закону його положення також поширюються й на бездіяльність суду або судового виконавця, якими порушувалося право сторони на виконання ухваленого судового рішення.

У Хорватії та Словаччині були проведені конституційні зміни, які наділили конституційні суди цих держав повноваженнями щодо призначення відшкодування як запобіжного, так і компенсаційного характеру особам, які скаржаться на надмірну тяганину при розгляді справи судом (див.: *Nogolica v. Croatia*, рішення від 5 вересня 2002 р.; *Andrasik, German, Bedac, Lachmann, Kocur, Dubravicky and Brazda v. Slovakia*, рішення від 22 жовтня 2002 р.). Цей засіб захисту є доступним для фізичних та юридичних осіб завдяки інституту конституційної скарги. Так, ст. 63 конституційного Закону Хорватії про Конституційний суд передбачає:

«Конституційний суд розглядає конституційні скарги навіть до вичерпання всіх правових засобів захисту у випадках, коли компетентний суд не вирішив протягом розумного строку справу щодо прав та обов'язків заявника або кримінального обвинувачення проти нього.

Якщо конституційна скарга ... відповідно до ч. 1 цієї статті приймається до розгляду, Конституційний суд визначає часові межі для вирішення компетентним судом справи по суті.

При прийнятті рішення відповідно до ч. 2 цієї статті Конституційний суд встановлює належну компенсацію заявникові за виявлені порушення його конституційних прав ... Компенсація сплачується з державного бюджету протягом трьох місяців з моменту подання стороною вимоги про таку виплату»¹⁵.

Проте стосовно таких проваджень Європейський суд у справі *Šoć v. Croatia* не визнав ефективності зазначеного засобу захисту права на розумний строк судового провадження (див.: *Šoć v. Croatia*, рішення від 9 травня 2003 р.), оскільки відповідна скарга до Конституційного суду Хорватії може бути подана лише до завершення провадження у компе-

тентному суді¹⁶. Але щодо терміну розгляду скарги на провадження, що триває, Європейський суд погодився, що запроваджений механізм захисту права на розгляд справи протягом розумного строку є ефективним (див.: *Slaviček v. Croatia*, рішення від 4 липня 2002 р.; *Nogolica v. Croatia*, рішення від 5 вересня 2002 р.).

Необхідно висловити деякі зауваження щодо запропонованих підходів на законодавчому рівні для вирішення цієї проблеми в Україні. Так, Проект, розроблений Міністерством юстиції України, містить положення, аналогічні з польським та італійським законами, згідно з якими особа має право оскаржити тривалість провадження протягом розгляду відповідної справи, а не після його завершення, що може порушувати принцип незалежності та безсторонності суду, закріплений у ст. 6 Конвенції. У разі подання скарги під час розгляду справи такий розгляд припиняється, а скарга і матеріали справи направляються до відповідного суду, що збільшує строк розгляду справи. Як додатковий спосіб виправлення порушення проектом передбачена можливість визначення судом, який розглядає скаргу, строку, до якого справа має бути розглянута, що може порушувати принцип незалежності суду.

Визначення розумності строку судового провадження вимагає дослідження контексту справи, її матеріалів, поведінки сторін та органів державної влади, включаючи суд, де справа розглядається, тощо. Це означає, що у разі подання скарги на тривалість судового розгляду суд, до якого така скарга подається, змушений розглянути всі матеріали справи та специфіку судового розгляду для прийняття відповідного рішення, що порушуватиме гарантії незалежності суддів від впливу, який може здійснюватися на них суддями вищих ланок судової системи.

Особливо важливо вказати, що у випадку цивільного процесу, коли сторони користуються рівними можливостями, включаючи використання різних процесуальних дій, надання будь-якої з них можливості припинити судове провадження у зв'язку з поданням скарги порушує принцип рівності сторін.

Припинення провадження для розгляду скарги веде до збільшення загального терміну вирішення справи. Це, по суті, може порушувати саме те право, на забезпечення якого спрямований проект, — право на розгляд справи протягом розумного строку.

Слід також вказати, що способи усунення порушення права на розумний строк судового розгляду мають відрізнятися залежно від типу провадження — цивільного, кримінального чи адміністративного, й не можуть бути зведені лише до грошової

¹⁵ Ustavni zakon o Ustavnom sudu Republike Hrvatske iz 2002 Official Gazette no. 49 of 3 May 2002.

¹⁶ Див.: Decision of the Constitutional Court of 20 November 2002, no. U-III-A-1535/2002.

компенсації. Так, у рішенні у справі *Beck v. Norway* Європейський суд не визнав порушення права на судовий розгляд справи протягом розумного строку, коли тривалість кримінального провадження була врахована для відповідного зменшення заявникові встановленого строку ув'язнення (*Beck v. Norway*, рішення від 26 червня 2001 р.).

На відміну від кримінального цивільне провадження ґрунтується на принципі рівності сторін. Тому і відповідні способи відшкодування шкоди у випадку порушення права на судовий розгляд справи протягом розумного строку можуть також відрізнятись. Так, це може бути і грошова компенсація, і просте визнання порушення, якщо таке порушення було ускладнене діями самого скаржника.

Також слід зазначити, що затримки у провадженні можуть бути наслідком дій чи бездіяльності інших органів влади. Згідно з практикою Європейського суду держава несе відповідальність за дії всіх своїх органів, а не тільки судів (див.: *Moreire de Azevedo v. Portugal*, рішення від 23 жовтня 1990 р.). Відповідно обмеження кола осіб, які можуть бути сторонами під час розгляду скарги, не сприятиме досягненню мети проекту — забезпечення дотримання права на розгляд справи протягом розумного строку.

S u m m a r y

The article draws attention to handling the problem of protecting right to trial within a reasonable time. Sets forward approaches on solving this problem in Ukraine by reference to the experience of the ECHR and CoE member States' national courts.

Важливою проблемою є вирішення питання про орган державної (судової) влади, який буде уповноважений задовольнити ці скарги по суті. Віднесення цих питань до юрисдикцій вищих судів у судовій системі може виявитися не дуже ефективним, оскільки ускладнить та уповільнить процедуру розгляду.

Відповідно до нової Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів (схвалено Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006), розробленої та прийнятої Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, передбачається створення постійно діючої Дисциплінарної комісії суддів, більшість складу якої формував би з'їзд суддів з числа суддів, які вийшли у відставку, а частину — з'їзд адвокатів України з числа адвокатів, які не практикують у судах. Тому саме ця Дисциплінарна комісія суддів може розглядати такі скарги та надавати належну компенсацію заявнику у випадку доведення обґрунтованості його скарги. Оскільки право на додержання розумних строків судового провадження є, по суті, конституційним правом, то його захист можна запровадити й на рівні Конституційного Суду України шляхом введення в українську правову систему інституту конституційної скарги.

ПОСТАНОВА
 ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Про звільнення суддів

(в и т я г)

Відповідно до пунктів 2 і 9 частини п'ятої статті 126 Конституції України, статей 15 і 43 Закону України «Про статус суддів» Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є**:

Звільнити з посад:

суддю Верховного Суду України
Селіванова Миколу Прохоровича —

у зв'язку з поданням заяви про відставку;

суддю Верховного Суду України
Мойсика Володимира Романовича —

у зв'язку з поданням заяви про відставку;

Голова Верховної Ради України

О. МОРОЗ

м. Київ, 21 липня 2006 року
 № 19-V

Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства

Здійснення права на судовий захист у Верховному Суді України

Сердюк В.В.,
заступник керівника Апарату —
начальник управління забезпечення діяльності
Судової палати у господарських справах Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук, доцент

Відповідно до положень Конституції України (далі — Конституція) вирішальна роль у механізмі управління державою належить судовій складовій державної влади, основне соціально-політичне (функціональне) призначення якої полягає у здійсненні правосуддя, що поширюється на всі правові відносини, які виникають у державі. Для з'ясування функціональних характеристик судової складової влади ключовим є термін «правосуддя», який на найвищому рівні теоретичного узагальнення розуміється як діяльність судів як органів держави з вирішення правових конфліктів, що виникають між учасниками суспільних відносин у процесі реалізації норм права, змістом яких є практичне втілення їх приписів у життя у формі виконання, додержання, використання й застосування.

Згідно зі ст. 124 Конституції правосуддя здійснюється виключно судами. Тобто, суть правосуддя, а отже, і судової складової державної влади полягає в охороні врегульованих нормами права суспільних відносин від порушень з боку будь-яких суб'єктів права — органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, підприємств, установ, організацій, громадян та їх об'єднань.

Питання, пов'язані з правом на судовий захист є актуальними для вітчизняної юридичної науки не тільки в контексті здійснення правосуддя, а й захисту основних прав і свобод людини й громадянина та їх гарантій, що визначають зміст суверенної, незалежної, демократичної і правової держави. Дослідженню питання права на судовий захист присвячено роботи учених-правників І.Є. Мароч-

кіна, Л.М. Москвич, Д.І. Пишньова, Ю.Є. Полянського, Д.М. Притики, М.В. Руденка, Н.В. Сібільової, В.С. Смородинського та ін. Однак, зазначені автори розглядали питання забезпечення права на судовий захист у контексті інших проблем функціонування судової влади, не акцентуючи увагу на його вирішенні на рівні найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції.

Конституція містить розд. VIII «Правосуддя», у якому визначені базисні правові засади організації та здійснення судочинства, основні вимоги щодо формування суддівського корпусу, встановлено загальний порядок забезпечення діяльності судів тощо. Положення Конституції не визначають основних засад правосуддя, а встановлюють у ч. 3 ст. 129 основні засади судочинства. Поняття «правосуддя» і «судочинство» нетотожні за своїм правовим змістом, оскільки судочинство виступає як одна з форм здійснення правосуддя, що в порівнянні з судочинством є ширшим поняттям (воно виступає в якості шляху реалізації судової влади, поєднуючи в собі декілька форм судочинства). На підтвердження зазначеного можна навести приклади здійснення суду, правосуддя на підставі норм звичаєвого права із появою козаччини в Україні, застосування звичаєвих норм у таких країнах, як Ємен, Південно-Африканська Республіка тощо. Отже, правосуддя може здійснюватися і без писаних (фіксованих) правил та встановлених державою норм. Однак, тільки за наявності встановленої державою форми судочинства можна констатувати, що правосуддя набуває ознак обов'язковості й державності.

Норми статей гл. 2 Закону від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України» (далі — Закон № 3018-III) передбачають і конкретизують засади здійснення правосуддя в Україні, до яких віднесено: 1) здійснення правосуддя виключно судами; 2) право на судовий захист; 3) рівність перед законом і судом; 4) правова допомога при вирішенні справ у судах; 5) гласність судового процесу; 6) мова судочинства; 7) обов'язковість судових рішень; 8) право на оскарження судового рішення; 9) колегіальний та одноособовий розгляд справ; 10) самостійність судів і незалежність суддів; 11) недоторканність суддів; 12) незмінюваність суддів; 13) суддівське самоврядування.

Як одну із засад здійснення правосуддя ст. 6 Закону № 3018-III передбачає право на судовий захист. Відповідно до Конституції права та свободи людини і громадянина, як вища цінність, є безпосередньо діючими, визначають сутність, зміст і спрямованість законів та забезпечуються правосуддям (ст. 21, 22 Конституції), кожному гарантується судовий захист його прав і свобод (ст. 55 Конституції). За змістом цих правових позицій і виходячи із взаємозалежних положень Конституції, що зобов'язують Україну як правову державу створити ефективну систему гарантування захисту прав і свобод людини та громадянина за допомогою правосуддя, невід'ємним елементом нормативного змісту права на судовий захист, що має універсальний характер, є правомочність зацікавлених осіб, у тому числі і не притягнутих (не залучених) до участі в справі, на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод, порушених, зокрема і неправосудним судовим рішенням.

Вирішення судом питання про права й обов'язки осіб, не притягнутих (не залучених) до участі в справі, не дозволяє вважати судовий розгляд справедливим, що забезпечує кожному у випадку спору про його права й обов'язки закріплене ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) право на справедливий і публічний розгляд справи в розумний термін незалежним і безстороннім судом. Особа, не притягнута (не залучена) до участі в справі, щодо якої винесене судове рішення, яке порушує її права і свободи або таке, що покладає на неї додаткові обтяження чи обмеження, повинна мати у своєму розпорядженні ефективні засоби відновлення своїх порушених прав, як того вимагає ст. 13 Конвенції.

Саме таку позицію у своїй практиці займає Європейський суд з прав людини (далі — Європейський суд), який неодноразово вказував на те, що зазначена стаття гарантує наявність на національному рівні засобів правового захисту для здійснення матеріальних прав і свобод, установлених Конвенцією, незалежно від того, у якій формі вони

забезпечуються в національній правовій системі. Крім того, ефективність засобів правового захисту має полягати в тому, що вони повинні запобігати виникненню порушення або його припиняти, так само як і надавати адекватну компенсацію за порушення, які вже були вчинені (наприклад, рішення від 26 жовтня 2000 р. у справі «Кудла проти Польщі») ¹.

Право на судовий захист належить до основних невідчужуваних прав і свобод та одночасно виступає гарантією всіх інших прав і свобод, а в силу положень ч. 2 ст. 22 Конституції воно не може бути обмежено ні за яких обставин. Це право гарантує ефективне відновлення в правах за допомогою правосуддя, що відповідає вимогам справедливості. Тому конституційне право на судовий захист означає не тільки право на звернення до суду, але і можливість одержати реальний судовий захист у формі відновлення порушених прав і свобод відповідно до законодавчо закріплених критеріїв, що у нормативній формі (у вигляді загального правила) визначають, у якому суді і за якою процедурою підлягає розгляду конкретна справа. Зазначене дозволяє суду (судді), сторонам, іншим учасникам процесу, а також зацікавленим особам уникати правової невизначеності в цьому питанні.

Право на судовий захист — це поняття комплексне. Як одна із його складових у юридичній літературі розглядається надання особі можливості розгляду її справи судом, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом. Так, на думку М.Д. Савенка, ст. 6 Конституції визнала за кожною людиною право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону². Отже, ця норма комплексно визначила право людини на судовий захист.

На рівні теоретичного узагальнення під поняттям «підсудність» розуміється сукупність установлених законом ознак, за якими визначається суд, що має розглядати конкретну справу. Виходячи з того, що у Верховному Суді України для виконання положень процесуального законодавства використовуються всі форми судочинства, крім конституційного, виникає необхідність визначити специфічні особливості з точки зору підсудності справ найвищому судовому органу в системі судів загальної юрисдикції як складової права на судовий захист.

Наука цивільного процесуального права виокремлює такі види підсудності: територіальна, функціональна, договірна, підсудність кількох вимог,

¹ Див.: Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі // Видання Української правничої фундації. — 2000. — № 4. — С.17.

² Див.: Савенко М. Д. Забезпечення незалежного суду — важливий напрям судово-правової реформи // Судово-правова реформа в Україні: проблеми і перспективи. Матеріали науково-практичної конференції 18—19 квітня 2002 року. — К.; Х. — 2002. — С.35.

пов'язаних між собою, та виключна. В аспекті дослідження для Верховного Суду України більш актуальним є питання, пов'язане із застосуванням правил функціональної підсудності. Так, за правилами функціональної підсудності визначається компетенція окремих ланок судової системи на підставі виконуваних ними функцій. Відповідно до ст. 108 Цивільного процесуального Кодексу України (далі — ЦПК) підсудність цивільних справ, у яких однією із сторін є суд або суддя цього суду, визначається ухвалою судді суду вищої інстанції без виклику сторін. Тобто, якщо стороною у справі є апеляційний суд або суддя апеляційного суду, то підсудність такої цивільної справи повинна визначатися ухвалою судді Верховного Суду України. Однак, підсудність цивільної справи, в якій однією із сторін є Верховний Суд України або суддя цього суду, визначається за загальними правилами підсудності, встановленими ст. 107 ЦПК.

Окрім цього, підсудність справ про спір між громадянами України, якщо обидві сторони проживають за її межами, за клопотанням позивача також визначається ухвалою судді Верховного Суду України. Такий же порядок встановлено і для визначення підсудності справ про розірвання шлюбів між громадянами України та іноземцями або особами без громадянства, які проживають за межами України (ст. 111 ЦПК).

Окремим підвидом функціональної підсудності розглядається разова підсудність, відповідно до якої визначається компетенція різних ланок судової системи як суду першої інстанції. Так, за ЦПК 1963 р. Верховному Суду України по першій інстанції були підсудні такі справи: 1) по скаргах на рішення Центральної виборчої комісії по відмові реєстрації участі партії у виборах; по скаргах на відмову в реєстрації кандидата на посаду Президента України; по скаргах на відмову окружної виборчої комісії в реєстрації ініціативної групи виборців (ст. 243⁶ ЦПК) тощо; 2) по заявах про скасування рішення окружної виборчої комісії про реєстрацію кандидата на посаду народного депутата України (ст. 243¹¹ ЦПК); 3) скарги про визнання виборів недійсними (ст. 243¹⁶ ЦПК, статті 8, 124 Конституції, Закон від 25 березня 2004 р. № 1665-IV «Про вибори народних депутатів України»); 4) скарги на рішення, прийняті щодо релігійних організацій (ст. 248 ЦПК).

Чинне цивільне процесуальне законодавство не передбачає підсудності справ Верховному Суду України як суду першої інстанції. Причина цього полягає у точному виконанні законодавцем однієї із основних засад судочинства — положень п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції щодо забезпечення права на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення, крім випадків, установлених законом. Разом з тим ст. 24 Закону від 5 квітня 2001 р. № 2365-III

«Про політичні партії в Україні» передбачає за наявності відповідних підстав право органу, який реєстрував політичну партію, звернутися до Верховного Суду України з поданням про анулювання реєстраційного свідоцтва. Однак, виходячи з того, що пріоритет у вирішенні спору надається новому законодавчому акту Верховний Суд України не вправі розглядати такі спори по першій інстанції, оскільки є судом касаційної (повторної касаційної) інстанції (ст. 385 КПК, ст. 111¹⁴ Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК), ст. 323 ЦПК і ст. 47 Закону № 3018-III). Особливий випадок встановлено ст. 235 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС), згідно з якою провадження за винятковими обставинами є різновидом касаційного провадження. Відповідно до статей 353 і 363 ЦПК Верховний Суд України вправі переглядати судові рішення в порядку виняткового провадження після їх касаційного перегляду та власні рішення — за нововиявленими обставинами. Крім цього, Верховний Суд України як суд касаційної інстанції має право перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, а також за виключними обставинами в порядку, передбаченому ст. 400¹⁰ Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК).

Процесуальне законодавство зобов'язує суд всебічно, повно й об'єктивно розглянути обставини справи і постановити в ній судові рішення відповідно до норм матеріального і процесуального закону. Згідно із частинами 2—4 ст. 125 Конституції систему судів очолює Верховний Суд України як найвищий орган в системі судів загальної юрисдикції. Щодо вищих судових органів спеціалізованих судів, то ними визначено відповідні вищі суди (Вищий адміністративний та Вищий господарський суди України). Частина 4 ст. 125 Конституції передбачає створення в законодавчому порядку апеляційних та місцевих судів. Виходячи з цього, системний і текстуальний аналіз вказаних конституційних приписів не дає підстав стверджувати про чіткість визначення інстанційної побудови судової системи та не передбачає, зважаючи на положення ч. 1 ст. 125 Конституції, такого принципу побудови судової системи як інстанційність.

Інстанційність судового процесу — це організація судів, яка має на меті забезпечити право заінтересованої особи на перегляд судового рішення судом вищого рівня. Тобто, це поняття ґрунтується не тільки на нормах процесуального законодавства, але є взаємопов'язаною консистенцією норм законодавства про судоустрій, статус суддів, адвокатуру та норм матеріального права.

Статтю 18 Закону № 3018-III деталізовано і нормативно впорядковано питання щодо видів судів загальної юрисдикції, яку складають місцеві, апеляційні суди, Апеляційний суд України, вищі спе-

ціалізовані суди та Верховний Суд України. Тобто, приписи зазначеної статті свідчать про побудову законодавцем судової системи не тільки за принципами територіальності і спеціалізації, а й дають підстави для висновку про побудову системи судів за принципом інстанційності. В такому випадку доцільним є внесення доповнень до ч. 1 ст. 125 Конституції, яку пропонується викласти в такій редакції: «Ст. 125. Система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності.»

Здійснюючи право на судовий захист, будь-яка зацікавлена особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися для вирішення справи до суду, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом, за захистом права чи охоронюваного законом інтересу. Стаття 6 Закону № 3018-III визначає, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом. Однак, судова практика свідчить про існування випадків недотримання судами вказаного положення Закону № 3018-III і відповідних норм процесуального законодавства.

Так, за позовом компанії АІОІ «ОФ Європе лімітед» до Державної податкової інспекції у Виноградівському районі Закарпатської області та Державної виконавчої служби м.Ужгорода про виключення майна з опису і повернення власнику рішенням Виноградівського районного суду від 23 липня 2002 р. позовна заява була задоволена з тих підстав, що вироком цього ж суду від 14 січня 2002 р. спірне майно було конфісковано як предмет контрабанди у громадянина М. Апеляційний суд Закарпатської області вказане рішення скасував, а провадження у справі закритий, посиляючись на те, що суд першої інстанції розглянув спір між іноземною юридичною особою та українськими юридичними особами, а такі спори відповідно до ст. 24 ЦПК 1963 р. та статей 12—16, 21 ГПК підсудні не загальним, а спеціалізованим судам. Верховний Суд України скасував ухвалу апеляційного суду Закарпатської області з тих підстав, що згідно із ч. 3 ст. 24 ЦПК 1963 р. загальні суди розглядають цивільні справи, в яких беруть участь іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні підприємства та організації³.

Однак, у справі за позовом українсько-російського сільськогосподарського закритого акціонерного товариства «Рос-Агро» (далі — ЗАТ «Рос-Агро») до Верхньодніпровського відділення Дніпропетровської дирекції комерційного агропромислового банку «Україна», третя особа, приватний нотаріус К. про визнання виконавчого напису не дійсним Верховний Суд України змінив свою позицію. Ухвалою Жовтневого районного суду м. Дніпро-

петровська від 17 квітня 2003 р., залишеною без зміни ухвалою апеляційного суду Дніпропетровської області від 25 червня 2003 р., позов ЗАТ «Рос-Агро» залишено без розгляду. Підтримуючи думку судів нижчих інстанцій, Верховний Суд України зазначив, що оскільки по справі встановлено, що позивачем оспорується правильність вимог, зазначених у виконавчому написі, тобто між сторонами виник спір про право, який ґрунтується на вчиненій нотаріальній дії, суди відповідно до ч. 3 ст. 255 ЦПК 1963 р. залишили заяву позивача без розгляду. Оскільки виконавчий напис було вчинено за зобов'язаннями між юридичними особами, та відповідно до статей 24, 285 ЦПК 1963 р. та ст. 1 ГПК цей спір є підвідомчим господарським судам⁴.

У розгляді справи в суді будь-якої інстанції мають право брати участь підсудний, потерпілий, позивач, відповідач та інші особи, правовідносини між якими підлягають вирішенню судом. Процесуальним законодавством передбачено порядок участі у розгляді справи осіб, які мають бути задалегідь повідомлені про час і місце розгляду справи в суді.

Під час провадження справ у Верховному Суді України необхідно звернути увагу на деякі особливості застосування положень ч. 3 ст. 6 Закону № 3018-III. Так, згідно із ст. 332 ЦПК в суді касаційної інстанції проводиться попередній розгляд справи, який не передбачає повідомлення сторін та осіб, які брали участь у справі. Відповідно до ч. 1 ст. 331 ЦПК суддя-доповідач після отримання справи з'ясовує, зокрема і питання про склад осіб, які беруть участь у справі. Згідно із ст. 356 ЦПК питання про допуск скарги до провадження у зв'язку з винятковими обставинами і витребування справи вирішується колегією у складі семи суддів без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. Повідомлення цих осіб у провадженні у зв'язку з винятковими обставинами прямо не передбачено, однак ст. 357 ЦПК містить норму, згідно з якою такий вид провадження здійснюється за правилами касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах. Це свідчить про процесуально забезпечену можливість повідомлення осіб, які беруть участь у справі, до Верховного Суду України. Схожа ситуація вбачається і під час перегляду судових рішень у порядку виняткового провадження відповідно до КАС.

Згідно з ст. 111¹⁷ ГПК під час вирішення питання про порушення провадження з перегляду судових актів Вищого господарського суду України сторони та особи, які брали участь у справі, у Верховному Суді України можуть бути присутніми в судовому засіданні як при вирішенні питання про

³ Див.: Рішення Верховного Суду України. — № 1(10). — 2005. — С. 38—39.

⁴ Див.: Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України № 6-11735к03 від 1 лютого 2006 р.

порушення провадження, так і при здійсненні перегляду постанови або ухвали Вищого господарського суду України. Заборони щодо цього положення чинного ГПК не містять, але чи є доцільним перетворення попереднього розгляду справи в шоу.

Відповідно до ст. 394 КПК справи з касаційними скаргами і поданнями на судові рішення, що вказані у ч. 1 ст. 383 КПК, розглядаються з обов'язковим повідомленням прокурора та осіб, зазначених у ст. 384 КПК. Разом з тим, справи з касаційними скаргами і поданнями на судові рішення, зазначені у ч. 2 ст. 383 КПК, тільки в разі позитивного вирішення питання про призначення справи до розгляду вирішуються з обов'язковим повідомленням прокурора та осіб, зазначених у ст. 384 КПК. Крім цього, утримання засудженого під вартою не може бути перешкодою для його участі в засіданні суду, зокрема і касаційної інстанції. За його бажанням він може взяти участь у судовому засіданні шляхом доставлення до суду в порядку, передбаченому ст. 391 КПК.

Щодо провадження за виключними обставинами, то згідно з ст. 400¹⁰ КПК подання про перегляд справи за нововиявленими обставинами і щодо неправильного застосування кримінального закону та порушення вимог кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення, розглядається, зокрема і Верховним Судом України за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку.

Одним із елементів справедливого правосуддя є його доступність. Уперше таке твердження на рівні європейської спільноти було відображено в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Голднер проти Сполученого Королівства»⁵. Основним у цій справі було питання про те, чи обмежується п. 1 ст. 6 Конвенції гарантіями для позивача у судовому процесі чи він також гарантує право доступу людини до суду, тобто право ініціювати судовий розгляд, і, відповідно, обов'язок суду розпочати його і провести. Текстуально право доступу до суду в п. 1 ст. 6 Конвенції не передбачене, але його наявність очевидна шляхом її тлумачення, оскільки логічною є така позиція: якщо право доступу до суду відсутнє, то всі інші гарантії справедливого судового розгля-

ду втрачають сенс. Один із основних принципів, відображених у Статуті Ради Європи і Конвенції — верховенство права — важко уявити без можливості мати доступ до суду. Таким чином, право доступу до суду будь-якої інстанції не є результатом якогось розширеного тлумачення п. 1 ст. 6 Конвенції, а розглядається нами як самостійне право, що імпліцитно міститься в зазначеній статті.

На думку багатьох дослідників, у рішеннях Європейського Суду сформульовані правові положення про доступність правосуддя, які мають враховуватись у законодавчій практиці всіх держав — членів Ради Європи⁶. У вітчизняній правовій доктрині доступність правосуддя розуміється як право особи на судовий захист. Це право належить кожній особі і не може бути привілеєм. На думку професора І.Є. Марочкина, воно потребує вдосконалення організаційно-правових та матеріальних (економічних) гарантій, у тому числі й створення нових судових процедур⁷.

Отже, положення ч. 4 ст. 6 Закону № 3018-III дають можливість стверджувати про встановлення законодавцем відповідних приписів, які розглядаються нами як доступність до правосуддя. На рівні Верховного Суду України право на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку в повній мірі може бути реалізоване тільки за наявності передбачених нормами ЦПК, ГПК, КАС та КПК умов перегляду справи в касаційному порядку, в порядку виняткового та виключного провадження.

Таким чином, забезпечення права на судовий захист є ознакою правової держави, проявом чіткого розмежування функцій між складовими державної влади. Право на судовий захист на рівні Верховного Суду України згідно з приписами процесуального законодавства гарантується не тільки громадянам України, а й відповідно до положень ст. 26 Конституції особам без громадянства та іноземцям, в тому числі й іноземним юридичним особам, які користуються тими ж правами і свободами, що й українські громадяни та юридичні особи.

⁶ Див.: Г о м ъ е н Д., Х а р р и с Д., З в а а к Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. — М., 1998.

⁷ Див.: М а р о ч к і н І. Є. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації // Судово-правова реформа в Україні: проблеми і перспективи. Матеріали науково-практичної конференції 18–19 квітня 2002 року. — К; Х. — 2002. — С. 31 — 34.

⁵ Див.: Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Голднер проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1975 р., серія А, № 18.

S y m m a r y

Making reference to the constitutional right of a person to have judicial relief, the author affirms that in accordance with procedural law and Constitution of Ukraine this right is guaranteed to the citizenless persons, aliens and foreign juridical persons. Right to be tried in his [or her] presence at the level of the Supreme Court of Ukraine can be realized only under provisions provided for by Codes of Civil, Commercial, Administrative and Criminal Procedure with regard to the terms of retrial in the order of cassation and exclusive procedure.

Проблема правонаступництва Україною міжнародних договорів колишнього Радянського Союзу про правову допомогу у кримінальних справах

А.М. Мних,
консультант Апарату Верховної Ради України,
аспірант Української Академії зовнішньої торгівлі

Проблема правонаступництва України постає з моменту розпаду Радянського Союзу та прийняття Закону від 12 вересня 1991 р. № 1543-ХІІ «Про правонаступництво України» (далі — Закон № 1543-ХІІ), яким була затверджена загальна концепція, згідно з якою Україна визнає всі міжнародні договори колишнього Радянського Союзу та зобов'язується їх виконувати. Це спричинило проблему застосування у внутрішньому законодавстві міжнародних договорів, які були визнані обов'язковими, а також їх оформлення. Простим але дорогим способом її вирішення є повне переоформлення відповідних договорів. Більш складним є моніторинг міжнародних договорів, які дістались у спадок, на предмет необхідності й відповідності сучасним реаліям та чинному законодавству України.

Радянські договори такого змісту рідко були спеціальними, вони часто охоплювали більш широку сферу права і розповсюджувались ще й на цивільні та сімейні відносини. Слід також відзначити, що до договорів про правову допомогу у кримінальних справах крім уже зазначених потрібно також віднести і договори про екстрадицію та про передачу засуджених осіб для відбування покарання.

Законодавчими основами для застосування на території України положень міжнародних договорів колишнього Радянського Союзу є ст. 9 Конституції України, в якій зазначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, а також с. 7 Закону № 1543-ХІІ, яка підтверджує правонаступ-

ництво України щодо своїх зобов'язань по міжнародних договорах, які не суперечать Конституції. Таким чином, нормативна база для імплементації норм міжнародних договорів у національне законодавство вже сформована. Виконання Україною своїх зобов'язань по міжнародних договорах також затверджено принципом добросовісного виконання зобов'язань, які логічно слідують із норм міжнародних договорів.

У дослідженні в першу чергу варто акцентувати увагу на таких міжнародних договорах про міжнародну правову допомогу, що слугують захисту інтересів та прав громадян України, як міжнародні договори України про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання. У Радянському Союзі не широко практикувалось укладання подібних договорів, тому насамперед доцільно розглянути ті, що укладені Україною вже як незалежною державою.

Вважається, що відбування покарання засудженими у державі, громадянами якої вони є, сприяє більш ефективному досягненню мети виконання покарання — поверненню правопорушників до законслухняного способу життя у суспільстві. Тому держави домовляються передавати на запит одна одній засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за вчинення злочинів на території держави винесення вироку (держави, яка засудила особу за злочин та оголосила вирок) та мають громадянство іншої держави, для відбування покарання у державі виконання вироку (державі, якій передається засуджена особа для подальшого відбування покарання і громадянством якої вона є).

Станом на квітень 2006 р. Україна уклала 10 двосторонніх міжнародних договорів про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання з Республікою Узбекистан, Республікою Азербайджан, Республікою Казахстан, Республікою Вірменія, Республікою Грузія, Республікою Таджикистан, Китайською Народною Республікою, Корейською Народно-Демократичною Республікою, Республікою Індія та Ісламською Республікою Іран. Ці договори укладено переважно з країнами колишнього Радянського Союзу.

Крім того, діє Конвенція про передачу засуджених осіб (1983 р.) (далі — Конвенція), яка набула чинності для України лише 1 січня 1996 р. На сьогодні її учасниками є 42 держави — члени Ради Європи та 14 держав — не членів Ради Європи. Ця конвенція є збірником уніфікованих правил для здійснення передачі засуджених осіб.

Центральними органами, компетентними розглядати такі питання відповідно до ст. 5 Конвенції про передачу засуджених осіб та відповідних статей двосторонніх договорів є міністерства юстиції, якщо державами не визначено інше. В Україні таким центральним органом виступає Міністерство юстиції України (далі — Мін'юст).

Основні умови передачі засудженої особи відповідно до ст. 3 Конвенції та положень інших міжнародних договорів такі:

1) підтвердження громадянства держави виконання вироку у засудженої особи;

2) судові рішення (вирок) має бути остаточним і набути законної сили;

3) на момент отримання запиту про передачу засудженій особі залишилось відбувати покарання строком не менш як шість місяців або якщо їй призначене довічне позбавлення волі;

4) якщо на передачу згодна засуджена особа або, з урахуванням її віку або фізичного чи психічного стану, законний представник засудженої особи;

5) якщо діяння, за яке було винесено вирок, є злочином у державі виконання рішення;

6) держава винесення вироку і держава виконання вироку мають бути згодні на передачу засудженої особи.

Положеннями двосторонніх міжнародних договорів також вимагається відшкодування засудженим матеріальних збитків, заподіяних злочином.

Із запитом про передачу засудженої особи може звернутися як держава винесення вироку, так і держава виконання вироку. Ініціатором вирішення питання може бути й сама засуджена особа (прохання засудженого має бути викладено письмово та завірено в установі, в якій відбу-

ває покарання ця особа), а згідно з положеннями двосторонніх договорів — родичі засудженого. Передача здійснюється за згодою обох держав та засудженої особи, або, у разі необхідності, — законного представника цієї особи. Держава винесення вироку зобов'язана інформувати будь-яку засуджену особу про можливість застосування до неї положень Конвенції або відповідних міжнародних договорів.

Здійснення передачі можливе лише при висловленні засудженою особою свого бажання бути переданою. При цьому обов'язково враховуються добровільна згода і повне розуміння особою правових наслідків при здійсненні передачі. Держава виконання вироку має право перевірити за допомогою консула або іншої офіційної особи добровільність такої згоди.

У разі отримання запиту (клопотання) Мін'юст розпочинає його розгляд і направляє до держави винесення вироку пакет завірених документів, передбачений п. 2 ст. 6 Конвенції.

Мін'юст проводить перевірку отриманих матеріалів на дотримання обов'язкових умов передачі та приймає рішення щодо передачі (прийому) засудженої особи з (на) територію України для подальшого відбування покарання. Відповідне доручення дається Міністерству внутрішніх справ України (далі — Міністерство) та Державному департаменту України з питань виконання покарань, які здійснюють передачу засудженої особи на кордоні України та її етапування по території України в порядку, передбаченому Інструкцією про порядок приймання-передавання осіб, які перебувають під вартою, на кордоні України та за її межами, затвердженою спільним наказом Міністерства та Державного комітету у справах охорони державного кордону України у 1998 р., зареєстрованою в Мін'юсті у 1999 р. Про дату передачі засудженої особи повідомляється Мін'юст.

У разі прийняття рішення про відмову в передачі засудженої особи для подальшого відбування покарання наводяться обґрунтовані підстави прийняття такого рішення. Засуджена особа обов'язково інформується про заходи, вжиті в зв'язку з розглядом питання про її передачу.

Після передачі засудженого громадянина в Україну вирішується питання про приведення вироку іноземного суду відносно засудженого у відповідність до законодавства України.

Умовою виконання вироку іноземного суду згідно з вимогами чинного законодавства є його визнання. Україна при вирішенні питань про виконання вироку дотримується процедури, передбаченої підпунктом «б» п. 1 ст. 9 Конвенції, тобто визнає вирок іноземної держави з використанням

судової процедури нашої держави і замінює міру покарання, передбачену в державі винесення вироку, мірою покарання, передбаченою законодавством України за такий самий злочин. Покарання у державі виконання вироку не може бути більш тривалим або суворим, ніж покарання, призначене у державі винесення вироку.

Таким чином, після здійснення передачі засудженої особи на територію України Мін'юст звертається до Верховного Суду України з проханням розглянути питання виконання на території України вироку іноземної держави щодо засудженої особи та приведення вироку іноземної держави відносно цієї особи у відповідність із законодавством України. Верховний Суд України надсилає матеріали до відповідного суду України за місцем перебування засудженої особи під вартою, за результатом розгляду якого виноситься судове рішення і подальше відбування покарання здійснюється відповідно до законодавства України.

Державою винесення вироку і державою виконання вироку відповідно до їх національних законодавств може бути застосовано право на помилування, амністію або пом'якшення вироку засудженої особи (ст. 12 Конвенції). Також необхідно враховувати право лише держави винесення вироку переглядати справу засудженого (ст. 13 Конвенції).

Відповідно до ст. 15 Конвенції держава виконання вироку інформує іншу державу про виконання вироку стосовно засудженої особи у випадках, коли вирок виконано, якщо засуджена особа втекла з-під варти до закінчення виконання вироку, або коли про таке повідомлення просить держава винесення вироку.

Механізм вирішення питань щодо здійснення передачі відповідно до двосторонніх міжнародних договорів про передачу засуджених подібний до механізму виконання Конвенції.

Слід зазначити, що 1 листопада 2003 р. в Україні набув чинності Додатковий протокол до Європейської Конвенції про передачу засуджених осіб (1997 р.) (далі — Протокол), який полегшує застосування самої Конвенції та доповнює її. Протоколом установлені правила, що можуть застосовуватися при передачі виконання вироку у випадках, не врегульованих Конвенцією, а саме:

— коли особа, якій винесено вирок, втекла з держави винесення вироку до держави свого громадянства, повністю унеможливаючи у більшості випадків виконання вироку державою винесення вироку, або намагаючись уникнути повного відбування покарання (ст. 2 Протоколу);

— коли особа, якій винесено вирок, підлягає висилці чи депортації після відбування покарання (ст. 3 Протоколу).

Конвенція про передачу засуджених осіб ґрунтується на принципах гуманності, тому згода засудженого є невід'ємною частиною процесу передачі. Але, коли засуджена особа свідомо намагається уникнути покарання, то відповідно до п. 3 ст. 2 Протоколу згода засудженої особи за цих обставин не вимагається.

Із двосторонніх договорів колишнього Радянського Союзу в порядку правонаступництва Україною застосовується лише договір між Україною та Фінляндією про взаємну передачу для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі від 8 листопада 1990 р.

Тому укладення двосторонніх міжнародних договорів про передачу засуджених осіб з тими державами, з якими на сьогодні не врегульовано правові відносини у цій площині правових відносин, є актуальним питанням для Мін'юсту. У зв'язку з цим триває робота по укладенню Україною міжнародних договорів про передачу засуджених осіб з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та ін.

Наступним видом договорів є договори про екстрадицію. Екстрадиція або видача злочинців на відміну від передачі засудженої особи для відбування покарання є процедурою більш складною, як було виявлено в процесі дослідження. І найбільшої плутанини додають саме договори, щодо яких оформлено правонаступництво.

Статтею 29 Конституції гарантовано, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

Вивчення практики вирішення судами України питань, пов'язаних із видачею осіб іншим державам, показало, що відповідне законодавство застосовується неоднаково. Деякі суди приймають до свого провадження подання компетентних органів про обрання щодо особи, яка підлягає екстрадиції, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи тимчасового арешту, інші відмовляють у прийнятті таких подань до провадження.

Вирішуючи питання стосовно того, чи підлягає розгляду в судовому порядку те чи інше питання, пов'язане з видачею осіб іншим державам, вони мають виходити з відповідних положень Конституції, іншого національного законодавства, в тому числі Конвенції чи інших міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або договорів колишнього СРСР, які застосовуються

Україною в порядку правонаступництва відповідно до Закону № 1543-ХІІ. При цьому судам слід з'ясувати, чи укладений між Україною та державою, що надіслала запит, відповідний договір і який саме порядок вирішення питань, пов'язаних із екстрадицією, у ньому передбачено.

До квітня 2006 р. Україною було укладено 5 договорів про екстрадицію. А саме: з Китайською Народною Республікою, Федеративною Республікою Бразилія, Республікою Панама, Республікою Ірак та Арабською Республікою Єгипет.

Договорів про правонаступництво Україна не наслідує. Питання видачі правопорушників іншим країнам вирішуються договорами про правову допомогу в цивільних, кримінальних та сімейних справах, які не є спеціальними договорами з питань екстрадиції.

Звернувшись до договорів, які наслідує Україна, найбільшу цікавість викликає наявність у договорах пункту такого змісту: «видача не дозволяється, якщо згідно законодавства країни, до якої надіслано запит видача заборонена.» Це положення присутнє в усіх договорах про надання правової допомоги у цивільних, сімейних та кримінальних справах, щодо яких Україна оформила правонаступництво.

Отже, наявна певна суперечливість. Договори, обов'язковість щодо яких належним чином висловлена (договори про правову допомогу підлягають ратифікації), відповідно до норм міжнародного права мають вищу юридичну силу ніж норми національного права. Користування такими договорами, на нашу думку, суперечить нормам міжнародного права і це повинно бути виправлено.

Деякі договори, наприклад з Республікою Болгарія, містять пункт згідно з яким Україні може бути просто відмовлено у видачі, чим буде порушено принцип гуманності.

Окремі договори про правову допомогу у цивільних, кримінальних та сімейних справах

укладають уже повторно. Головним недоліком цього процесу є те, що повторне підписання здійснюється лише щодо договорів про правову допомогу у цивільних справах, а у кримінальних застосовуються положення старих угод. Такі дії викликають проблеми, оскільки нові договори про допомогу в цивільних справах не ратифіковано, а ті що використовуються в процесі правонаступництва майже недосяжні для пересічних громадян, не перекладені українською мовою та не опубліковані. Ратифікація договорів, які укладені повторно тільки ускладнить проблему, оскільки питання цивільних справ будуть регулюватись новим договором, а кримінальних старим. Додасть плутанини і наявність у старих договорах пунктів, які регулюють допомогу в цивільних відносинах. Крім того, не відомо, як буде оформлено недійсність частини договору?

У договорі з Фінляндією про правову допомогу в цивільних, сімейних та кримінальних справах від 11 серпня 1978 р. екстрадицію взагалі не було передбачено. Ми вважаємо, що це стало причиною напружених відносин між Фінляндією та СРСР.

У відносинах з Іраком питання видачі врегульовано лише частково. В договорі міститься посилання про можливість видачі, якщо скоєно злочин на території договірної сторони і за цей злочин, згідно з законодавством країни, передбачено екстрадицію. Такий пункт передбачено і в договорі про правову допомогу з Республікою Туніс, який застосовується Україною в порядку правонаступництва.

Отже, очевидна проблема не тільки у правонаступництві України у відношенні міжнародних договорів про правову допомогу в кримінальних справах, а й відсутність договорів про екстрадицію та видачу правопорушників, що зменшує ефективність функціонування системи відбування покарання.

S u m m a r y

The author carries out a problem of legal succession of Ukraine to international treaties of the former Soviet Union. The agreements on delivery of convicted persons for further serving of sentence as well as the extradition treaties are described more particularly.

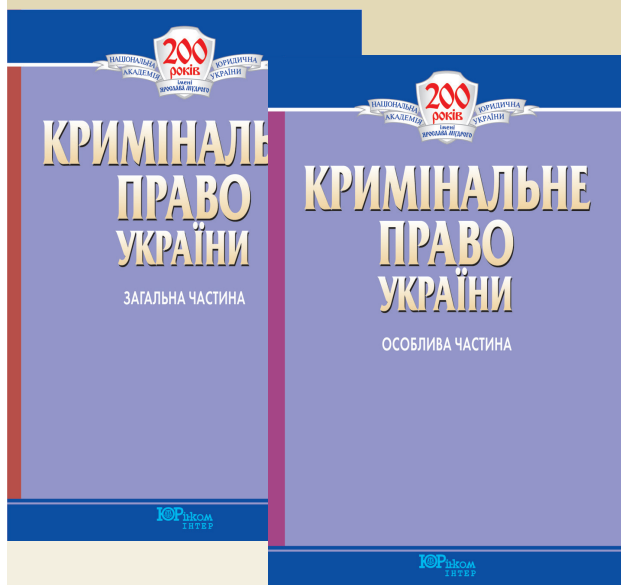
Визначне досягнення вітчизняної школи кримінального права

Громадське обговорення праць, допущених до участі
в конкурсі на здобуття Державних премій України в галузі науки і техніки 2006 р.

8 липня 2006 р. в газеті «Урядовий кур'єр» Комітет з Державних премій України в галузі науки і техніки опублікував список праць, допущених до участі в конкурсі на здобуття Державних премій в галузі науки і техніки 2006 р. Комітет звернувся також до наукових та науково-технічних організацій, наукових установ, підприємств, вищих навчальних закладів, учених та спеціалістів, громадськості з проханням узяти участь в обговоренні опублікованих праць і повідомити свою думку щодо їх змісту та складу авторських колективів.

Редакція журналу запрошує зацікавлених осіб взяти участь у такому обговоренні.

У цьому номері журналу публікується відгук в.о. Голови Верховного Суду України Пилипчука П.П. на три видання підручника з кримінального права, підготовлених колективом авторів Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, які допущені до участі в зазначеному конкурсі.

Кримінальне право України: Загальна частина:

Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К.; Х.: Юрінком Інтер, 2001. — 416 с.;

Кримінальне право України: Особлива частина:

Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К.; Х.: Юрінком Інтер; Право, 2001. — 496 с.

Уголовное право Украины: Общая часть:

Учебник для студентов юрид. спец. высш. учеб. завед. / Под ред. проф. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К.; Х.: Юрінком Інтер, 2003. — 511 с.;

Уголовное право Украины: Особенная часть:

Учебник для студентов юрид. спец. высш. учеб. завед. / Под ред. проф. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К.; Х.: Юрінком Інтер, 2003. — 671 с.

Кримінальне право України: Загальна частина:

Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — 2-е вид., перероб. і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 480 с.;

Кримінальне право України: Особлива частина:

Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — 2-е вид., перероб. і доп. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 544 с.

П.П. Пилипчук,

в.о. Голови Верховного Суду України

Прийняття нового Кримінального кодексу України (далі — КК) 5 квітня 2001 р. стало важливим кроком на шляху удосконалення законодавчої системи незалежної України. Відомо, що цій події передувала ретельна і напружена майже десятирічна робота парламентаріїв, вчених та практиків над проектом Кодексу, а також його широке обговорення та узгодження. Разом з тим прийняття нового КК означало початок не менш напруженої та складної роботи, в першу чергу для практичних працівників, яким вже через декілька місяців належало у своїй повсякденній роботі керуватися його положеннями. Враховуючи, що новий КК мав суттєві відмінності, велику кількість новел порівняно із КК 1960 р., необхідно було осмислити його основні положення, знайти вирішення складних проблем, дати рекомендації щодо практики його застосування. Таке завдання і поставили перед собою автори підручника з кримінального права, який був підготовлений колективом кафедри кримінального права Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого і побачив світ майже одночасно із набуттям чинності новим КК.

Підручник має вже три видання, не тільки українською, а й російською мовою, що свідчить про його велику популярність серед правової спільноти, яка, в свою чергу, зумовлена високим теоретичним рівнем, науковою глибиною та практичною спрямованістю цієї праці. І тому цілком очікуваним стало допущення зазначених ви-

дань Комітетом з Державних премій України в галузі науки і техніки до участі в конкурсі на здобуття Державної премії України 2006 р.

У підручнику розкриваються основні поняття та принципи кримінального права, обґрунтовуються положення про підставу кримінальної відповідальності, досліджується зміст найбільш важливих кримінально-правових інститутів вчення про злочин, вину та її форми. Значна увага приділена й проблемам покарання: визначенню його ознак та мети, новому підходу до побудови системи покарань, гуманізації покарання, його видів та строків, підстав та умов звільнення від покарання, а також його відбування. Окремий розділ підручника Загальної частини присвячений питанням про особливості відповідальності та покарання неповнолітніх, що відтворює одну з концептуальних проблем кримінального законодавства — його відповідність міжнародним конвенціям щодо забезпечення охорони прав неповнолітніх, особливого підходу до їх кримінальної відповідальності та покарання. Новели Загальної та Особливої частин КК знайшли відображення і при аналізі конкретних складів злочинів.

Структура підручника чітка, відповідає структурі курсу цієї навчальної дисципліни і дає змогу легко зіставити його відповідні розділи із розділами як Загальної, так і Особливої частин КК. Мова підручника — один із найкращих зразків стилю, адже послідовне наукове осмислення оновлених інститутів кримінального права здійснюється доступним для усвідомлення і засвоєння способом.

Високий науковий рівень авторів сприяв тому, що підручник став не тільки високоякісною навчально-методичною, а й ґрунтовною науковою працею, в якій викладено погоджену позицію вчених кафедри щодо більшості кримінально-правових інститутів. У деяких розділах підручника окреслено наявні підходи до певних проблем кримінального права, але водночас наводиться логічна аргументація позиції автора. Завдяки цьому праця стала одним із вагомих джерел сучасної української кримінально-правової науки, дає змогу знаходити теми, цікаві для подальшої наукової розробки в межах студентських наукових співтовариств і для теоретичної підготовки аспірантів, молодих вчених тощо. Сьогодні майже жодна з праць з кримінального права не обходиться без посилань на ці видання, що фактично втілюють у собі результат наукової думки однієї з найавторитетніших на теренах країн СНД школи кримінального

права. І велика заслуга в цьому належить керівникам авторського колективу — професорам В.В. Сташису, В.Я. Тацію і нині покійному М.І. Бажанову.

Практична робота правоохоронних органів та судів із застосування положень КК має свої особливості, певні труднощі щодо інтерпретації теоретичних висновків, у необхідності поєднувати застосування норм матеріального права із процесуальними нормами тощо. Автори підручника, передбачаючи це, на нашу думку, змогли, не перенавантажуючи текст великою кількістю судової практики, проілюструвати складні питання характерними прикладами, а також вказати на необхідність при практичному застосуванні положень КК звертатися до тих чи інших законодавчих та інших нормативно-правових актів, чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства. Такий підхід виявився вдалим саме для викладення матеріалу з Особливої частини КК.

Крім того, життя вносить свої корективи, поступово формується судова практика застосування нового КК, результатом якої стають роз'яснення Пленуму Верховного Суду України щодо тих чи інших питань. Автори підручника, як свідчить вже третє його видання, завжди уважно стежать за цими змінами, доопрацьовуючи матеріал, з тим щоб нове покоління юристів мало якісну базову підготовку для практичної правозастосовної діяльності.

Оцінюючи зазначені видання в цілому, слід сказати, що вони за своїм змістом є ефективним інструментом навчального процесу, фундаментальною теоретичною працею, одним із найвагоміших джерел сучасної української кримінально-правової науки і не менш ефективним інструментом тлумачення закону як необхідної складової частини його застосування. Поява такої фундаментальної праці стала можливою і завдяки тому, що більшість авторів має величезний викладацький досвід і, що є не менш важливим, автори брали безпосередню участь у підготовці, доопрацюванні та редагуванні проекту нового КК як члени відповідної робочої групи Кабінету Міністрів України.

Усе зазначене дає нам право стверджувати, що ці видання за змістом, глибиною викладу, практичною і теоретичною значущістю та висококваліфікованим складом авторського колективу цілком заслуговують на присудження Державної премії України в галузі науки і техніки 2006 р.

Міжнародні зв'язки

У Верховному Суді України 1 червня 2006 р. відбулася зустріч Голови цього Суду В.Т. Маляренка з директором проекту з верховенства права USAID/UKRAIN (Агенство міжнародного розвитку США в Україні) Девідом Воном. На зустрічі були присутні заступник Голови Верховного Суду України М.П. Селіванов, суддя, заступник Голови Ради суддів України О.Ф. Волков і начальник управління міжнародно-правового співробітництва В.П. Потапенко. Метою зустрічі було представлення нового проекту з верховенства права й вирішення актуальних питань, що постали перед судовою владою України.

Сторони обговорили основні завдання проекту й визначили сфери співробітництва. Девід Вон повідомив українську сторону про те, що представлений проект здійснюється у п'яти основних напрямках:

1. Верховенство права.
2. Зміцнення судової влади і поглиблення співпраці з Верховним Судом України.
3. Просвітницька робота серед населення щодо діяльності судової системи України.
4. Взаємодія з Верховною Радою України, її відповідними комісіями задля удосконалення законодавства.
5. Співпраця з адміністративними судами України.

В.Т. Маляренко поінформував директора проекту про специфіку судочинства України, його систему та чинне законодавство. Не оминули й проблем, пов'язаних зі здійсненням правосуддя, а саме: існуючою громадською позицією щодо усієї судової влади, надзвичайною перевантаженістю судів, дисциплінарною відповідальністю, недофінансуванням тощо. «Судова влада в Україні завдяки розгалуженій системі судових інстанцій загалом забезпечує законність і справедливість у державі. Ми рішуче й упевнено наближаємося до європейських стандартів. А для цього необхідно розкрити громадськості реальні результати, надати об'єктивні оцінки роботи усієї судової системи», — зазначив В.Т. Маляренко.

Здійснення цього проекту відбуватиметься у два етапи. Під час першого, що триватиме з травня 2006 р. по жовтень 2007 р., основна увага приділятиметься питанням надання допомоги судовій системі та розвитку і прийняттю законодавчої реформи у сфері верховенства права. У разі успіху проект буде продовжено до липня 2010 р. і він підтримуватиме впровадження ключових положень, метою яких є зміцнення верховенства права.

Проведена зустріч стала ще одним важливим кроком у здійсненні судово-правової реформи в Україні.

У м. Базелі (Швейцарія) з 14 по 21 травня 2006 р. проходив семінар, в якому брали участь судді Верховного Суду України Т.І. Присяжнюк та М.В. Патрюк, перший заступник голови Апеляційного суду Хмельницької області, судді Апеляційного суду м. Києва, Апеляційного суду Київської області, Апеляційного суду Запорізької області, Ялтинського міського суду, Білоцерківського міськрайонного суду та Ужгородського міськрайонного суду.

Перший день роботи семінару був присвячений: ознайомленню його учасників із системою судів Швейцарії; питанням переходу держави від кантонального процесуального (цивільного та кримінального) законодавства до уніфікованого, загальнодержавного; обговоренню віку, з якого настає кримінальна відповідальність; наданню безкоштовної юридичної допомоги; процесуальному становищу потерпілого тощо.

Крім того, вони ознайомилися з інформацією про участь судових засідателів у підготовці справ до розгляду, їхні доповіді в судовому засіданні, обов'язкове публічне висловлення думок при розгляді справ і відкрите голосування (без нарадчої кімнати); високий статус

секретаря судового засідання, який бере активну участь у з'ясуванні обставин справ з дорадчим голосом і готує тексти судових рішень після їх прийняття складом суду; процесуальну спеціалізацію судів від першої до третьої інстанції; встановлення 10 % ставок мита та подвоєння цих ставок при оскарженні судових рішень до судів вищих інстанцій; визначення підсудності справ мировому судді чи суду першої інстанції залежно від ціни позову; недопущення перегляду в судах другої та третьої інстанції справ із ціною позову менше ніж 8 000 франків; переважну кількість суддів цивільної юрисдикції, порівняно з кількістю суддів, які розглядають кримінальні справи (5 до 1); виготовлення обґрунтованих рішень тільки за клопотанням сторони з оплатою в розмірі 6 000 франків; не обов'язковість участі прокурора при розгляді кожної кримінальної справи; відсутність у прокурора права на оскарження постанови суду про відмову у наданні санкції на арешт обвинуваченого; обрання суддів на партійній основі; високу довіру населення до поліції, прокуратури та суду; притягнення до кримінальної відповідальності з семирічного віку; 100% розкриття злочинів тощо.

Судді з України під час дискусії зі своїми швейцарськими колегами висловили пропозицію вважати можливим адаптувати до законодавства України позитивні положення законодавства Швейцарії щодо обмеженого, вибіркового, залежно від ціни позову, перегляду судових рішень у вищих інстанціях. Така можливість, на їх погляд, гарантована п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції про забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, установлених законом.

Вони вважають, з набутого досвіду у Швейцарії, що доречним також було б запровадження порядку сплати судового збору за підви-

щеними ставками за позовами до суду першої інстанції та подвійними ставками при оскарженні судових рішень до судів апеляційної й касаційної інстанцій; підвищення статусу секретаря судового засідання через розширення його повноважень; запровадження процесуальної спеціалізації у районних судах; підготовка обґрунтованих рішень лише в разі подання заяви про його оскарження; розширення повноваження народних засідателів або відмова від залучення їх до розгляду цивільних справ; на виконання ч. 1 ст. 59 Конституції прийняти закон про надання безоплатної правової допомоги, утворити державний фонд підтримки потерпілих від злочинів.

З 20 по 25 травня 2006 р. у м. Единбурзі (Шотландія) відбулася міжнародна конференція "Тероризм і верховенство права", організована Всесвітньою асоціацією юристів (далі — ВАЮ). Представника від Верховного Суду України були голова Судової палати у господарських справах І.Б. Шицький, судді Л.І. Григор'єва та І.Л. Самсін.

Конференції ВАЮ — важлива подія у житті правової спільноти світу. Впродовж 45 років вони є приводом для зустрічей юристів найрізноманітніших фахових спеціалізацій, зокрема суддів та голів верховних судів, викладачів права, дипломатів, студентів. Під час конференцій вони мають можливість безпосередньо обмінюватися ідеями й досвідом.

У рамках конференції було проведено 12 засідань за участю делегатів з усього світу. Їх доповіді були присвячені питанням попередження загрози тероризму в автономних регіонах, його впливу на соціальний порядок та прийняття урядових рішень. Зазвичай тяжкі

злочини проти людства, військові злочини, порушення прав людини відбуваються там, де проблематичними є становлення демократії та побудова правової держави. Обговорювалось також питання ролі державного та місцевого уряду у боротьбі з транснаціональним тероризмом, зокрема його готовності чинити опір.

Укотре було озвучено необхідність об'єднання зусиль усіх народів світу для побудови міжнародного суспільства на основі принципів закону, правди і справедливості. Доповідачі неодноразово наголошували, що саме верховенство права є головним символом розвитку міжнародного співтовариства та прогресу, а також найбільш придатним методом мирного та раціонального вирішення соціальних конфліктів.

Окрім участі у засіданнях, культурних заходах і обмінах, всі учасники мали змогу відвідати знаменитий Демонстраційний суд ВАЮ.

На запрошення та за організаційної підтримки Німецького Фонду міжнародного правового співробітництва (далі — Фонд) з 28 травня по 9 червня 2006 р. делегація Верховного Суду України та Вищого адміністративного суду України взяла участь у робочій зустрічі з питань адміністративного та цивільного процесуального законодавства.

До складу делегації від Верховного Суду України входили голова Судової палати в адміністративних справах Кривенко В.В., судді: Житков В.В., Мушинський М.М., Гнатенко А.В., помічник голови Судової палати в адміністративних справах Сорокіна Н.В. Вищий адміністративний суд України представляли перший заступник голови Сірош М.В. та суддя цього суду Смокович М.І.

Метою поїздки була робота над текстом закону про внесення змін і доповнень до Кодексу адміністративного судочинства України.

Під час робочого візиту для обговорення проблемних питань процесуального законодавства проведені фахові зустрічі з експертами в галузі адміністративного права та опрацьовані представлені матеріали, зокрема Закон ФРН про адміністративне судочинство, Закон ФРН про адміністративну процедуру, Адміністративно-процесуальний кодекс Естонської Республіки, Закон про адміністративну судову палату Австрійської Республіки, Кодекс про адміністративну юстицію

Французької Республіки, Закон про провадження в адміністративних судах Республіки Польщі, адміністративно-процесуальний кодекс Республіки Болгарії, проект Федерального конституційного закону про федеральні адміністративні суди у Російській Федерації.

Під час робочої зустрічі голова Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України Кривенко В.В. поінформував німецьких колег про сучасний стан правозастосовної практики у сфері адміністративного права в Україні, яка перебуває у стадії формування. У зв'язку з цим виникли питання, що потребують детального вивчення, а наявність у Кодексі адміністративного судочинства України значної кількості нових положень викликала необхідність їхнього тлумачення, визначення сутності, особливостей змісту, вирішення питання їх співвідношення із нормами цивільного та господарського законодавства та внесення відповідних змін.

Результатом роботи делегації стала підготовка проекту закону Про внесення змін і доповнень до Кодексу адміністративного судочинства України, а проведені фахові зустрічі визначили перспективи розвитку та удосконалення цивільного та адміністративного процесу та можливості подальшого співробітництва з Фондом у цьому напрямі.

Нині в Україні здійснюється проект «Підтримка реформування систем попереднього ув'язнення», що стало можливим завдяки активній участі та підтримці Верховним Судом України, Генеральною прокуратурою України, Міністерством внутрішніх справ України, Державним департаментом України з виконання покарань. Керівництво цим проектом здійснює директор Швейцарського бюро співробітництва при Посольстві Швейцарської Конфедерації в Україні пан У. Мюллер.

Проект складається з двох частин. Першою передбачено створення дієвої, сучасної моделі СІЗО. Її реалізація відбувається на базі СІЗО м. Києва та м. Біла Церква за участю представників Державного департаменту України з виконання покарань.

Друга частина містить діяльність модельних судів. До його реалізації залучені Апеляційний суд Київської області, Оболонський районний суд м. Києва та Білоцерківський міський суд. Експертом у цій частині проекту є член його Наглядової ради, суддя Верховного Суду України С.М. Міщенко.

До реалізації проектних завдань залучені також представники Центру суддівських студій та управління міжнародно-правового співробітництва Верховного Суду України.

Протягом першого півріччя вже відбулися два засідання Наглядових рад цього проекту.

Видавництво «Істина» пропонує:

Модельні справи

із застосування
Конвенції
про ліквідацію
усіх форм
дискримінації
щодо жінок

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО
ІСТИНА
2006

Модельні справи із застосування Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок / За наук. ред. О.М. Рудневої. — К., 2006. — 184 с.

Практичний посібник, що пропонується до вашої уваги, є першою спробою українських авторів укласти збірку модельних справ, які ілюструють можливості використання в юридичній практиці України Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок. Посібник містить 7 розділів, які охоплюють різні категорії справ, що входять до сфери регулювання цієї Конвенції. Опис та розгляд кожної справи відбувається за схемою, яка містить фабулу справи, процес її можливого судового розгляду, рішення суду та коментар. Модельні справи розглядаються згідно з законодавством України станом на 15 грудня 2005 р.

Судові та правоохоронні органи України

Юзікова Н.С. Судові та правоохоронні органи України. — К., 2006. — 320 с.

У книзі висвітлено завдання, функції, повноваження, систему, організацію та охарактеризовано діяльність судів, органів юстиції, прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України відповідно до положень Конституції, законів, які регулюють зазначену діяльність. Посібник також містить матеріали щодо правового регулювання механізму отримання дозволів на придбання зброї, порядку її зберігання і застосування громадянами та правоохоронними органами. В окремих розділах наводиться порівняльна характеристика організації та діяльності судових і правоохоронних органів, зокрема Австрії, Куби, Росії, Саудівської Аравії, Франції, Японії. Розрахована на викладачів, студентів юридичних вузів та факультетів, юристів-практиків, а також на читачів, які цікавляться питаннями організації та діяльності судових, правоохоронних і правозахисних органів України та інших держав.

Замовити ці видання можна за адресою:

04136 Київ 136,
вул. Маршала Гречка, 13.
Тел.: (044) 434-8406, 449-9455.
E-mail: istina_bk@ukr.net
istina_book@rambler.ru

